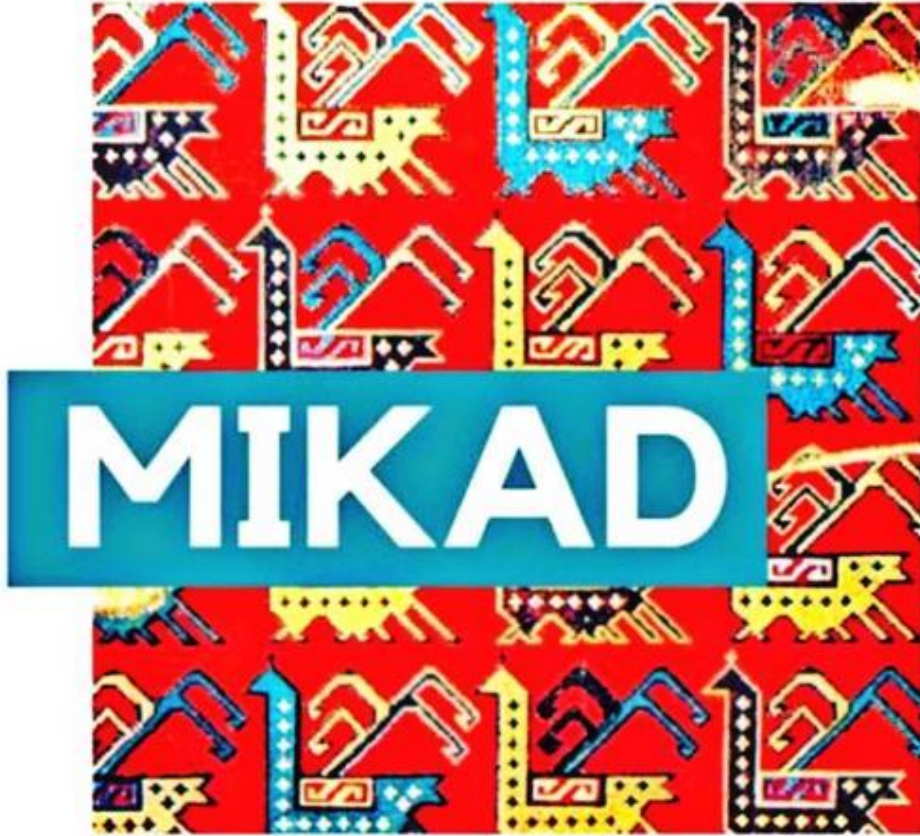

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

<http://dergi.park.gov.tr/mikad>
NİÇDE/ TÜRKİYE

Cilt 5 - Sayı 2
Aralık 2021
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 5 - Sayı:2 Aralık 2021
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal (Türk Dünyasını kapsayan) hakemli bir dergidir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyasının dergisidir. Dergimize, Türkçe (tüm lehçelerinde) makale kabul edilmektedir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen ve/veya dergide yayımlanan yazılara ilişkin her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Editörden		
Kurullar		
Hakemler		
Makaleler		
Ahmet Burak KAHRAMAN Elif ÖZSOY	Covid-19 Döneminde Derinleşen Kadın Yoksulluğu	1-20
Tülay ÖZDEMİR ÇİÇEKÇİ Aziz ÇİÇEKÇİ	Ostim & İvedik Sanayi Bölgesinde Faaliyet Gösteren İşletmelerde Ostim Mesleki Eğitim Merkezi Koordinesinde Eğitim Alan Suriyeli Mültecilerin İşverenlerce Ahilik Temelinde Değerlendirilmeleri	21-33
Berivan KIZILIRMAK Mustafa TATLICAN	Dış Ticaret Yapan Firmalarda İş Sağlığı Ve Güvenliği Uygulamalarının İş/İşletme Performansı Üzerine Etkisi	34-46
Hasan YAVUZER	5. Yılında 15 Temmuz Darbesi	47-73
Dursun Can EYÜBOĞLU	Dede Korkut'taki Kara Çekür	74-84
Mustafa KORKMAZ	Özbekistan'ın Çağdaş Şairleri Üzerine Değerlendirme	85-98
Tagandurdy BEKJAYEW	Türkmen Dilindeki Frazelogizmlerde Dın Bilen Bagly Sözleriň Ulanlyşy	99-105
Ülker MEMMEDOVA	Doğu'nun Işık Sevdalı Filozofu Şihabeddin Yahya Suhreverdi	106-115
Maryam ESHMUHAMEDOVA	Бугунги Яссавийшуносликдаги Долзарб Муаммолар	116-132
Tahir AŞİROV	Şimkeviç, P. (1899). Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya S Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti. Aşhabat: Tipografiya K. M. Fedorova. 168 S.	133-139

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 5 - Sayı:2 Aralık 2021
ISSN: 2587-1331

EDİTÖRDEN

Kıymetli araştırmacılar,

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz “**TÜBİTAK ULAKBİM Dergipark Sistemi**” bünyesinde hizmet vermekte olup dergimizde yayımlanan yazılara ilişkin her türlü sorumluluk yazarına aittir.

Dergimiz, hiçbir resmi ya da gayri resmi kurum veya kuruluşun yayın organı değildir.

Millî Kùltür Araştırma Dergisi, Sosyal ve Beşeri alanlarda yapılan çalışmaları Kabul etmektedir. Bu çerçevede dergimizde **Beşeri Bilimler** (Antropoloji, Arkeoloji, Dil Bilim, Edebiyat Araştırmaları, Psikoloji, Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Dini Araştırmalar, Felsefe), **Eğitim Bilimleri**, **İktisadi ve İdari Bilimler** (Ekonomi ve İşletme, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler), **Sosyal Bilimler** (Coęrafya, Çok Disiplinli Bilimler, İletişim, Kùtùphanecilik, Bilgi ve Belge Yönetimi, Turizm) ve **Sanat** sahalarında kaleme alınan makale, tanıtım yazıları ve çeviri yazılara yer verilmektedir.

Dergimiz beşinci yılını doldurarak onuncu sayısını yayınlamıştır. Dergimizin bu sayısı 9 adet makale ve 1 adet kitap tanıtımı olmak üzere toplam 139 sayfadan oluşmaktadır.

Dergimizin sonraki sayılarında siz değerli araştırmacıların yazar ve hakem olarak katkılarını bekliyor, saygılarımı sunuyorum.

Editör
Prof. Dr. Bùlent KARA

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 5- Sayı:2 Aralık 2021
ISSN: 2587-1331

EDİTÖR KURULU

Editör: Prof. Dr. Bülent KARA Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Editör Yardımcısı: Gürkan BAYINDIR Erciyes Üniversitesi

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ziya AVŞAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel METİN Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Tarık SEVİNDİ Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜNAL Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar KAYA İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TUNÇ Anadolu Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ÇINAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 5- Sayı:2 Aralık 2021
ISSN: 2587-1331

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice İÇEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup ALTAN Doç. Dr. Serdar	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan BAYER ALTIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Rıza SAM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Hamdi DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa ERKAYA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramis KARABULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram POLAT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İncinur ATİK GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş MARAŞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Keziban PAKSOY	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülin ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 5- Sayı:2 Aralık 2021
ISSN: 2587-1331

Dr. Öğr. Üyesi Ercan BAĞÇECİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ali GIYNAŞ	Karamaolu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elçin YILMAZKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

HAKEM LİSTESİ

(Aralık, 2021, Cilt: 5- Sayı 2)

Prof. Dr. Mustafa TALAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel CAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Balkıya KASIM	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Hacıyeva HAQİQAT	Azerbaycan Diller Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Burak KAHRAMAN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem Arslan	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda SELİM	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman ARICAN	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Shoirakhon NURDİNOVA	Namangan Devlet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Öğr. Gör. Ersin ERASLAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Gulmira YESHMANOVA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bülent ÖZTÜRK	İçişleri Bakanlığı
Dr. Abdylła ORAZSAHEDOV	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Uygur KURUM	Milli Eğitim Bakanlığı

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Ahmet Burak KAHRAMAN / Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Doç. Dr. burakkahraman@erciyes.edu.tr ORCID ID:0000-0003-3995-1172

Elif ÖZSOY, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji, Yüksek Lisans. elfzsy@gmail.com ORCID ID:0000-0002-0319-9639

Atf: KAHRAMAN, A. B. ve ÖZSOY, E. (2021). Covid-19 Döneminde Derinleşen Kadın Yoksulluğu, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 1-20.

Makale Gönderim Tarihi: 15 Ekim 2021 / Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

COVID-19 DÖNEMİNDE DERİNLEŞEN KADIN YOKSULLUĞU

Özet

Covid-19 salgını tüm dünyada ve ülkemizde birçok soruna neden olurken var olan sorunları hem derinleştirmiş hem de daha da artırarak yeniden gündeme getirmiştir. Bu sorunların en başında yoksulluk gelmektedir. Yoksulluk, salgın döneminden önce de toplumları meşgul eden bir sorundu. Fakat Covid-19 küresel salgını ile bu sorun daha da artmıştır. Özellikle bu salgın tüm dünyada yoksulluk sınırına yakın olan sosyal sınıfları ekonomik olarak zayıflatarak bu sınıfların daha da yoksullaşmasına yol açmıştır. Yapılan araştırmaların ortak noktasında yoksulluk hızla artarken, yoksulluktan en çok etkilenen gruplardan birisi de kadınlar olduğu vurgulanmıştır. Kadınların Covid-19 salgınından önce de yoksulluktan en çok etkilenen guruplardan birisiydi, salgın sonrasında durum daha da kötüleştirilmiştir. Ayrıca kadınlar Covid-19 sürecinde erkeklere kıyasla daha fazla istihdam kaybına uğraması kadınlar ile erkekler arasında var olan ekonomik uçurumu daha da derinleştirmiştir. Sadece bu süreç ekonomik alanda kısıtlı kalmamıştır. Pandemi, ev içi emek gibi konularda da kadınları yaşamın her alanında erkeklere oranla daha fazla sorumlu kılmıştır. Bu süreç ile birlikte tüm sorunlar karşısında temel üstlenici olarak kadınlar baş etmek zorunda kalmıştır. Pandemi de yaşanan sorunlar kadınların yoksullaşmasına ve cinsiyet eşitsizliğinin daha da artmasına neden olmuştur. Ataerkil toplumsal cinsiyet rolleri pandemi döneminde var olan kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliği daha da arttırmaktadır. Bu çalışmada özellikle risk toplumu ekseninde dünyada ve ülkemizde pandemi de daha da derinleşen kadın yoksulluğu incelenmiştir. Bu amaçla kadının Covid-19 salgını sürecinde dünyada ve ülkemizde var olan yoksulluk ve eşitsizliğe yönelik durumu literatüre dayalı olarak diğer araştırmalar da dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Covid19 Pandemisi, Kadın Yoksulluğu, Toplumsal Cinsiyet Roller, Ev İçi Emek, Risk Toplumu

DEEPENING WOMEN'S POVERTY DURING COVID-19

Abstract

The Covid 19 outbreak has caused many problems around the world and in our country, and has both deepened and increased the problems that exist and brought them, brought it up again. Poverty is the

most common problem. Poverty was a problem that kept societies occupied before the outbreak, but with the Covid 19 global outbreak, the problem grew even further. His outbreak has weakened social classes that are close to the poverty line around the world economically, leading to lower levels of these classes. Common in point of researches, as poverty rises rapidly, women are one of the groups most affected by poverty. The way women lived in gender inequality even before the Covid 19 pandemic made their situation worse after the pandemic. Also, the loss of more jobs by women during COVID-19 than men has deepened the economic gap between men and women. Only this process has not been limited in the economic sphere. Pandemic has also made women more responsible for domestic labour than men in all aspects of life. In this process, women have been forced to deal with all the problems as fundamental contracting, and the problems with the pandemic have led to women's poverty and gender inequality to increase even further. Patriarchal gender roles further increase the inequality between men and women who exist during the period of pandemic. In this study, women's poverty has been examined, especially on the basis of risk society, and in our country, which deepens the pandemic in the world and in our country. To this end, the women's Covid 19 outbreak has been tried to be brought into consideration by other studies based on literature on the status of poverty and inequality that exists in the world and in our country.

Keywords; Covid -19 Pandemic, Women's Poverty, Gender Roles, In-house Labor, Risk Society

*Yürüyoruz yürüyoruz, yan yana, güzel günler adına
Kadınız, insanız, insanlığı ayağa kaldırıyoruz
Paydos bundan böyle köleliğe, aylaklığa
Herkes çalışsın, bölüşülsün kardeşçe, yaşamın sundukları
İşte bunun için yükseliyor yüreklerimizden
Bu ekmek ve gül türküleri
Ve yineliyoruz hep bir ağızdan
"Ekmek ve gül! Ekmek ve gül!"*

James OPPENHEIM

(Antoloji,2010)

Giriş

2019 yılının Aralık ayında ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde görülen ve hızlıca tüm dünyaya yayılan Covid-19 virüsü küresel anlamda pandemiye neden olmuştur. 11 Mart 2020 tarihine gelindiğinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bu salgını pandemi olarak kabul etmiştir. Virüs kısa zamanda dünyada birçok kişinin hayatını kaybetmesine neden olurken aynı zamanda tüm dünyada psikolojik, sosyal, siyasal ve ekonomik birçok temel soruna neden olmuştur.

Covid-19 virüs salgını sürecinde yaşanan bu sorunlar, risk toplumu ve onun içerdiği belirsizlik kavramıyla ilişkilendirilmesi salgını anlamamıza yardımcı olacaktır. Ulrich Beck günümüz toplumunu risk toplumu olarak adlandırmış ve risk toplumunda karşı karşıya kalmış olduğumuz risklerin paylaşımından bazı kesimlerin daha fazla etkilendiğini dolayısıyla toplumsal risk konularının ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Toplumsal riskler insanların konumları açısından farklı şekillerde etkilenmesine sebep olmuştur (Beck, 2014, s.27- 28). Bu anlamda bu çalışma da toplumsal riskin konumu açısından daha fazla etkilenen bir grup olan kadınların yaşadığı yoksulluk, yapılan araştırmalar ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Pandemi süreciyle birlikte dünyada birçok ülkede, bir kısmı geçici olmak üzere ve bir kısmı sürekli olarak (evden çalışma, fabrikaların üretime ara vermesi, kafe, restoran vb. gibi yerlerin kapatılması, uzaktan eğitim gibi) sosyo-ekonomik yaşamı kısıtlayarak virüsün yayılmasını engellemeye yönelik hükümetler tarafından önlemler alınmıştır. Pandemi sürecinde alınan ekonomik ve sosyal önlemlerin realitede var olan yoksulluğu daha da derinleştirdiğinden bahsetmek mümkündür. Yoksulluğun öncelikli olarak gündelik olarak yaşandığı ve her gün yeniden deneyimlendiği yerin haneler olması nedeni ile kadınlar yoksulluktan daha fazla etkilenmişlerdir. Yalnızca hane içinde değil hane dışında da yaşanan yoksulluktan kadınlar nasibini almıştır. Pandemi sürecinde kısıtlamaların olduğu ve evde kaldığı dönemde hane ilişkilerinde kadının üzerine düşen ev içi emek ve yük ekstra (çocuğun bakımı, eğitimi ve her tür ev işleri vb.) olarak artmış bunun sonucunda da bu durum derin bir toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olmuştur. Aynı zamanda evde kalınan dönemde çalışan kadın üzerinde artan emek iş yaşamına da yansımış ve bu dönemde kadınlar çalıştıkları işlerinden ayrılma, ara verme gibi kararlar almak durumunda kalmıştır. Ayrıca diğer taraftan ekonomisi bozulan birçok işletme öncelikli olarak düşük pozisyonlarda çalışan kadınları işten ayrılmaya zorlamıştır. Yaşanan bu durum yoksulluğun yaşandığı hanelerde hanenin üretimi ve tüketimini idare etmeye çalışan kadınları daha da çok etkilenmiştir. Maddi yoksulluğun yanı sıra Kandiyoti'nin ifade ettiği gibi (2020), pek çoğu görünmez olan ev içi ve ev dışı işlerin büyük bir kısmının kadınlar tarafından yapıldığından dolayı pandemi döneminde kaldırabileceğinden çok daha fazla ekonomik ve duygusal yükü karşı karşıya kalmıştır.

Kadın yoksulluğu, Pandemi döneminde toplumsal cinsiyet rolleri ekseninde giderek derinleşmiş ve kadınların ev içi emek yükü artarken çalışma hayatındaki rolünü de derin etkilenmiştir. Bu amaçla bu çalışmada kadının Covid-19 salgını sürecinde dünyada ve ülkemizde var olan yoksulluk ve eşitsizliğe yönelik durumu ve hangi nedenlerle yoksulluktan daha çok etkilendiklerini diğer araştırmalar da dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kadın Yoksulluğu veya Yoksulluğun Kadınlaşması

Toplumsal yaşamda günceliğini koruyan yoksulluk önemli bir toplumsal sorundur. Yoksulluk en temelde kişilerin beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamama veya toplumsal standartların gerisinde kalma ya da yaşamın gerektirdiği imkânlardan yoksun olma anlamına gelir. Yoksulluktan bazı gruplar diğer gruplara oranla daha fazla etkilenmektedir bu grupların başında şüphesiz ilk sıraları kadınlar almaktadır. Kadınların yaşadığı yoksulluğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliği perspektifinde işsizlik, kötü istihdam koşulları, eğitimin yetersizliği, mal ve gelirin

eşitsiz dağılımı, hane içi ve hane dışında gücün paylaşımındaki adaletsizlikler gibi faktörleri toplumdaki ataerkil yapıda süregelen geleneksel cinsiyet rolleri etrafında açıklamak mümkündür.

Kadın yoksulluğu ile ilgili olarak literatürde 1970'lerden itibaren söz edilmeye başlanmıştır. Kadınların diğer guruplara oranla yoksulluktan daha fazla etkilenmesinden dolayı yeni kavramlara ihtiyaç duyulmuştur. "Yoksulluğun kadınlaşması" (Moghadam, 2005), "hane reisinin kadınlaşması" ve "yoksulların en yoksulu" (Chant, 2003) literatürde kullanılan kavramlardan bazılarıdır. Yoksulluğun kadınlaşması kavramı ilk olarak 1978 Diane Pearce'in "The Feminization of Poverty: Women Workand Welfare" (Yoksulluğun Kadınlaşması: Çalışma ve Refah) başlıklı yazısında kullanılmıştır. Pearce, yoksulluğun kadınlaşması kavramını kullanmıştır. Pearce'in, Amerika'da yalnız yaşayan ve tek ebeveynli ailelerin toplumun diğer kesimlerine göre daha yoksul olduğuna dair bulgular içeren çalışmalarının sonucunda yoksulluğun kadınlaşması kavramının kullanımı yaygınlık kazandırmıştır (Şener, 2009: 3). Pearce'in o yıllarda özellikle Amerika'da yoksul kesimler içinde kadınların sayısındaki yükselişe ve kadınların işgücüne katılım oranındaki artışa rağmen ekonomik konumlarının giderek kötüleşmesine dikkat çekmek amacıyla kullandığı (Thibos, Lavın-Loucks ve Martin, 2007; akt., Ulutaş, 2009: 25), "yoksulluğun kadınlaşması" kavramının pratiğe yansıyan yanı ise yoksulluğun ortadan kaldırılması stratejilerini etkilemesi ve yoksullukla mücadele programlarının daha fazla kadınları hedef almaya başlamasıdır (Kardam ve Yüksel, 2004: 46). Kavram sadece akademik ve feminist literatürde değil, uluslararası forumlarda da gündeme gelmiştir.

Yoksulluğun kadınlaşması kavramına tarihsel süreçte farklı bir bakış açısından ele alan Goldberg ve Kremene'e göre (1990:2-3), kendilerini ve ailelerini geçindirmek zorunda olan kadınların bütün yoksullar içinde çoğunluğu oluşturduğunu vurgulamak için yoksulluğun kadınlaşması kavramını kullanmışlardır. Bu kavram günümüzde sadece kadınlar ve tek ebeveynli aileler için değil aynı zamanda evli olan kadınların yoksulluklarını açıklamak için de kullanılmaktadır. Donkor'a göre kadın yoksulluğu, kadını ikinci sınıf vatandaş olarak gören, onu ikinci planda tutan ve ona hak ettiği değeri vermeyen sosyokültürel ve politik yapıların bir sonucudur. Kadını yoksullaştıran unsur bir diğer ifadeyle toplumun kadına yönelik değer yargıları ve tutumu denilebilir. Bu olgu çoğu zaman ilk etapta basitçe dini unsurlarla bağdaştırılmaktadır. Ancak derinlemesine konu incelendiğinde kadını ikinci plana atılmasında etkili olan temel faktör din kurumu değil geleneksel ve ataerkil hegemonik yapının kendisidir (Donkor,2006: 1). Kapitalizmin ve ataerkil yapının koalisyonu kadın yoksulluğunu etkilemiştir. Kadın emeği, kapitalist toplumlardaki konumu ataerki ile sermayenin dayanışması çerçevesinde belirlenmektedir. Ataerkil ilişkiler sermayeye 'ucuz', 'güvenilir', 'sabırlı', 'itaatkâr' bir emek havuzu olarak kadınları sunmaktadır. Ataerkiye yaslanan sermaye birikimi ataerkil ilişkileri yeniden üreterek, ona güvence sağlamaktadır (Yaman Öztürk, Dedeoğlu,2000 :12).

Ancak zamanla yoksulluğun kadınlaşması kavramına gelen eleştiriler ve kavramının kadınların yoksulluk deneyimini açıklamada yetersiz olduğu dile getirilmiştir. Yalnızca hane reisi olan kadın ve yalnız yaşayan kadınların yoksulluk içinde olmadığı evli kadınlarında yoksulluk çektiğini bu kapsamın içine dâhil edilmesi gerektiğini vurgulanmıştır. Sadece hane reisi kadın ve yalnız yaşayan kadınların yoksul olarak girerek teorik düzeyde sorunlu bir yoksulluk yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımın yerine toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoksullukla ilişkisine bakılarak kadınların durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır (Vicente,2005: 14). Bu tarz eleştirilere Çağatay (1998: 3), Buvinic ve Gupta'nın (1997) yoksulluk ile hane reisi olan kadınlar üzerine yapılan altmış bir çalışmaya ilişkin hazırladıkları raporun sonuçlarına dayanarak, yalnız kadınların hepsinin yoksul olmadığına işaret etmekte, kadın reisli hanelerin heterojen bir nitelik taşıdığı bu çalışmalardan yola çıkılarak vurgulanmaktadır.

Bu tartışmalar sonucunda kadın yoksulluğu cinsiyet rolleri ve statü etrafında kadın yoksulluğunu etrafında değerlendirilmesine ön ayak olmuş ve yeni bir bakış açısının doğmasına neden olmuştur. Bu bakış açısı ise yoksulluğun kadınlaşması yerine, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle yoksulluk arasındaki ilişkiye bakılarak kadın yoksulluğu analiz edilmeye çalışılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk İlişkisi

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle yoksulluk arasındaki ilişkiyi değerlendirirken ilk olarak toplumsal cinsiyet kavramını açıklamak gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet olgusu kadın ve erkeklerin biyolojik cinsiyetlerinden farklı olarak, kadınlar ve erkekler için toplumsal olarak oluşturulmuş roller ile öğrenilmiş davranış ve beklentileri işaret etmek için kullanılan bir kavramdır (BPW, 2010; Cherry, 2005: 15). Bu kavramın toplum tarafından kurgulandığını söylemek yanlış olmayacaktır, cinsiyet farklılıklarının temelde bir cinsiyet ayrımcılığını inşa etmesini, bu cinsiyet ayrımcılığının zamanla sosyal, ekonomik ve duygusal alanda birçok eşitsizliği görmek mümkündür. Toplumlar da kadınları daha fazla yoksullaştıran, dışlayan ve boyun eğdiren durumları yeniden üreten toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı pratikleri ve normları bulmak mümkündür (Vicenet, 2005: 15). Ecevit'e göre; aile, siyaset, hukuk, eğitim gibi toplumsal kurumlar içinde mevcut kaynakların, fırsatların ve gücün kullanımında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kadın yoksulluğunun en temel nedenlerinden biri olmakla birlikte kadınların erkek ile birlikte yaşadıkları aynı hanede bile bu yoksulluğu daha farklı ve daha şiddetli bir şekilde yaşamalarına yol açmaktadır. Kadın ve erkekleri aynı hanede farklı yoksullukları yaşamalarına neden olan kadınların ev içinde ücretsiz ve değersiz görülen bakım ve ev işlerinden kadını, ücretli işlerden erkeği sorumlu tutan toplumsal cinsiyet rolleridir (Ecevit Y, 2003: 83, 87). Erkeğin işi, çalışma olarak değerlendirilirken kadının evde yaptığı işler, çalışma olarak değerlendirilmez. Çalışma olarak değerlendirilmeyen ev işleri ve bakım işleri, Yaman'ın ifade ettiği gibi kadınların günlük yaşamında onların büyük bir zamanını alarak hem kendi bireysel yetilerini

geliştirmelerine hem ücretli bir iş edinmelerine hem de sosyal güvenlik sisteminin sağladığı gelecek ücretinden faydalanmalarına engel olmaktadır (Yaman Öztürk, 2010: 58-63).

Toplumsal cinsiyet kavramı üzerinden yoksulluk çalışmalarının temelini şüphesiz Amartya Sen'in geliştirdiği "yapabilirlik ve kapasite yoksulluk" yaklaşımıyla başlamıştır (Kaymak, 2011: 69). Amartya Sen (2004: 126) yoksulluğu, standart yoksulluk ölçütü olan gelir azlığından ziyade temel kapasitelerden yoksun olma hali olarak görmektedir. Amartya Sen, gelir azlığının yoksulluğun başlıca nedenlerinden görürken yoksulluğun başka nedenleri olduğunu da söyler. Gelir ile kapasite arasındaki ilişki, kişinin yaşından, toplumsal cinsiyetten ve toplumsal rollerden (örneğin annelik, aile yükümlülükleri), yerleşim yerinden, epidemiyolojik atmosferden (örneğin bir bölgedeki salgın hastalıklarla) ve kişinin denetleyemeyeceği ya da sadece kısmen denetleyebileceği diğer değişkenlerden güçlü bir biçimde etkilenmektedir. Bu nedenle sadece gelir düzeyini temel alan bir yaklaşımla yoksulluğu açıklamak doğru olmayacaktır (Sen 2004: 126-128).

Kapasite ve yapabilirlik yoksulluk yaklaşımına göre, eşit hakların olması demek eşit şekilde yapabilirlikler anlamına gelmediğini anlamak açısından da önemlidir. Örneğin, hamile veya küçük çocuklu kadınların çalışma yaşamında erkeklerle eşit haklara sahip olmaları, onların çalışma hayatında eşit başarı şansına sahip olduklarını göstermemektedir (Buğra, 2007: 7). Dolayısıyla dezavantajlı gruplara eşit fırsatlar vermek, onların eşit haklara sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Örneğin, hamileliğin son dönemlerinde ve hamilelik sonrası çocuk bakım izni kullanan kadının iş yaşamı riskli bir konuma girmektedir. Çocuk bakımı hala kadın işi olarak algılandığı için bazı işverenler, kadınların işlerini aksatacaklarını düşündüklerinden işyerlerinde evli kadınları ya çalıştırmamakta ya da pasif işlerde çalıştırmaktadırlar. Kamuda ise yasalar önünde eşitlik görünse de burada da bir ayrımcılık vardır. Örneğin, annelik rolünden dolayı kadınlar, yönetici pozisyona getirilmezler ya da hamilelik sonrası bıraktığı pozisyondan başlayamazlar. Özetle kadın yoksulluğu kavramının toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil sisteminin sebep olduğu çok sayıda eşitsizliğin bir araya gelmesiyle gün yüzüne çıkmış bir kavramdır.

Türkiye'de ve Dünyada Covid-19 Salgınının Raporlarla Kadın Yoksulluğuna Yansımaları

Dünya'da ve ülkemizde kadın yoksulluğu ciddi problemlere yol açmaktadır. Özellikle içinde bulunduğumuz pandemi koşullarında bu durum daha da ciddi bir hal almıştır. Kadın yoksulluğunun uluslararası bir dünya sorunu olarak kabul edilmeye ve görünür hale gelmeye başlaması 90'lı yıllarda Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen birçok ulusal toplantıda ele alınmaya ve vurgulanmaya başlanmıştır. Ancak Kadın yoksulluğunun başlı başına bir sorun olarak gündeme getirilmesi 1995 yılında Pekin'de

düzenlenen 4.Uluslararası Kadın Konferansında gerçekleşmiştir. Konferansın sonuç bildirgesinde “Dünyadaki insanların çoğunluğunun özellikle de kadın ve çocukların hayatını etkileyen, kökeni hem ulusal hem de uluslararası alanlarda bulunan, artan yoksulluğu olumsuz etkileri” vurgulanmıştır. Yoksulluğun yok edilmesi için kadınların istihdama tam katılımının altı çizilmiştir. Bu vurgu konferansın sonuç bildirgesinde olmayıp 12 başlık içerisinde Eylem Platformu’nda kadın yoksulluğu ilk başlıkta yer almıştır. Kadınlar ve yoksulluk başlığının altında 4 tane stratejik hedef belirlenmiştir. Yoksul kadınların ihtiyaçlarına yönelik makro-ekonomik ve siyasal kalkınma stratejilerinin benimsenmesi, kadınların eşitliği ve iktisadi kaynaklardan erişimi sağlayacak yasa ve yönetmelikler gözden geçirilmesi, kadınların kredi ve tasarruf mekanizmalarına erişiminin sağlanması, yoksulluğun kadınlaşması toplumsal cinsiyet temelli metodolojilerin geliştirilmesi ve araştırmalar yürütülmesi olarak önemli 4 tane stratejik hedef belirlenmiştir. (Özbudun, 2014; 279). Türkiye’de literatüre baktığımızda ise yoksullukla ilgili yazınlar oldukça zengindir ancak yoksulluğun kadınlaşması ile ilgili çok fazla sayıda çalışmaya rastlanmamaktadır. Türkiye’de kadınların yoksullaşmasıyla ilgili çalışmalarda kadınların istihdam durumu, eğitime katılım, işin niteliği açısından uğranılan cinsiyet ayrımcılığı, kadınların kazancının erkeklerin ortalama kazancından daha az olduğu ve yalnız yaşayan kadınların evli kadınlara göre daha yoksul olduğu şeklindeki sonuçlara rastlanır. Ayrıca çalışmalarda, yoksulluk yardımını daha çok kadınların aldığını, mutlak yoksulluk sınırında daha çok kadınların olduğunu ve yoksulluğun nesilden nesle aktarıldığı, kadın yoksulluğunun yalnızca gelir yetersizliği üzerinden değil özgürlük meselesi üzerinden de ele alınması vurgulanmıştır. Türkiye de kadın yoksulluğu ile ilgili çalışmalar bu bahsedilen başlıklar ve sonuçlar etrafında toplanmıştır (Gökovalı, Danışman Işık, Gökmen 2014: 342). Ülkemizde ve tüm dünyada Covid-19 nedeniyle ilan edilen pandemi sürecinden sonra derin bir yoksulluğun yaşandığını gösteren birçok araştırma yapılmıştır. Yaşanan bu yoksulluktan en çok etkilenen gruplardan biri olan kadınlar olduğu araştırmalarda görülmektedir. UNDP tarafından Türkiye’de yapılan ‘Covid-19 Küresel Salgını Sürecinde Türkiye de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri’ isimli araştırmasına göre COVID-19 nedeniyle gerekli olan hijyen koşullarını sağlamak, okulların online eğitime geçmesiyle çocuk bakımına yönelik işlerin artması, dışarıda yemek yemenin azalması ev içi ücretsiz iş yükündeki artışta en önemli faktörler olarak görülüyor. Araştırma sonuçlarına göre kadınların yüzde 50’si üstlendikleri bu iş yükü altında bunalmış olduklarını belirtirken, bu oran erkekler için yüzde 24 düzeyinde. Rakamlar çalışan kadınlarda yüzde 63’e; çalışan erkeklerde ise yüzde 27’ye çıkıyor (UNDP, 2020). Aynı araştırmada kadınların yaklaşık yüzde 50’si işten çıkarılarak veya ücretsiz izne çıkarılarak iş kaybına uğradı; bu oran erkekler için ise yüzde 42 (UNDP, 2020).Görüldüğü üzere yapılan araştırmalar genel de iki sorun üzerine eğilmiştir bunlardan birincisi kadınların işsizliği, istihdamını etkileyen toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların erkeklere oranla daha çok ücretsiz izin almaları, işten çıkarılmaları, salgın döneminin daha çok kadınların çalıştığı sektörlerin etkilendiği ve kadınların kayıt dışı işçi olarak çalışması gibi bu süreçte kadınların daha çok maddi

yoksulluk üzerinde etkileyen faktörlerin vurgulanmasıdır (KİH-YÇ, Şubat 2020).İkincisi ise kadınların bu dönemde bakım emeği, ev içi emekte artan süre, yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan üretim faaliyetlerine dikkat çekerek kadınların yaşadığı zaman yoksulluğudur (UNDP, 2020).

Yapılan araştırmalarla bu yoksulluğu göz önüne sermektedir ülkemizde ve tüm dünyada kadınların bu dönemde yaşadıkları yoksullukla ilgili birçok rapor yayınlanmıştır. Bu raporlara bakarak kadınların yaşadığı yoksulluğun nedenlerini açıklamaya çalışacağız. UN Women tarafından yayımlanan ‘From Insights To Action: Gender Equality in The Wake Of COVID-19’ (İç Görüden Eyleme: Covid-19’un Ardından Toplumsal Cinsiyet Eşitliği) raporunda yer alan verilere göre pandeminin ilk aylarından itibaren kadınlar işten çıkarılmaları ve kayıt dışı çalışmaları nedeniyle kadınların gelirlerin %60 oranında düştüğü ifade edilmiştir. Aynı rapora göre kadın istihdamının erkek istihdamına oranla %19 daha çok risk altında olduğu vurgulanmıştır (UN Women, 2020).

Mc Kinsey’in ‘Covid -19 And Gender Equality: Countering The Regressive Effects’ (Covid -19 ve Cinsiyet Eşitliği: Gerileme Etkilerine Karşı Mücadele) raporuna göre, pandemi sürecinde kadın çalışanlar dünya genelinde erkeklere oranla işlerini kaybetme konusunda 1.8 kat daha kırılgan olduğu ifade edilmiştir. Raporun Mayıs 2020 verilerine göre kadınlar küresel istihdamın yüzde 39’unu oluştururken kadınların istihdam kaybı tüm iş kayıplarının yüzde 54’üne denk düşmektedir (Mc Kinsey, Temmuz 2020). Raporlar genelinde kadınların pandemi döneminde gerek istihdam oranlarında gerek çalışma hayatlarında erkeklere göre daha dezavantajlı oldukları vurgulanmıştır. Raporlara göre kadınların yoksullaşmasının temel nedenleri arasında, pandemi döneminden oldukça fazla etkilenen hizmet sektöründe kadınların yoğun olarak çalışıyor olması, salgınla mücadelede alınan tedbirler nedeniyle büyük ölçüde etkilenen kayıt dışı ekonominin içinde kadınların daha fazla yer alması ,toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle ev içinde bakım yükünün artması sebebiyle ücretsiz izin alma ve işlerinden kendi isteğiyle ayrılması vb. gibi nedenlerden dolayı erkeklere oranla kadın istihdamında bir toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve kadınların giderek artan yoksulluktan derinden etkilenmesi şahit olunmaktadır (KİH-YÇ, Şubat,2020).

UN Women (2020), raporunda ayrıca Pandemi sürecinin kadınlar için zaman yoksulluğunu da artırdığı vurgulanmıştır. Kadınların Pandemi sürecinde ev içi bakım hizmetlerine ayırdığı süre Pandemi öncesine oranla üç katı arttığı ifade edilmiştir. 22 ülkede yapılan harcanan zaman araştırmasına göre; kadınlar zamanlarının %50’ni temizliğe, %30’sini çocukların fiziksel bakımı ve eğitimine, %20’si yemek pişirme ve aile için alışveriş yapmak için kullanmaktadırlar. ILO’nun hesaplamalarına göre dünyada kadınlar günde ortalama ücretsiz bakım ve ev içi işler için 4 saat 25 dakika ayırırken, erkekler için bu süre 1 saat 23 dakikadır (ILO, Nisan, 2020). BM’ye göre de kadınlar günde ortalama 4.1 saatini, erkekler 1.7 saatini karşılıksız bakım emeğine ve ev

işine ayırmaktadır (BM, Nisan,2020). Bu rakamlar göz önünde bulundurulduğunda kadınların pandemi döneminde toplumsal cinsiyete dayalı cinsiyetçi iş bölümünün daha da derinleştiğini söylemek mümkündür. Bu sonuçların nedenleri arasında okulların kapanıp başta çocuklar olmak üzere, yaşlılar, hastalar ve engelli olan bireylerin bakım ihtiyaçları evde kalınan zaman arttığı için hane-içi üretim ve bakım emeğine yönelik talebe cevap veren esas kişi olmak zorunda bırakılması sayabiliriz.

Farklı ülkelerde bakım emeği ve ev içi iş bölümüyle ilgili yapılan çalışmalara örnek verecek olursak; CARE International'ın toplumsal cinsiyet üzerine pandemi döneminde yayınladığı araştırmada dünya çapında bakım emeğinin %76,2'sini kadınların gerçekleştirdiği raporlanmıştır (CARE International & International Rescue Committee, Nisan 2020). Örneğin, İngiltere'de pandemi döneminde 1.150 kişi ile yürütülen çalışmada) kadınların %56'sı ev işine ayırdıkları vaktin arttığı belirtilirken, %22'si ise ev işleriyle uğraşmaktan rutin çalışma saatlerinde çalışamadıklarını bildirmiştir (Chung, Seo, Forbes &Birkett, 2020). Alman Ekonomi Araştırma Enstitüsü'nün yaptığı araştırmada ise tam zamanlı çalışan ve 14 yaşından küçük çocuğu olan kadınların %25'ten fazlasının işe daha az vakit ayırabildiği ve bunun kadınların kariyerlerinde olumsuz etkiler yaratacağı raporlanmıştır (DIW: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschun, Mayıs 2020). Salgından derin şekilde etkilenen İtalya da Del Boca vd. (2020) salgında kadınların ev içi emeği, emek ve bakım emeği üzerine salgın öncesi ve salgın sonrası dönemleri karşılaştırarak yaptığı çalışmada durumun pek iç açıcı olmadığını ifade etmiştir. Özellikle iş gücü piyasasında cinsiyet eşitsizliği oranının oldukça yüksek olduğunu söylemiştir. Bu dönemde ücretli bir işte çalışan annelerin çocuk bakımı için destek alamaması anneleri derin bir zaman yoksulluğuna sürüklemiştir. Diğer dikkat çeken bir araştırma ise Alon vd. (2020)'nin yaptığı öncelikle Covid-19 salgını nedeniyle ortaya çıkan iktisadi kriz, 2008 küresel krizi ile kıyaslanmıştır.2008 küresel krizinin en sarsıcı etkilerinin daha çok imalat ve inşaat gibi erkeklerin yoğun olarak istihdam edildiği sektörlerde söz konusu olduğu belirtilerek, bu krizde erkeklerin kadınlara kıyasla daha çok istihdam kayıpları yaşadığının üzerinde durulmuştur. Ancak Covid-19 pandemi döneminde istihdam kayıplarının daha çok kadınların yaşadığını bunun nedenin ise salgının daha çok hizmet sektöründe kadınların istihdamın daha yoğun olduğu işleri etkilediğinden dolayı kadınların istihdam açısından daha çok etkilendiğini araştırmalarında belirtmiştir. Dikkat çeken bir diğer öngörü ise; ABD'de kadınların ücretli olarak çalışmaya devam etmek zorunda kaldığı kimi ailelerde çocuk bakımı ve ev içi sorumlulukların evden çalışan ya da işsiz kalan babalar tarafından üstlenildiğine dikkate çeken Alon vd.(2020)'ne göre, salgın sonrasında da bu durum toplumsal cinsiyetçi, geleneksel iş bölümünde farklılaşmalara ve toplumsal norm değişikliğine neden olabilecektir.

Bu araştırmalar aynı zamanda hükümetleri harekete geçirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde benzer çalışmalar yürütülerek kadınların ev içindeki yükünün arttığı ve erkeklerin evde daha fazla sorumluluk

üstlenmelerinin gerekliliği raporlar aracılığıyla vurgulanmıştır. (SU Gender, COVID-19 Pandemi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu, Aralık 2020). Kadınların haklarını savunmak için yapılan çalışmalardan biri de İspanya’da gerçekleşmiştir. 170.000’den fazla kişi dilekçe imzalayarak karantinada kadınların üzerine yüklenen sorumlulukla ilgili hükümetin yükümlülükleri hatırlatılmıştır (Connolly, Kassam, Willsher&Carroll, Temmuz 2020). Ancak Covid-19 Asya ve Pasifik bölgelerinde pandemi süreci ile birlikte değişen bir durum olmadığı gözlenmiştir. Yapılan araştırmalarda kadınlarının erkeklere oranla daha fazla ev içi bakıma zaman ayırdığı tespit edilmiştir (UNWomen,2020).Yaşanılan kriz de ev içi emek dünya genelinde kadınları temel üstlenici olmaya itmiş durumdadır. Ayrıca yaşanan salgının sebep olduğu sağlık kriziyle birlikte ekonomik ve sosyal yaşamda derin çöküntülere neden olduğu için devletler salgının ilk günlerinden itibaren çeşitli önlemler almaya başlamışlardır. UN Women ve UNDP tarafından düzenlenerek alınan önlemler toplumsal cinsiyet çerçevesinde üç alan etrafında toplanmıştır; kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddetle mücadele, kadınların ekonomik güvenliğinin güçlenmesi, ücretsiz bakım desteğini konu almaktadır (UN Women, Eylül 2020).

Dünyanın farklı yerlerinde kadınlar benzer sorunlarla baş etmeye çalışıyor. Yapılan araştırmalarda bu sorunların başında bakım emeği ve kadınların istihdamda yetersizliği görmekteyiz bu sorunların temelinde ise derin bir toplumsal cinsiyet eşitsizliğine kadınların maruz bırakıldığını söylememiz mümkündür. Özellikle pandemi döneminde Rowbotham’ın şu ifadesi “kadın tek bir gün içinde, sayısız işçinin, çöpçünün, hemşirenin, temizlikçinin, ruh hekiminin, striptizcinin, falcının, aşçının işlevlerini yerine getirir. Kadın gerek duyulan her tür insan kılığına girmek zorundadır” (1987: 126-27). Kadınlar pandemi sürecinde ihtiyaç duyulan çok fazla role girmiş ve bu rollere girerken hem maddi anlamda hem de zaman bakımından bir yoksulluğa maruz bırakıldığını söyleyebiliriz. Alınan önlemlerin ise kadınlar açısından yetersiz olduğunu söylememiz mümkündür.

Ülkemizde yapılan çalışmalarda ki verilere bakacak olursak UN Women ve UNDP tarafından Mayıs ayında gerçekleşen “Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler” çalışmasında (İlkaracan, Memiş,2020): Türkiye’de evde kalman süreçte yaklaşık %50’si işe ara vermek zorunda kalmıştır. Kadınların %26’sı bu dönemde işten çıkarılmıştır. Kadınların%25’i ücretsiz izne ayrılmıştır. Erkekler için buna karşılık gelen oran ise, %42’dir, bunun %21’i işten çıkarılmış ve aynı oranda erkek de ücretsiz izne ayrılmıştır. Hem kadın hem de erkeklerin yaklaşık %10’u sağlık riskleri nedeniyle işlerinden istifa ettiklerini bildirmiştir. Bu oran, geniş aileden oluşan hanelerde yaşayan kadınlar için daha yüksektir (%17). Az sayıda kadın, evde çocuk/yaşlı/hasta bakımını üstlendikleri için ücretli çalışmaya devam etmediklerini bildirmektedir bunu bildiren erkeğin olmadığı ifade edilmiştir. Bu oran üç neslin bir arada olduğu veya geniş ailelerdeki kadınlar için %4 olarak tespit edilmiştir. İş ve gelir kayıplarının, “diğer”

sebepler yanında, en sık bildirilen nedenleri, küresel salgın nedeniyle durmuş olan “yarı-zamanlı/geçici/ düzensiz bir işte istihdam ediliyor olmak” veya “bahçe/tarım işiyle uğraşmak” veya “(erken) emekliliğe geçmek” olduğu raporda belirtilmektedir (İlkkaracan, Memiş, “Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler”, 2020).

Kadın Yoksulluğuyla ilgili 2020 yılının Şubat ayında KİH-YÇ (Kadın İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Derneği) tarafından yürütülen “Salgında Kadın Olmak” isimli çalışmada katılımcıların %73’ü Covid-19 salgınında ekonomik olarak sorun yaşadığını belirtmiştir. Salgın öncesinde ve salgın başladıktan sonraki ekonomik vaziyetleri sorulduğunda istihdama yönelik krizin etkisi söylemek mümkündür. Katılımcıların yüzde 88’i salgından önce ekonomik olarak orta halli olduğunu belirtirken salgın sonrasında bu oran yüzde 67’ye gerilemiştir. Salgın öncesinde kendisini orta halli olarak tanımlayanların yüzde 21’si kendini yoksul veya çok yoksul olarak tanımlamaya başlamıştır. Salgın öncesi kendisini yoksul veya çok yoksul olarak tanımlayan kadınların %12 iken salgının etkisiyle bu oran %33’e yükselmiştir. Her 3 kadından biri salgın döneminde kendisini yoksul olarak tanımlamaktadır. Şu anda ücretli bir işte çalışmayan kadınların %71 çalışmama nedenlerinin ücretsiz ev içi emek ve bakım emeği neden olarak, %6 ise eşi ya da ailesi izin vermediği için, %12 ise çalışmak istemesine rağmen iş bulamadığı için çalışmadığını ifade etmişlerdir (KİH-YÇ, Şubat 2020).

İstihdam ile ilgili TÜİK’in en son açıkladığı Şubat 2020 verilerine göre (TÜİK, Şubat 2020 Raporu), Türkiye’de istihdam edilen 26 milyon 753 bin kişinin 8 milyon 276 binini kadınlar oluşturuyor. 4 milyon 228 bin işsiz 1 milyon 773 bini ise kadınlar oluşturmaktadır. Bu dönemde tarımsal genç kadın işsizliği yüzde 30,3’e kentsel genç kadın işsizliği ise yüzde 36’ya ulaşmış durumdadır. Bir başka veri ise Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi 2020 yılı Nisan verilerine göre ise kentsel kadın işsizliği yüzde 32 iken, bir milyon 9 bin kadın kayıt dışı çalışıyor (DİSK-Ar, Nisan 2020).

Ülkemizde ev içi bakım emeği ve hane içi üretimde erkeklerle kadınların ayırdığı zamanlara bakacak olursak, ilk olarak Mayıs 2020 yılında yayınlanan UN Women (Birleşmiş Milletler Kadın Birimi) ve UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Birimi) tarafından Mayıs ayında gerçekleşen “Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler” adlı çalışmada Türkiye’de evde kalınan süreç içerisinde kadınların ev içi bakım hizmetlerinde kadınların ve erkeklerin yükleri artmış olsa da kadınların erkeklere oranla iş yüklerinin 4 kat arttığı ifade edilmiştir. Çalışmanın zaman bakımından kullanımındaki verilere bakarsak ücretsiz iş yükünün hem erkekler hem kadınlar için artmış olduğunu, ancak kadınlar için günde 2,9 saatten günde 4,5 saate yükseldiği erkeklere kıyasla günde 1,1 saate arttığını göstermektedir. Toplam iş yükü açısından ücretli ve ücretsiz olarak

erkeklerin çalışma süreleri günlük 1,2 saat azalarak 4,3 saate düşerken kadınların çalışma süreleri günde 1 saat artarak günlük 5,5 saate ulaşmıştır. Özetle küresel salgın piyasa ekonomisini büyük ölçüde yavaşlatmış olsa da diğer yandan bakım ekonomisini artırmıştır. Salgın koşulları altında istihdamda kalmaya devam eden kadınlar için toplam çalışma sürelerindeki ücretli çalıştıkları işlerde ve ücretsiz olarak çalıştıkları ev içi emek eş zamanlı artış nedeniyle çarpıcı düzeye ulaşmıştır. Hala işyerinde çalışmaya devam eden kadınlar için (çoğu temel işlerde çalışan) toplam günlük çalışma saati 10 saatin üzerine çıkmaktadır. Salgın döneminden önce ücretli ve ücretsiz emeğin 7.7 saat iken özellikle salgın döneminde özellikle ev içi ücretsiz emeğe ayrılan süre %80 artarak 9,2 saate çıkmıştır ancak iş yerinde çalışmaya devam eden kadınlarda ise bu süre 10 saatin üstünde olduğu vurgulanmıştır. İkinci vardiya dediğimiz; Hochschild'in 1980'lerin sonunda kaleme aldığı kitabında ücretli bir işte çalışan kadınların birinci vardiyalarını iş yerinde tamamladıktan sonra ev işi ve bakım işleriyle meşgul olmalarını ikinci vardiya olarak nitelendirmiştir (Hochschild, 1989). Hochschild daha sonra yaptığı araştırmalarında ise çalışan kadınların iş yerlerinde kendilerini iyi hissetmek adına doğum günü, kahve molası, yemek arası gibi etkinliklerde bile evdeki sorunları çözmeye uğraştığı için bu zamanları kullanmadığını söyler(Wallace, R. Wolf, A. 2012:337). Normal zamanda bile kendilerine ayıracak zaman bulamayan kadınlar pandemi döneminde artan ev içi emek ve bakımından dolayı kendisine hiç zaman ayıramamıştır. İkinci vardiya pandemi döneminde giderek derinleşmiş ve çalışan kadınların yıpranmasına neden olmuştur. Kadınların evden çalışmasında ikinci vardiyanın ve birinci vardiyanın bir arada yürüttüğünü gözlemekteyiz ancak bu durum erkeklerde evden çalışmalarında herhangi bir değişikliğine neden olmamıştır aksine kadınların üzerine ekstra bir yük daha yüklemiştir. Küresel salgın süresince istihdamda kalmaya devam eden erkeklerin günlük ücretli çalışma sürelerinde hafif bir düşüş ve ücretsiz çalışma sürelerinde bir miktar yükseliş yaşanmış, toplamda ortalama günlük çalışma süreleri neredeyse salgın öncesi döneme göre aynı kalmıştır (7,7 saatten 7,6 saate). Çalışmanın dikkat çeken diğer bir verisi de ücretli çalışmaya devam eden çocuklu çiftlerden oluşan hanelerdeki kadın ve erkekler için, ücretli çalışmadaki toplumsal cinsiyet temelindeki farklar neredeyse kaybolurken (günde -1,6 saatten -0,2 saate), ücretsiz çalışmadaki toplumsal cinsiyet temelindeki farklar artmaktadır (günde 1,4 saatten 1,8 saate). Çalışmadaki toplumsal cinsiyete dayalı farklar, günde 1,6 saat ile en yüksek bu grupta gözlenmiştir. Ücretsiz iş yükündeki artışa neden olan unsurlarla ilgili sorulara en sıklıkla verilen cevap hem erkekler hem de kadınlar için %41 ile salgın nedeniyle gerekli olan hijyen koşullarına uymak olmuştur. Okulların kapanması nedeniyle çocuk bakımına yönelik işlerin artması, kadınların neredeyse dörtte birinin %23 ve erkeklerin %17'sinin ücretsiz çalışma zamanındaki artışın temel nedeni olarak gösterilmiş ve ikinci sırada yer almıştır. Dışarıda yemek yeme ve dışarıdan evde tüketim için yemek sipariş etme olanaklarının ortadan kalkması veya sınırlı hale gelmesi de kadınlar ve erkekler için sırasıyla %16 ve %15 ile ücretsiz çalışma zamanlarını artıran faktörler arasında üçüncü sırada gelmektedir. Bu dönemde hiç kuşkusuz çocuk sahibi olan kadınların üzerinde ekstra yükler yüklemiştir. Pandemi döneminde sokağa çıkma

yasağı ve okulların kapanmasıyla çocukların bakımının ev içi emeğe kaydığını görmekteyiz. İkisi çalışan ebeveynli aileler bu dönemde onlara yardım eden kimsenin olmadığından çocukların eğitiminden yakından ilgilenmek durumunda kalmıştır. Yapılan araştırmalar bu eğitici rolünü daha çok kadınların üstlendiğini görüyoruz. Hatta bu dönemde çalışan annelerinin işlerini bırakmayı düşündükleri için ikileme kaldıklarını söyleyebiliriz. Tek ebeveynli ailelerde ise bu durum daha derin yaşanmış çocuğunun bakımını tek başına üstlenen kadınlar veya anneler bu dönemde bakım sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirememiştir.

Çalışma son olarak toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü hakkında katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplarda hem kadınlar hem de erkeklerin büyük bir kısmının işbölümünde eşitliğe yönelik bir eğilimi olduğunu göstermektedir: Evli çiftlerden oluşan hanelerdeki kadınların %85'i ve erkeklerin %65'i erkeğin ev işlerini kadınlarla eşit biçimde paylaşmasını desteklemektedir.

Kadın İnsan Hakları ve Yeni Çözümler derneğinin yaptığı “Salgında Kadın Olmak” araştırmasında her 10 kadından 7’si bakım ve ev işleriyle ilgili zorluk yaşadığını belirtmiştir. Salgın öncesi ev içi bakıma 4 saat ve üstü zaman ayıranlar %16 iken salgın sonrası bu oran %42’ye yükselmiştir. Zorluk yaşayanların %28’sinin eşlerinden ya da partnerlerin den yardım istediğini, %34’ü evdeki diğer bireylerden yardım istediğini, kalan %34’ü bir çözüm bulamadığı için yavaş yavaş yaptığını raporda belirtmektedir. Araştırmada eşlerin/partnerlerin ev içinde bakım emeğine 0-6 yaş gurubu çocuk sahip olup olmama durumuna da ayrıca bakılmıştır. Araştırmaya göre 0-6 yaş arası çocuğu olan kadınların çocuklarının bakımı ile ilgili sorumlulukları üstlenmelerinde eşleri/partnerlerine kıyasla salgın sonrası %8,2 ila yüzde 16,5 arasında bir artış gözlemlenmekte, diğer sorumluluklar da ise daha fazla ev içi iş bölümüne müdahil oldukları görülmektedir. Çocuk bakımıyla ilgili değişime bakacak olursak 0-6 yaş çocuğu olan kadınların eşlerinin/partnerlerinin kıyasla çocuk bakım sorumluluklarının temel üstlenicisi oldukları tespit edilmiştir. Çalışmada çocukların ödevlerine yardım etme salgın öncesi %9,8 iken salgın sonrası %18, çocuklarla oyun oynama salgın öncesi %14,9 iken salgın sonrası %31,4, çocuklarla sohbet etmek, onları rahatlatmak %17,7 iken salgın sonrası %27 ye yükseldiği gözlenmektedir (KİH-YÇ, “Salgında Kadın Olmak”, Şubat 2020).

IPSOS’un ülkemizde 2020 yılının Temmuz ayında gerçekleştirdiği “Koronavirüs Salgını ve Toplum Genel Kamuoyu Araştırması” başlıklı araştırmasında ise kadınların %12’si erkeklerin ev işlerine eskiye kıyasla daha fazla vakit ayırdıklarını söylemişlerdir. Buna rağmen rapora göre kadınların %60’ı kendilerini yorgun hissettiğini, %50’si pandemi döneminde artan ev işlerinden ötürü psikolojik olarak olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir. Artan ev içi emeğin pandemi döneminde temel üstlenicisi olan kadınların üzerinde etkisi yalnızca sosyolojik değil aynı zamanda psikolojik sorunları da beraberinde getirmiştir.

Yaşanılan sorunlara yönelik salgın döneminde alınan önlemlere bakılacak olursa; Türkiye'nin salgınla mücadelede toplamda 28 tedbir aldığını ve bu tedbirlerden sadece yedisinin (biri sosyal koruma, biri istihdam ve beşi kadına yönelik şiddet alanlarında olmak üzere) toplumsal cinsiyete duyarlı önlemler olduğu söylememiz mümkündür. Bu önlemler sosyal koruma ve istihdam alanı olarak ayrılmaktadır. Sosyal Koruma: Anne olan kadınlara tek seferlik şartlı yardımın 100 TL'ye, eşi vefat etmiş kadınlara düzenli aylık nakit yardımının 325 TL'ye yükseltilmesi, Şartlı Sağlık Yardımı, Şartlı Lohusalık Yardımı ve Şartlı Gebelik Yardımlarının yüzde 29 oranında artırılması şeklinde düzenlenmiştir. İstihdam: Kadın kooperatiflerine 150.000 TL'ye kadar hibe desteğinin verilmesi şeklindedir. Alınan diğer tedbirler kadına yönelik şiddetle ilgili (TC Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Nisan 2020). Görüldüğü üzere ülkemizde alınan kararların kadınların yaşadığı yoksulluğun önlenmesi konusunda eksik kalmıştır. Bu konuda kapsayıcı politikalara ve önlemlere ihtiyacımız bulunmaktadır.

Sonuç

Tüm dünyayı ve ülkemizi derinden etkileyen Covid-19 salgını uzun süren bir pandemiye neden olmuştur. Pandemi yalnızca sağlık ve ekonomik sorunlara değil aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik sorunlara da yol açmıştır. Toplum olarak bu dönemde sosyal hayattan izole edilen bir yaşamda kalma süreci yaşanmış ve bu süreç de kadınlar hem ekonomik hem de sosyal hayatlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde bir yoksulluğa sürüklendiği yapılan araştırmalarda görülmüştür. Kadınların pandemi sürecinde tüm dünyada ve ülkemizde yaşadığı sorunların başında işsizlik, ev içi emek, istihdam yetersizliği gibi sorunlarla baş ettiği görülmüştür.

Bu dönem de çalışan kadınların belki de en derinden etkilendiği bir başka konu hem ücretli bir işte çalışıp hem de ev içi emek ve çocukların bakımına yönelik emeğin arttığını ikinci vardiyaların artık ikinci değil ev içinde aralıklarla bitmek bilmeyen bir vardiyaya dönüştüğü görülmüştür. Ücretli bir işte çalışan kadınların bu dönemde artan bir zaman sıkışıklığına ve bu sıkışıklığın giderek şiddetlenmekte kadınların bunla başa çıkmak için işlerinden ya ücretsiz izine ayrılmakta ya da istifa etmek durumunda kalmaktadırlar.

Ücretli bir işte çalışmayan kadınlarda ise görünmeyen emek daha da artmıştır. Görünmez emek, aile (hane) içinde kadınlar tarafından yapılan ve karşılığı ödenmeyen işlerin bütünüdür ifade etmektedir. Bu emeğin görünmeyen emek olmasının en önemli nedeni, ücretlendirilmemiş olmasıdır. Görünmeyen emek kapsamındaki işler; temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş gibi ev işlerinin yanı sıra kendine bakamayacak durumda olan aile üyeleri ve yakınlar (çocuklar, yaşlılar, hastalar ve engelliler) ile kendine bakabilecek durumda olan eşler / sevgililer için harcanan "bakım emeğinden oluşur (Acar-Savran, 2008). Görünmeyen emeğin bu süreç de kadınların üzerine büyük

yükler eklediğini görmekteyiz. Görünmeyen emek toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde doğallaştırılmıştır. Kadınlar bu dönemde ev içinde emeklerinin büyük bir kısmını temizliğe, okulların kapanmasıyla çocukların eğitimine, yemek pişirmeye ve ev içinde bulunan yaşlıların bakımına ayırmıştır. Kısacası pandemi dönemi kadının kâbusu olmuştur. Cinsiyete dayalı olmayan iş bölümü ise bu kâbustan kurtulmalarının yollarından biridir. Bu dönemde erkeklerin kadınlarla iş bölümüyle ilgili yapılan çalışmalarda büyük bir değişiklik olmadığını ancak değişimden söz edebileceğini söylenmektedir. Özellikle çocukların eğitimi konusunda erkeklerin pandemi öncesine kıyasla bir değişimden bahsetmenin mümkün olduğunu söylenmiştir. Bu dönemde alınan tedbirlerin ve politikaların yetersizliğinden ve kapsayıcı olması gerektiğinden bahsetmiştik peki bu nasıl mümkün olur? Bu politikalara örnek verilecek olursa bakım desteğine muhtaç yakınları olan kadınların ve erkeklerin iş yerlerinde bakım izni, uzaktan çalışma, esnek aile-dostu iş programları ve saatlerine ihtiyaç vardır. Çocuk bakımı, yaşlı, hasta ve engelli bakımı (uzun süreli bakım), eğitim ve sağlık hizmetleri dâhil olacak şekilde kapsayıcı bir sosyal hizmet programına gerek duyulmaktadır.

Kadınların bu dönemde ekonomik olarak bir yandan işsizlikle mücadele ederken bir yandan da istihdamın içerisinde çok az yer aldığını gözlemekteyiz. Pandemi döneminde kadınların işten çıkarılmasının temel nedenlerinden biri salgından daha çok kadınların çalıştığı sektörler olan perakende, turizm, konaklama gibi daha çok hizmet sektöründe yer alıyor olmasıdır.

Covid-19 salgını ve salgın döneminde yer alan önlemler nedeniyle büyük ölçüde etkilenen kayıt dışı ekonomi içinde kadınların erkeklere oranla daha fazla yer alıyor olması, salgının neden olduğu ekonomik sorunlardan daha çok etkileneceklerini göstermektedir. Tüm bu olan olaylarının bir sonucu olarak istihdamda olan kadınların daha kırılgan bir hale gelmeleri veya istihdamın dışına itilmeleri, istihdamda yer alsınlar ya da almasınlar, kadınların Covid-19 salgını sebebiyle ücretsiz olarak daha çok çalışmaları, kadınların yoksullaşmasına neden olmaktadır. Ancak kadınlar zaten salgın öncesinde de istihdamında derin cinsiyet eşitsizlikleri, ücret eşitsizlikleri, cinsiyet ayrımcılıklarına maruz kalıyordu. Kısacası pandemi dönemi kadınların bu dönemde yoğun olarak çalıştığı sektörleri etkilemesi sadece var olan kayıpları daha derinleştirmiştir. Kadınların bu dönemde ayrımcılığa daha çok maruz kalan kadınlar kimi durumda yalnızca kadın oldukları için daha düşük ücretle karşılaşmakta ve işten çıkarılma durumunda da ilk gözden çıkarılan kadın çalışanlar olmaktadır. Kadınların işten daha kolay çıkarılmaları ise çoğunlukla erkeğin birincil gelir getiren pozisyonunda olması argümanı ile açıklanmaktadır. Bu argümanın temelinde ise kuşkusuz toplumsal cinsiyetçi rol ve görev dağılımı ve ataerkil anlayış yer almaktadır. Sıralanan bu unsurlar ücretli kadın emeğinin kendine özgülüklerini de ortaya koyar niteliktedir (Işık,2020).Bu kapsamda bakıldığında salgınla mücadele ekonomik politikaları hazırlarken toplumsal cinsiyet eşitliği dikkate alarak yapılması gerekmektedir.

Tüm bunlardan varacağımız sonuçlara bakacak olursak pandemi döneminde yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadını her alanda bir kapana sıkıştırdığını ve eve mahkûm ettiğini gözlemekteyiz. Hane içinde görünmez halde olan görünmeyen emeğin daha görünür hale gelmesini ve önemini bir kere daha hatırlatarak kadınlarının sıkıştığı bu kapandan çıkmaları için cinsiyete dayalı iş bölümüne dair politikalar getirmemizi bizlere göstermiştir. Yaşanan pandemi döneminde kadınların yapılan yardımlarda ilk sıralarda yer alması kadınların ekonomik anlamda derin bir yoksulluğa sürüklendiğini gözlenmektedir. Bu nedenle yapılacak politikalarda kadınların yaşadığı ekonomik sorunlar göz önüne alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G. (2008). İkinci Basıma Önsöz. G. Acar-Savran ve N. Tura Demiryontan(Yay. Haz.), Kadının Görünmeyen Emeği içinde (s.9-16). İstanbul: Yordam Kitap.

Alon, T. M. Doepke, M. Olmstead-Rumsey, J.&Tertilt, M. (2020). The İmpact of COVID-19 on Gender Equality (No. w26947). National Bureau of Economic Research.

Antoloji (2010), <https://www.antoloji.com/ekmek-ve-gul-siiri/>

Azcona, Ginette (2020) “From Insight to Action: Gender Equality in the Wake of Covid-19” UN Women <https://www.unwomen.org/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/genderequality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>

Beck, U. (2014). Risk toplumu: Baka bir modernliğe doğru. (K.Özdoğan, ve B. Doğan, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.

Birleşmiş Milletler (2020),“Politika Özeti: Covid-19’un Kadınlar Üzerindeki Etkisi”BM.<https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-06/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-tr.pdf>

Birleşmiş Milletler (1985) “15-26 Temmuz 1985 Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı Başarılarını Gözden Geçirme ve Değerlendirme Dünya Konferansı”, Nairobi, Kenya, BM. <https://www.un.org/en/conferences/women/nairobi1985>

BPW (2010), Toplumsal Cinsiyet - Yoksulluk İlişkisi: Değişen Aile içi Dinamikler Üzerinden Bir Okuma, Ankara İş ve Meslek Sahibi Kadınlar Derneği

BUĞRA, Ayşe (2007). Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Ankara: STGM Yayınları

CARE International & International Rescue Committee (2020). Global Rapid Gender Analysis for COVID-19. https://insights.careinternational.org.uk/media/k2/attachments/CARE-IRC_Global-RGA-COVID-19_April-2020.pdf

Chant, Sylvia (2003), "Female Household Headship and the Feminisation of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies", <http://www.unesco.org/shs/gender>

Connolly, K., Kassam, A., Willsher, K., & Carroll, R. (2020). "We are losers in this crisis": research finds lockdown reinforcing gender inequality. The Guardian. <https://www.theguardian.com/global-development/2020/>

Del Boca, Daniela and Oggero, Noemi and Profeta, Paola and Rossi, Maria Christina, Women's Work, House work and Childcare, Before and During Covid-19. IZA Discussion Paper No. 13409.

DIW: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, (2020), "Vor dem Covid-19 Virus sind nicht alle Erwerbstätigen gleich." https://www.diw.de/de/diw_01.c.789505.de/publikationen/diw_aktuell/2020_0041/vor-dem-covid-19-virus-sind-nicht-alle-erwerbstaetigen-gleich.html

Donkor, M. (2006), "Women and Poverty." Encyclopedia of World Poverty Sage Publications, 11 Ekim 2009. http://www.sage-reference.com/worldpoverty/Article_n755.html

Ecevit, Y. (2003), "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?", Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 25 (4), Sivas, s. 83-88.

Eroğlu, D ve Gençay, H. (2020), Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, Salgında Kadın Olmak Araştırma Raporu. KİH-YÇ. <https://kadininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2021/02/Salg%C4%B1nda-Kad%C4%B1n-Olmak-Uzun-Rapor-Final.pdf>

Goldberg, G. S. ve Kremen E. (1990), "The Feminization of Poverty: Discovered in America" in The Feminization of Poverty: Only in America? (Ed. G. S. Goldberg and E. Kremen), New York: Greenwood Press.

Gökovalı, U. Danışman Işık, A. Gökmen, Ç. Yoksulluk ve Kadın, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Hochschild, A. with Machung A. (1989). The Second Shift. Penguin Books.

IPSOS (2020), ‘‘Koronavirüs Salgını ve Toplum Genel Kamuoyu Araştırması’’, <https://www.ipsos.com/tr-tr/koronavirus-salgini-ve-toplum-arastirmasi-4-donemden-one-cikanlar>

Işık, E. (2020), ‘‘Covid (19) Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye’den Kadın Deneyimleri’’, Politik Ekonomik Kuram, 4 (2), 219-241

İlkkaracan, İ.&Memiş, E. (2020, Ağustos). COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler. UNDP. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/corporatereports/COVID-gender-survey-report.html>

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2020, 3 Nisan). Kadın Konukevlerinde Koronavirüse

Karşı Ek Tedbirler Alındı. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/haberler/kadin-konukevlerinde-koronaviruse-karsi-ek-tedbirler-alindi/>

Kandiyoti, D. (2020) Salgın, modern kadının yaşadığı illüzyonu yıktı geçti. [online] Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgin-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti/>(Erişim tarihi: 03 Mayıs 2020).

Kardam, F. ve Yüksel, İ. (2004), ‘‘Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk’’, Nüfusbilim Dergisi (Turkish Journal of Population Studies), 26, s. 45-72.

KAYMAK, Özgür (2011). Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, İstanbul.

Madgavkar, A. White, O. Krishnan, M. Mahajan, D. Azcue, X. (2020) "Covid-19 and Gender Equality: Countering the Regressive Effects" McKinsey. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/covid-19-and-gender-equality-countering-the-regressive-effects>

Moghadam, Valentine M. (2005), ‘‘The ‘Feminization of Poverty’ and Women’s Human Rights’’, 26.07.2009, <http://www.unesco.org/shs/gender>

Özbudun, Sibel (2014).Yoksulluk ve Kadın, İstanbul,Ayrıntı Yayınları.

Rahnema, Macit (2009), Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya, (Çev: Şule Ünsaldı), Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Rowbotham, S. (1987) Kadın Bilinci Erkek Dünyası. (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Payel.

Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (2020), COVID-19 Pandemi Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları İzleme Raporu.https://sugender.sabanciuniv.edu/sites/sugender.sabanciuniv.edu/files/pandemi_raporu_0.pdf

Sen, Amartya (2002), “ResponsetoCommentaries”, Studies in Comparative International Development (SCID), Vol.37 No:2 ss.78-86

SEN, Amartya (2004). Özgürlükle Kalkınma, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Şener, Ü. (2009), Kadın Yoksulluğu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu

TÜİK (2020), Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2011-2020.<https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/>

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi (2020), Covid-19 DİSK Raporu-3,DİSK-AR <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/Covid-19-DISK-Durum-Raporu-3-27-Nisan-2020.pdf>

Uluslararası Çalışma Örgütü, (2020), ‘ILO Monitor: COVID-19 AndThe World of work, Third Edition UpdatedEstimatesAndAnalysis’,ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf

Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2009), “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, Çalışma ve Toplum, 2, s. 25-40.

UN Women ve UNDP (2020), “COVID-19 GlobalGenderResponseTrackerFactSheets, <https://www.undp.org/publications/covid-19-global-gender-response-tracker-fact-sheets>

Un Women (2020), “FromInsightsto Action: GenderEquality in thewakeof COVID-

19”,<https://www.unwomen.org//media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>

Vicente, E. (2005), “From the Feminization of Poverty to the Feminization and Democratization of Power”, Sela Panel 1: The Obligation to Eradicate Poverty, Porto Riko

Wallece, R, Wolf, A., (2012), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Doğu Batı Yayınları, s.336-337

Yaman, Ö. (2010) , ‘‘Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emegi: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler Çalışma ve Toplum’’ Çalışma ve Toplum dergisi, 1, s.10

Yaman , Ö ve Dedeoğlu , S (2000) , ‘‘Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği ’’, Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi, s 12.

Yıldırım alp, S. ve Özdemir ,(2013) ‘‘Yapabilirken Yoksunluk Bağlamında Türkiye ‘de Kadın Yoksulluğu ’’ HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2, s.8-9.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Tülay ÖZDEMİR ÇİÇEKÇİ / MEB, Öğretmen.
tulayozdemircicekci@gmail.com ORCID ID:0000-0001-7593-9977

Aziz ÇİÇEKÇİ / MEB, Öğretmen.
aziztulay@gmail.com ORCID ID:0000-0001-8230-0856

Atıf: ÖZDEMİR ÇİÇEKÇİ, T. ve ÇİÇEKÇİ, A. (2021). Ostim & İvedik Sanayi Bölgesinde Faaliyet Gösteren İşletmelerde Ostim Mesleki Eğitim Merkezi Koordinesinde Eğitim Alan Suriyeli Mültecilerin İşverenlerce Ahilik Temelinde Değerlendirilmeleri, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 21-33.

Makale Gönderim Tarihi: 14 Eylül 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

OSTİM & İVEDİK SANAYİ BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERDE OSTİM MESLEKİ EĞİTİM MERKEZİ KOORDİNESİNDE EĞİTİM ALAN SURIYELİ MÜLTECİLERİN İŞVERENLERCE AHİLİK TEMELİNDE DEĞERLENDİRİLMELERİ

ÖZET

Ahilik geçmişten günümüze kadar modernleşerek varlığını devam ettiren bir teşkilat yapısıdır. Anadolu'nun bütün köy ve şehirlerinde kesintisiz olarak varlığını sürdürmüştür. Ahilik örgüt yapısı, gençlere mesleki eğitimin yanı sıra sosyalleşmelerini ve toplum içinde bir yer edinmelerini de sağlamıştır. Günümüzde Türkiye'de uygulanan mesleki teknik eğitimin Ahilik geleneğinden ilham aldığı yadsınamaz bir gerçektir. Günümüz Türkiye'sinde; mesleki ve teknik eğitim, ilköğretimi tamamlamış olan gençlerin belli bir meslek alanında yetişmelerini sağlamak amacıyla düzenlenmiş örgün mesleki eğitim ile çıraklık eğitimi faaliyetlerini içerir. Mesleki ve teknik eğitim; toplum ve bireylerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirli bir meslek alanına ilişkin bilgi, beceri ve davranış kazandıran, bireyin yeteneklerini geliştirerek toplumda sosyal ve ekonomik yönden güçlü olmasını sağlayan bir süreçtir. Bireylerin endüstri, ticaret ve diğer hizmet alanlarına bir meslek sahibi olarak hazırlanmasını, meslek içinde geliştirilmesini sağlamak için örgün ve çıraklık eğitiminde uygulanacak ilkelerin bir sistem bütünlüğü içinde belirlenmesini hedefler.

Suriyeli mülteciler eşlerini ve çocuklarını alıp kabul görüleceklerinden emin olmadan farklı bir ülke, farklı bir kültür ve sonunu bilmedikleri bir maceraya atıldılar; çünkü ateş hattında kalmışlar, gelecekleri ellerinden alınmış ve yaşadıkları bölgede kendilerini güvende hissetmemeye başlamışlardı.

2011 Yılı'nın, Mart ayında Suriye'de halk ve rejim arasında çıkan anlaşmazlıklar iç savaşta dönüşmüş ve halkın büyük bir çoğunluğu yaşamlarını idame ettirecek güvenli bölge arayışına girmişlerdir. Güvenli bölge olarak gördükleri ülkelerden biride Suriyeli Mültecilere kucak açan Türkiye idi. Türkiye'ye Suriye uyruklu mültecilerin ilk olarak göç etme tarihleri Nisan 2011'dir. Bu tarihten günümüze kadar birçok Suriyeli mülteciye misafirperverlik yapmış olan Türkiye'de; T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 19.08.2021 tarihli verilerine göre; Suriyeli sığınmacı sayısı, 3.701.584 kişi iken, 15-18 yaş aralığında ki Suriyeli sığınmacı sayısı, 257.092 kişidir. (<https://www.goç.gov.tr>)

İlk geldikleri günden itibaren ülkemize her anlamda uyumlarının sağlanması için gerekli çalışmalar yapıldığı gibi, genç ve çocukların da eğitime kazandırılması için Milli Eğitim Bakanlığı çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.

Bu makalede Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıtlı 124 Suriyeli mülteci öğrencinin, eğitim gördüğü 110 firmayla ahilik kültürünün işverenlerce Suriyeli çırak öğrencilere benimsetilmesi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Mesleki Eğitim, Çırak, Sığınmacı

EVALUATION OF SYRIAN REFUGEES WHO HAVE BEEN TRAINED BY THE OSTİM VOCATIONAL TRAINING CENTER IN ENTERPRISES OPERATING IN OSTİM & İVEDİK INDUSTRIAL ZONE, ON THE BASIS OF AHI ORDER

ABSTRACT

Ahi order is an organizational structure that has been coming from past to present while being modernized on the way. It continued its existence uninterruptedly in all the villages and cities of Anatolia. The organizational structure of the Ahi community has given young people vocational training as well as enabling them to socialize and gain a place in the society. It is an undeniable fact that the vocational technical education practiced in Turkey today is inspired by the Ahi-order tradition. In today's Turkey; Vocational and technical education includes formal vocational education and apprenticeship training activities organized to enable young people who have completed primary education to attain a certain profession. Vocational and technical education is a process that provides knowledge, skills and behaviors related to a certain profession in order to meet the necessary needs of the society and individuals, and enables the individual to be socially and economically strong in the society by developing his or her abilities. It aims to prepare individuals for industry, commerce and other service areas as a professional and also determine the principles to be applied in formal and apprenticeship education in a system integrity in order to ensure that it is developed within the profession.

Syrian refugees took their spouses and children and embarked on an adventure in a different country, a different culture and an unknown ending, without being sure that they would be accepted. Because they were in the line of fire, their futures were taken from them and they began to feel unsafe in the area they lived in.

In March 2011, the disagreements between the people and the regime in Syria turned into a civil war and the majority of the people sought a safe zone to sustain their lives. One of the countries they saw as a safe zone was Turkey, which embraced Syrian Refugees. The first migration date of Syrian refugees to Turkey is April 2011. In Turkey, which has hosted many Syrian refugees since then; According to the data of the TR Ministry of Interior General Directorate of Migration Management dated 19.08.2021; While the number of Syrian refugees is 3,701,584, the number of Syrian refugees between the ages of 15-18 is 257.092.(<https://www.goc.gov.tr>)

From the day they first arrived, the Ministry of National Education has carried out various activities to ensure that they adapt to our country in every sense, as well as to bring young people and children into education.

In this article, 124 Syrian refugee students registered in Ostim Vocational Education Center and 110 companies where they receive education and the adoption of the Ahi culture by employers to Syrian apprentice students are evaluated.

Keywords: Ahi order, Vocational Education, Apprentice, Asylum Seeker

GİRİŞ

Ahilik kendine özgü kuralları olan ve hiyerarşik bir yapıya sahip kurumsal bir organizasyonlar bütünüdür. Organizasyon şekli ve değerler sistemi olarak ahilik dönemi içerisinde Anadolu'da yaşayan Türkmenlere hem mesleki eğitimin hem de

sosyalleşmenin kapılarını açmıştır. Aynı zamanda yaşamlarını idame ettirmenin bir yolu olmuştur.

Ahilik sisteminde mesleki eğitimin ilk adımı yamalık idi. Yamaklara müptedide denilmekte idi. Yamak ve çıraklara, mesleki eğitim iş başı eğitimi olarak kalfa ve ustalar tarafından verilir. Yamalık, 10 yaşına basmamış olan çocukların büyükleri tarafından meslek ve sanat öğrenmesi için bir işyerine emanet edilmesi ile başlardı. Yamalıktan sonra çıraklık dönemi gelir, iki sene yamalık eden ve başarı gösteren çocuklar törenle çırak olurlardı. Çıraklık, işin ehemmiyeti ve zorluğuna göre 20 seneye kadar sürmekte idi. Çıraklık döneminden sonra sınav ile kalfalığa yükseltirilirdi. Kalfalık eğitimi 3 yıl sürerdi. Kalfalık eğitimi esnasında gençlere gerektiğinde topraklarını savunabilmeleri için, askeri eğitimler de verilmekte idi. Kalfalıktan sonra ustalık dönemi başlardı. Ustalık döneminde kendi başına almış olduğu eğitim doğrultusunda sanatını icra edecek düzeye eriştiği için bağımsız hareket edebilir veya yine ustası ile beraber çalışabilirdi.

Günümüzde mesleki eğitim merkezlerinde 14 yaşını tamamlayıp, ortaokul mezunu olan gençler çıraklık eğitimine alınmaktadır. Bir meslek seçerek iş yerlerinde iş başı eğitimi ve okullarda teorik eğitimi almak sureti ile 3 yıllık eğitimini tamamlayanlar ve atölye ortamında yapılan uygulamalı beceri eğitimi sınavında başarılı olanlar kalfa, kalfalık eğitiminin üzerine bir yıl eğitim alanlar ve yine atölye ortamında beceri eğitimi sınavında başarı elde edenler ise usta olarak mezun olmaktadır.

Ülkemizde özellikle son zamanlarda mültecilere karşı olumsuz duygular beslediği radyo, TV, gazete vb. haberleri aracılığı ile ortaya konmaktadır. Ancak Ankara Ostim-İvedik esnafının bu şekilde düşünmediği görülmektedir. Ostim-İvedik esnafı mülteci öğrencilere olumlu bakmaktadır. Bundan dolayı işletmelerin çoğunluğunda mülteciler çırak, kalfa, usta olarak çalıştırılmaktadır.

Ostim ve İvedik Organize Sanayi Bölgesi yönetimleri ile yapılan görüşmelerde; kayıtlı esnafın ahilik temelinde eğitim vermeyi benimsedikleri gözlemlenmiştir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye adaptasyonları konusunda; meslek dersleri öğretmenlerinin, esnaf ziyaretlerinde yapmış oldukları kontrollerde ahilik kültürünün kapsayıcı olduğunu görmekteyiz. Esnafın da ahilik kültürüne önem verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda çalışma sahasında Türk esnaf geleneklerinde ahilik kültürü temel alınmaktadır denilebilir.

Ostim Mesleki Eğitim Merkezi kontrolünde Suriyeli mültecilerin işletmelerce ahilik kültürüne uygun eğitim aldıkları tespit edilmiştir. Mesleki Eğitim Merkezlerinde 9. sınıfların "Mesleki Gelişim" derslerinde tüm çırak öğrencilere ahilik kültürünün benimsenmesi ile ilgili modüler eğitim verilmektedir. Ankara ilinde eğitim veren mesleki eğitim merkezleri şunlardır:

- Ostim Mesleki Eğitim Merkezi,
- Siteler Mesleki Eğitim Merkezi,
- Ahi Evran Meseli Eğitim Merkezi,
- Gazi Mesleki Eğitim Merkezi,
- Erkunt Meseli Eğitim Merkezi,
- Özkan Erdek Meseli Eğitim Merkezi,
- Mamak Mesleki Eğitim Merkezi,
- Uluslararası Mesleki Eğitim Merkezi'dir.

Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıt yaptıran mülteci sayıları yıllara göre aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne Kayıtlı Mülteci Öğrenci Sayıları

Yıllar	2017	2018	2019	2020	2021	TOPLAM
Mülteci Öğrenci Sayıları	4	31	95	44	68	242

*“Harama bakma, haram yeme, haram içme,
Doğru, sabırlı dayanıklı ol.
Yalan söyleme. Büyüklerinden önce söze başlama.
Kimseyi kandırma, kanaatkâr ol.
Dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme, eksik tartma.
Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini, Hiddetli iken
Yumuşak davranmasını bil ve kendin muhtaç iken bile
Başkalarına verecek kadar cömert ol” (Gürata,1975:80).*

Bu sözler ahilik kültüründe meclis tarafından işi beğenilen kalfanın ustalık mertebesine yükseltirken ahi baba vekili tarafından gencin kulağına söylenen sözlerdir. Ve bu sözler ahilik ilkeleri ile doğrudan bağlantılıdır.

Bu çalışma, ilkeleri ahlaki ve etik değerler ile geliştirilmiş, insana değer veren, temelden itibaren bireylerin eğitimini önemseyen Ahilik kültürüne, 13. Yüzyılda olduğu gibi günümüzde de uyulup uyulmadığını Suriyeli Mülteci Sığınmacılar ve Ostim ve İvedik Organize Sanayi Bölgesi özelinde görmek amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla, Ostim-İvedik Organize Sanayi Bölgesi ile sınırlı tutulmuş, Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıt yaptıran Suriyeli mülteci öğrenciler dikkate alınmıştır. Ostim-İvedik Organize Sanayi Bölgesi dışında bulunan işletmelerdeki Suriyeli mülteciler çalışmaya dahil edilmemiştir.

AHİLİK VE AHİLİK İLKELERİ

“AHİ”, Arapça da “kardeş” anlamına gelen bir kelimedir. Kaşgarlı Mahmut'un hazırladığı Divânü Lügâti't-Türk isimli ansiklopedik sözlükte ise “ahi” kelimesinin eli açık, cömert anlamında kullanılan ve Türkçe olan “akı” dan geldiği kaydedilmektedir (Ekinci, 2012:26).

Ahilik, ahlakı güzel, insanı ve diğer canlıları Yaratan'dan ötürü seven, ibadetini yapan, zekâtını veren, anne, baba ve büyüklere ihsan ve itaatte bulunan, komşusuna yardımda kusur etmeyen, cömert olan, sağ elinin verdiği sol eli görmeyen, başa kakmayan, işinde, sanatında ve mesleğinde hile yapmayan, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmayan, işini sözüne uygun bir biçimde gerçekleştiren, doğrulukla çalışan, sır saklamasını bilen, ahde vefalı, yalan, gıybet ve riyadan uzak duran, helal kazançtan ayrılmayan, yarın ölecekmiş gibi ahiret, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışan, her türlü haramdan uzak duran, halka ihsan eden, kötülüğe iyilikle karşılık veren, hata ve kusurları bağışlayan, hastaları ziyaret ederek onların hal ve hatırını soran, kimsenin hakkını yemeyen, işçisinin emeğinin karşılığını alın teri soğumadan veren kişilerin

oluşturduğu bir kurum olarak tarihe adını yazdırmış ve asırlarca insanımız ve dünya insanlığının hizmetinde olmuştur (Ekinci, 2012:20).

Ahilik bir eğitim kurumu olarak, insanı daha mükemmel hale getirmek, hayata hazırlamak, davranışlarında dengeli, başkalarının haklarına saygılı bireyler yetiştirmek gibi amaçlara sahipti (Duman, 2012: 182).

Odağı insan olan ve bireyin her yönden kendini geliştirerek toplum içerisinde yerini almasını sağlayan ahilik sistemi, ilk şekillendiği zamandan günümüze kadar ahlaki ve etik değerlerini koruyarak gelmiş ve çağımızda Türkiye’de uygulanan mesleki eğitimde fikir babası olmuştur.

Ahilik teşkilatı aracılığıyla atölyelerde ve tezgâh başında mesleki beceri ve yeteneklerini geliştiren meslek erbabı, akşamları zaviyelerde verilen eğitimle ahlaki olgunluk kazanarak ve belli aşamalardan geçerek hem sanat becerisi ediniyor hem de ahlâken olgunlaşıyordu (Çağatay, 1981: 177).

Ahilikte iş başındaki eğitim kalfa ve ustalar tarafından veriliyordu. Akşamları teorik eğitim verilir ve bu eğitim iş hayatında uygulanırdı. Diğer taraftan esnafın belli usul ve kaidelerle bir düzen içinde çalışması ve bunu alışkanlık haline getirmesi gerekiyordu. Ahilikte aynı zamanda askeri eğitim de veriliyordu. Bu kapsamda, silah kullanma, haberleşme, destek ve ikmal hizmetleri, sır saklama, dayanıklılık gibi konulara değiniliyordu. Ahilikte eğitim kolaydan zora doğru gerçekleşiyor ve soru-cevap, örnek olma metodu gibi farklı yöntemler uygulanıyordu (Ceylan, 2012: 70).

Ahilik günümüz modern deyimini ile bir tür sivil toplum kuruluşudur. Ancak çok güçlü ve birden fazla amaçla kurulmuş, çok yönlü işleyen bir sivil toplum kuruluşudur. Yabancı üretici ve tacirlere karşı güçlenmek, aynı zamanda ekonomik ve kişisel bağımsızlık için mesleki eğitimin verilmesi ile beraber, mesleki örgütlerin oluşturulması, askeri eğitim ile yurt olarak kabul edilen toprakların savunulması, korunması ve dimdik ayakta tutulması sağlanmıştır.

Ahilikte verilen eğitimin özellikleri değerlendirildiğinde bu eğitimin köylere kadar ulaşan geniş bir teşkilat ile yapıldığı anlaşılır. Ahilik prensiplerine uymayı kabul eden kimselere açık bir sistemdir. İnsanların hem dünya hem ahiret mutluluğunu kazanması amacına yönelmiştir. Diğer taraftan verilen eğitim ücretsizdir. Herkesin istifadesine sunulmuştur. Mesleki eğitim, genel eğitimle bütünleştirilerek hayat boyu devam edecek faaliyetleri içerir. Günümüzde veya yakın tarihte bu yönde bir eğilim görülür. Genel eğitim ile meslek eğitimi birleşerek, bireyin yalnız iş hayatı için değil, iş hayatı dışında geçecek zaman dilimi için de yetiştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır (Ekinci, 2012: 194).

Bir millet bir ulus varlığını çok uzun süreler devam ettirmek istiyorsa en önce eğitime önem vermelidir. Türkler tarih boyunca asker bir millet olmuştur. Ancak bunun yanı sıra çağın gereklerine göre de eğitimi önemsemiş bir millettir. Bunun içindir ki; Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, Mustafa Kemal ATATÜRK; “Eğitimdir ki bir milleti özgür, bağımsız kılar veya köleleştirir” demiştir. Ahilik sisteminin yücelmesini ve Müslüman Türk Devletlerinin ileri seviyelere erişmesini sağlayan da güçlü eğitim yapısı ve örgütü olmuştur.

Ahilik sisteminde de, günümüzde de mesleki eğitimde her zaman her yerde ve her yaşta eğitim felsefesi esas alınmıştır. Okul adı verilen sınırlı mekânlar değil işyerleri ile yaparak iş başı eğitimi ve atölyeler, laboratuvarlar ile görerek, deneyerek eğitim,

derslikler ile de alınması gereken teorik eğitimler verilmekte, bireylere meslek kazandırmanın yanı sıra toplumsal etik değerler ve sosyal eğitim de verilmektedir.

Ahilik ilkelerinin sözde kalmayıp “Fütüvvetname” adıyla hazırlanmış birçok töre kitaplarında da yer aldığı görülmektedir. Fütüvvet anlayışına göre Ahilik İlkeleri şu şekilde sıralanmıştır:

- İyi huylu ve güzel ahlaklı olmak,
- İşinde ve hayatında doğru, güvenilir olmak,
- Yalan söylememek, kin, hasetlik ve gıybetten kaçınmak,
- Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalı olmak,
- Gözü, gönlü ve kalbi tok olmak,
- Şefkatli, merhametli, adaletli, faziletli, iffetli ve dürüst olmak,
- Cömertlik, ikram ve kerem sahibi olmak,
- Küçüklere sevgi, büyüklere karşı edepli ve saygılı olmak,
- Alçak gönüllü olarak büyüklük ve gururdan kaçınmak,
- Ayıp ve kusurları örtmek, gizlemek ve affetmek,
- Hataları yüze vurmamak,
- Dost ve arkadaşlara tatlı sözlü, samimi, güler yüzlü ve güvenilir olmak,
- Gelmeyene gitmek, dost ve akrabayı ziyaret etmek,
- Herkese iyilik yapmak, iyiliklerini istemek,
- Yapılan iyilik ve yardımı başa kakmamak,
- Hakka hukuka hakkaniyetle riayet etmek,
- İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapmak,
- Daima iyi komşulukla komşunun eza ve cahilliğine sabretmek,
- Yaratandan dolayı yarattıklarını hoş görmek,
- Hata ve kusurları daima kendi nefsinde aramak,
- İyilerle dost olup, kötülerden uzak durmak,
- Fakirlerle dostluktan, oturup kalkmaktan şeref duymak,
- Zenginlere zenginliğinden dolayı itibar etmekten kaçınmak,
- Allah için sevmek, Allah için nefret etmek,
- Hak için hakkı söylemekten korkmamak,
- Maiyetinde ve hizmetindekileri korumak ve gözetmek,
- Açıkta ve gizlide Allah’ın emir ve yasaklarına uymak,
- Kötü söz ve hareketlerden sakınmak,
- İçi, dışı, özü, sözü bir olmak,
- Hakkı korumak, hakka riayetle haksızlığı önlemek,
- Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık vermek,
- Bela ve musibetlere sabır ve tahammüllü olmak,
- Müslümanlara lütufkâr ve hoş sözlü olmak,
- İnanç ve ibadetlerinde ihlâslı olmak,
- Fani dünyaya ait şeylerle övünmemek, böbürlenmemek,
- Yapılan iyilik ve hayırda Hakk’ın hoşnutluğundan başka şey gözetmemek,
- Âlimlere dost olup, dostlara danışmak,
- Her zaman her yerde yalnız Allah’a güvenmek,
- Örf, adet ve törelere uymak,
- Sır tutmak, sırları açığa vurmamak,
- Aza kanaat, çoğa şükrederek dağıtmak,
- Feragat ve fedakârlığı daima kendi nefsinden yapmak

(Çalışkan, İkiz,1993:21-23)

ARAŞTIRMA HİPOTEZİ

Araştırma Ostim-İvedik Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerde; Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıtlı çırak öğrenci olarak işletmelerde beceri eğitimi gören Suriyeli mülteci konumundaki öğrencilerin ahilik ilkelerine uyumunu değerlendirmektedir. Ahilik ilkelerinin benimsenmesinde işletme yetkililerinin iş deneyiminin etkisi de ölçülmektedir.

Buna göre araştırmanın hipotezleri;

H₀: Ahilik ilkelerinin benimsenmesinde; işletme yetkililerinin eğitim düzeylerinin etkisi yoktur.

H₁: Ahilik ilkelerinin benimsenmesinde; işletme yetkililerinin eğitim düzeylerinin etkisi vardır.

ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA VE ANALİZ YÖNTEMİ

Araştırmada ilk olarak literatür taraması yapılmış olup elde edilen bilgiler doğrultusunda, fütüvvet anlayışı ışığında ahilik ilkelerini içeren anket hazırlanmıştır. Hazırlanan bu anketlerle alan araştırması yapılmıştır.

Bu araştırma ile Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıtlı Ostim-İvedik OSB'deki işletmelerde beceri eğitimi gören Suriyeli mülteci öğrencilerin; ahilik ilkelerine uyumunu değerlendirmek amacıyla veriler toplanmıştır. Anket formunda kısaca anketin amacı, içeriği ve doldurulmasına yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Anket verilerinden elde edilen sonuçlar likert ölçeğine uygun olarak SPSS 25 programı vasıtasıyla değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmede Cronbach's Alpha katsayısı, frekans analizleri ve Chi-Square Testi uygulanmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Bu araştırma Ostim-İvedik Organize Sanayi Bölgesi ile sınırlı tutulmuştur. Ostim-İvedik Organize Sanayi Bölgesi dışında bulunan Suriyeli mültecilerin beceri eğitimi aldığı işletmeler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Araştırma Ostim-İvedik Organize Sanayi Bölgesi'nde işletmelerde beceri eğitimi gören Suriyeli mülteci öğrencileri kapsamaktadır. Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıtlı Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim gördüğü işletme sayısı 124'dür. Bu çalışma Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'nde kayıtlı Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim gördüğü 110 işletmeyle yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. Hazırlanan anket formları kendilerine sunularak katılımları sağlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN GÜVENİLİRLİK ANALİZİ

Araştırmanın güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha tekniği kullanılmıştır. Soruların benzerliği ve yakınlığını ortaya koyan Cronbach's Alpha Katsayısı 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Buna göre Alpha Katsayısı güvenilirlik ölçeği:

- 0,00 <= Alpha Katsayısı < 0,40 ise ölçek güvenilir değil, soru yeniden düzenlenmelidir.
- 0,40 <= Alpha Katsayısı < 0,60 ise ölçek güvenilirliği düşük olup soru yeniden düzenlenmeli veya modifiye edilmelidir.
- 0,60 <= Alpha Katsayısı < 0,80 ise ölçek güvenilirdir.
- 0,80 <= Alpha Katsayısı < 1,00 ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

Anket sonuçları SPSS 25 programına girildikten sonra Cronbach's Alpha Katsayısı hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucunda Cronbach's Alpha Katsayısı **0,946** olarak tespit edilmiştir. Bu da araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

İŞLETME YETKİLİLERİNCE AHİLİK KÜLTÜRÜNÜN SURIYELİ MÜLTECİ ÖĞRENCİLERE BENİMSETİLMESİ ANKETİ VERİLERİNİN ANALİZİ

Tablo 2: İşletmecilerin Demografik Özellikleri

İşletmeci Cinsiyet Dağılımı	Frekans	Yüzde %
Kadın	12	11
Erkek	98	89
Toplam	110	100

İşletmeci Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde %
İlkokul	12	11
Ortaokul	32	29
Lise	40	36
Ön Lisans	10	9
Lisans	16	15
Toplam	110	100

İşletmeci İş Deneyim Dağılımı	Frekans	Yüzde %
0-5 Yıl	34	31
5-10 Yıl	16	14
10-15 Yıl	14	13
15-20 Yıl	8	7
20 Yıl ve Üzeri	38	35
Toplam	110	100

İşletmeci Statü Dağılımı	Frekans	Yüzde %
İşçi	38	35
Şef	26	24
Müdür Yardımcısı	8	7
Müdür	28	25

Genel Müdür	10	9
Toplam	110	100

- Tablo 1' de araştırmaya katılan işletme yetkililerinin demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları verilmiştir. Bu tabloya göre araştırmaya katılanların %11'nin Kadın, %89'unun ise Erkek olduğu görölmektedir.
- Araştırmaya katılan işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri incelendiğinde; %11'inin İlkokul, %29'unun Ortaokul, %36'sının Lise, %09'unun Ön Lisans ve %15'inin Lisans mezunu olduğu görölmektedir.
- Araştırmaya katılan işletme yetkililerinin iş deneyimleri incelendiğinde; %31'inin 0-5 Yıl, %14'ünün 5-10 Yıl, %13'ünün 10-15 Yıl, %07'sinin 15-20 Yıl, %35'inin 20 Yıl ve Üzeri iş deneyimine sahip oldukları görölmektedir.
- Araştırmaya katılan işletme yetkililerinin statü dağılımları incelendiğinde; %35'inin İşçi, %24'ünün Şef, %07'sinin Müdür Yardımcısı, %25'inin Müdür, %09'unun Genel Müdür olduğu görölmektedir.

Kİ-KARE TESTİ SONUÇLARI

Suriyeli mülteci öğrencilerin işletmelerde ahilik ilkelerine uyumları ile ilgili ki-kare tablosu aşağıdaki gibidir. İşletme yetkililerinin iş deneyimleri ile Suriyeli çırak öğrencilere ahilik ilkelerinin benimsetilmesi çapraz olarak karşılaştırılmıştır. Sonucu anlamlı bulunan maddelerle ilgili bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Ki-Kare Testleri

Ki-Kare Testler				
		Değer	Frekans	Asymptotic Significance (2 Taraflı)
İyi huylu ve güzel ahlâklıdır.	Pearson ki-kare	22,102 ^a	12	,036
İşinde ve hayatında kin, hasetlik ve gıybetten kaçınır.	Pearson ki-kare	31,192 ^a	12	,002
Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalıdır.	Pearson ki-kare	22,917 ^a	12	,028
Hataları yüze vurmaz, affeder.	Pearson ki-kare	57,796 ^a	16	,000
Dost ve arkadaşlarına karşı samimi, güler yüzlü ve güveniliridir.	Pearson ki-kare	30,632 ^a	12	,002
İyilik severdir.	Pearson ki-kare	39,794 ^a	12	,000
Hakk'a, hukuka, hakkaniyete riayet eder.	Pearson ki-kare	25,695 ^a	12	,012
İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapar.	Pearson ki-kare	29,254 ^a	12	,004

Hata ve kusurları daima kendi nefsinde arar.	Pearson ki-kare	26,421 ^a	12	,009
İyilerle dost olup, kötülerden uzak durur.	Pearson ki-kare	20,582 ^a	8	,008
Kötü söz ve hareketlerden sakınır.	Pearson ki-kare	20,409 ^a	8	,009
Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verir.	Pearson ki-kare	47,894 ^a	16	,000
Aza kanaat eder, çoğa şükreder ve dağıtır.	Pearson ki-kare	52,524 ^a	16	,000

- Tablo 2’de işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:22,102 Asymptotic Significance (2 sided)=0,036).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İşinde ve hayatında kin, hasetlik ve gıybetten kaçınır” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İşinde ve hayatında kin, hasetlik ve gıybetten kaçınır” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:31,192 Asymptotic Significance (2 sided)=0,002).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalıdır” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalıdır” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:22,917 Asymptotic Significance (2 sided)=0,028).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Hataları yüze vurmaz, affeder” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Hataları yüze vurmaz, affeder” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:57,796 Asymptotic Significance (2 sided)=0,000).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Dost ve arkadaşlarına karşı samimi, güler yüzlü ve güvenilirdir” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Dost ve arkadaşlarına karşı samimi, güler yüzlü ve güvenilirdir” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:30,632 Asymptotic Significance (2 sided)=0,002).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İyilik severdir” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İyilik severdir” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:39,794 Asymptotic Significance (2 sided)=0,000).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Hakk'a, hukuka, hakkaniyete riayet eder” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden

- “Hakk'a, hukuka, hakkaniyete riayet eder” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:25,695 Asymptotic Significance (2 sided)=0,012).
- İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapar” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapar” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:29,254 Asymptotic Significance (2 sided)=0,004).
 - İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Hata ve kusurları daima kendi nefsinde arar” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Hata ve kusurları daima kendi nefsinde arar” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:26,421 Asymptotic Significance (2 sided)=0,009).
 - İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İyilerle dost olup, kötülerden uzak durur” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “İyilerle dost olup, kötülerden uzak durur” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:20,582 Asymptotic Significance (2 sided)=0,008).
 - İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Kötü söz ve hareketlerden sakınır” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Kötü söz ve hareketlerden sakınır” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:20,409 Asymptotic Significance (2 sided)=0,009).
 - İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verir” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verir” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:47,894 Asymptotic Significance (2 sided)=0,000).
 - İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Aza kanaat eder, çoğa şükreder ve dağıtır” ilkesinin benimsetilmesi arasındaki ilişkinin varlığı test edilmiştir. Buna göre; işletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinden “Aza kanaat eder, çoğa şükreder ve dağıtır” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Ki-kare:52,524 Asymptotic Significance (2 sided)=0,000).

SONUÇ

Türkiye, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, İran'da Humeyni rejiminin gelmesi, Bulgaristan'da Todor Jivkov rejiminin Türklere baskıları, Balkanlarda etnik arındırma çabaları, İran-İrak Savaşı, Saddam'ın zulmünden kaçanlar, Birinci ve İkinci Körfez hareketleri ile Irak'tan en son Suriye'de Esed rejimi, PKK/YPG ve DEAŞ'ten kaçanlar olmak üzere, yıllardan beri milyonlarca insan hareketine maruz kalmış; Anadolu tüm bu insanları bir şefkat ve merhamet deryasında alıp kabul etmiş, yaraları sarmış, insanlığa kazandırmıştır (Avşar,2020).

Özellikle son zamanlarda kendi ülkelerinde çıkan savaşlar, isyanlar, işsizlik, ekonomik krizler gibi nedenlerle Türkiye'ye çok sayıda mülteci gelmiştir. Gelmeye de devam etmektedir. Türkiye'deki mülteciler azımsanamayacak sayılara ulaşmıştır. Bu mültecilerin bir kısmı sanayi bölgelerinde çalışmaktadır. Ostim-İvedik sanayi bölgesi de mültecilerin çok çalıştığı sanayi bölgelerinden biridir.

Bu araştırma ile Ostim Mesleki Eğitim Merkezi'ne kayıt yaptıran Suriyeli mültecilere işletmelerce ahilik kültürünü benimsetme düzeyleri ortaya çıkarılmak istenmiştir. İşletme yetkilileri ahilik ilkelerinin büyük bir kısmının çalışan mülteci öğrencilere benimsetildiği yönünde anket formlarını doldurmuşlardır.

Araştırmada Suriyeli mülteci öğrencilerin ahilik ilkelerini benimsenmesinde işletme yetkililerinin eğitim düzeyi araştırılmış olup aşağıdaki ilkeler ile ilişkileri anlamlı bulunmuştur. Eğitim düzeyi arttıkça ahilik kültürünün daha fazla benimsendiği görülmüştür. Bu ilkelerin genel kabul görmüş etik değerlere sahip, ahlak ilkeleri ile de ilişkili olduğu görülmektedir. İşletme yetkililerinin Suriyeli mültecilere ahilik ilkelerini benimsetmelerinde Müslüman bir topluluk olmaları, Osmanlı Devleti'nin tutumu, yaşanan coğrafi bölgenin de etkisi olduğu düşünülmektedir.

İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinin karşılaştırılması sonucunda aşağıdaki ilkelerle ilişkilerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu ilkeler şunlardır:

- İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak.
- İşinde ve hayatında kin, hasetlik ve gıybetten kaçınır.
- Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalıdır.
- Hataları yüze vurmaz, affeder.
- Dost ve arkadaşlarına karşı samimi, güler yüzlü ve güvenilirdir.
- İyilik severdir.
- Hakk'a, hukuka, hakkaniyete riayet eder.
- İnsanların işlerini içten, gönülden ve güler yüzle yapar.
- Hata ve kusurları daima kendi nefsinde arar.
- İyilerle dost olup, kötülerden uzak durur.
- Kötü söz ve hareketlerden sakınır.
- Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verir.
- Aza kanaat eder, çoğa şükreder ve dağıtır.

Ayrıca bayan işyeri yetkililerinin çalıştığı işletmelerde ahilik ilkelerine uyumun daha kuvvetli olduğu görülmüştür. Bayan çalıştıran sanayi işletmelerinde; özellikle oturup kalkma, hitap, yeme içme gibi konularda tüm çalışanların daha hassas davrandıkları gözlemlenmiştir. İşletme yetkililerinin eğitim düzeyleri ile ahilik ilkelerinin karşılaştırılması sonucunda bazı ahilik ilkelerin benimsetilmesinde anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. İşletme yetkililerince Suriyeli mültecilere benimsetilmekte zorlanılan ahilik ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Gözü, gönlü ve kalbi tok olmak,
- Cömert, ikram ve kerem sahibi olmak,
- Ayıp ve kusurlarını örtmek, gizlemek, affetmek,
- Yapılan iyilik ve yardımları başa kakmamak,
- Daima iyi komşulukta bulunmak, komşusunun eza ve cahilliğine sabretmek,
- Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık vermek,

- Bela ve musibetlere sabır ve tahammüllü olmak şeklindedir.

Ostim Mesleki Eğitim Merkezi meslek dersleri öğretmenlerinin yapmış oldukları işletmelerde beceri eğitimi kapsamındaki çalışmalarında kayıt dışı çalışan mültecinin olduğu belirlenmiştir. İşletmelerde beceri eğitimi kapsamında yapılan işyeri ziyaretlerinde işverenlerin ahilik kültürü kapsamında çırak öğrencilere yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Sanayi bölgelerinde mültecilerin kayıt dışı istihdam edilmeleri; çalışma izninin olmaması, ülkemizde kaçak durumunda olma, sigorta yapılamaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu sebepler ortadan kaldırılmadıkça kayıt dışı çalıştırmanın önüne geçilemeyeceği açıktır.

KAYNAKÇA

Avşar, Zakir. (2020). Sığınmacı Ve Mülteciler, Global Savunma Dergisi, Nisan 2020. İnternet erişim: <https://www.globalsavunma.com.tr/turkiye-hamiyet-ve-sefkat-ulkesi-dunyanin-insafina-terk-edilen-gocmen-ve-siginmaci-ve-multeciler.html>

Ceylan, Kâzım. (2012). Ahilik-Türk İslâm Medeniyetinde Dünyevi ve Uhrevi Sistem, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yay., Kırşehir.

Çağatay, Neşet, (1981): Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

Çalışkan, Yaşar-İkiz, M. Lütfi, (1993). Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik.

Duman, Tayyip, (2012). “Ahiliğin Eğitim Anlayışı ve Uygulamaları”, 2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu, cilt:1, 19-20 Eylül 2012: Kırşehir.

Ekinci, Yusuf. (2012): Ahilik, Sistem Ofset.

Gürata, Mithat, (1975): Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü,
<https://www.goç.gov.tr/erişim:23.08.2021>

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Berivan KIZILIRMAK / İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Öğr. Gör.
berivan.kizilirmak@kavram.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-1153-2873

Mustafa TATLİCAN, İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, Öğr. Gör.
mustafa.tatlican@kavram.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3563-476X

Atf: KIZILIRMAK, B. ve TATLİCAN, M. (2021). Dış Ticaret Yapan Firmalarda İş Sağlığı Ve Güvenliği Uygulamalarının İş/İşletme Performansı Üzerine Etkisi, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 34-46.

Makale Gönderim Tarihi: 3 Eylül 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

DIŞ TİCARET YAPAN FİRMALARDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ İŞ/İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ

Özet

Artan dış ticaret faaliyetleri ile birlikte lojistik süreçlerin kesintiye uğramadan gerçekleşmesi, giderek önem kazanmaktadır. Bir yandan dış ticaret hacminde ihracat fazlası vermeyi hedefleyen ülkeler, mal ve hizmet faaliyetlerinde rekabet avantajı elde etmek isterken öte yandan gelişen teknolojiyi dış ticaretin kalbi olan lojistik süreçlerle uyumlaştırma çabasındadırlar. Mal ve hizmetlerin üretilmesi kadar, üretilen mal ve hizmetlerin doğru şekilde depolanması, doğru yer ve zamanda teslim edilmesi de oldukça önemlidir. Emegün yoğun olarak kullanıldığı bütün sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de iş sağlığı ve güvenliği hayati önem taşımaktadır. Günümüzde iş operasyonlarının küreselleşmesi ile lojistik sistemler tehdit altındadır. Her türlü belirsizlik ve aksaklıklar ciddi kazalara sebebiyet vermektedir. Çalışmada, lojistik sektöründe; iş sağlığı ve güvenliği konusunda yönetsel önlem ve tedbirlerin alınıp alınmadığını, iş sağlığı ve güvenliği kriterlerine göre çalışılıp çalışmadığını, iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin uygulanma durumlarını, iş güvenliği eksikliğinin olduğu durumlarda işçilerin hangi sorun/risklerle karşılaştıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması ve gerekli eğitimlerin verilmesinden sonra iş/şletme performansını belirlemek bunların sonucunda önerilerde bulunmak araştırmanın bir diğer amacıdır. Araştırmanın örneklemini Kütahya ili oluşturmaktadır. Araştırma, Kütahya'da faaliyet gösteren 4 dış ticaret firmasının, lojistik faaliyetlerin aşamalarından sorumlu personeller kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, sosyo-demografik verilerin sorulduğu anket formu ile iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/şletme performansı üzerine etkisini ölçmek için geliştirilen anket formu birlikte uygulanmıştır. Anket sonuçları, SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, İş Sağlığı ve Güvenliği, Dış Ticaret, İş/İşletme Performansı

THE EFFECT OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY PRACTICES ON BUSINESS PERFORMANCE IN FOREIGN TRADING COMPANIES

Abstract

Non-stop logistics processes become increasingly important with the increasing foreign trade activities. On the one hand, countries aiming to have an export surplus in their foreign trade volume want to gain competitive advantage in their goods and service activities, on the other hand, they try to harmonize the developing technology with the logistics processes, which are the heart of foreign trade. As well as the production of goods and services, it is also very important to store the produced goods and services in the right way and to deliver them at the right place and time. As in all labor-extensively sectors occupational health and safety is of vital importance in the logistics sector. Today logistic systems are under the threat with the globalization of business operations. All kinds of uncertainties and troubles cause serious accidents. The purpose of this study is to determine whether administrative measures on occupational health and safety in logistics sector are taken, employees work according to occupational health and safety criteria, the OHS trainings are applied and what problems or risks employees experience in cases of occupational safety or not. In addition, after taking OHS measures and providing the necessary trainings, determining the business performance and making recommendations as a result of them is another purpose of the study. The sample of the study is the province of Kutahya. The study was carried out within the scope of the personnel responsible for the stages of logistics activities of 4 foreign trade companies operating in Kutahya. In the study, the survey form asking socio-demographic data was applied together with the survey form developed to measure the effect of occupational health and safety practices on business performance. The survey results were analyzed with SPSS 25.0 package program.

Key Words: Logistics, Occupational Health and Safety, Foreign Trade, Business Performance

Giriş

Lojistik kavramı, tarihini kazdığımızda oldukça ilginçtir. 1950'li ve 60'lı yıllarda lojistik nakliye ve depolama ile sınırlıydı. Sıradan bir kişi lojistiği sadece nakliye ve depolama işlevi olarak algılamıştır. Ambalajlama, etiketleme ve envanter yönetimi gibi katma değerli hizmetler 70'li yıllarda yeni yeni duyulmaya başlanmıştır. 80'li yıllarda verimlilik üstünlüğü kazanılmış, 90'lı yıllara gelindiğinde ise gümrük işlemleri, ithalat/ihracat yönetimi, nakliye, yükleme ve boşaltma, sipariş hazırlama, sipariş gerçekleştirme, nakliyat, danışmanlık, filo yönetimi, tesis yeri gibi katma değerli hizmetleri de bünyesinde barındırdığı görülmüştür (Anandhi – Perumal: 2013).

Lojistikte, mal ve hizmetlerin üretilmesi kadar, üretilen mal ve hizmetlerin doğru şekilde depolanması, doğru yer ve zamanda teslim edilmesi de oldukça önemlidir. Lojistik ürünlerin ham madde aşamasından son tüketiciye kadar geçen süreçte emeği ve teknolojiyi yoğun olarak kullanan bir sektördür. Emeğin yoğun olarak kullanıldığı bütün sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de iş sağlığı ve güvenliği hayati önem taşımaktadır (Baylan – Karaçevirgen: 2019).

Lojistiğin, tedarik zinciri ayağında yaşanan kesintileri en aza indirmek ve çalışanların güvenliğini sağlamak için uygulanan İSG (İş Sağlığı ve Güvenliği) programları ayrıca tedarik zincirindeki sürdürülebilirlik çabaları için de önemli bir durum teşkil etmektedir. Yaşanan riskleri azaltmak ve sürdürülebilirliği devam ettirmek adına yapılan; tedarikçilere verilen eğitim, gelişen işçi güçlendirme programları, sürdürülebilirlik yönetimini geliştirecek tedarikçiler, sağlık ve güvenlik koşulları gibi sistemler, iş güvenliği riskini azaltmanın yanında kalitesizlik veya üretim riskini de azaltmaktadır (Auyong vd. 2012).

İşyerinde kazaları önlemek için sürekli ve artan yapılandırılmış önlemlere rağmen, yaralanmalar ve işle ilgili hastalıklar, imalat ve hizmet endüstrilerinde dünya çapında sorun teşkil etmektedir. İş sağlığı ve güvenliği önlemleri, endüstri devriminin ilk yıllarından itibaren gelişmektedir. Temel güvenlik kuralları ve disiplin önlemleri ile

endüstriyel operasyonlardaki kaza sayısını azaltmak için ilk önlemler alınmıştır. Benzer şekilde, gelişmiş ülkelerde şirketleri güvenliği geliştirmeye ve risklere karşı önlem almaya zorlamak için yeni güvenlik düzenlemeleri çıkarılmıştır (Reinert, 2016). Organizasyon sistemleri geliştikçe, insan-makine sistemlerinin ve ergonomi gibi çok yönlü disiplinlerin gelişimi, teknolojik çöküşlerle ilgili olarak işlemlerin ve süreçlerin karmaşıklıklarını ele almak için yeni olanaklar yaratmaktadır. Ayrıca, birçok sektördeki ana risklerin ve sağlık sorunlarının nedenlerini ele almak için iş sağlığı ve güvenliği ve yönetim sistemleri (OHSMS'ler) oluşturulmuştur. İş sağlığı ve güvenliği yönetimine olan ilginin artması, sağlık ve güvenlikle ilgili yürütme uygulamalarının ek olarak düzenlenmesine de neden olmuştur (Erol, 2019:121).

Büyüyen bir ekonomi çağında, küresel pazardaki rekabet çok büyük. İşletmelerin var olmaları ve sektörlerinde lider olmaları sürekli gelişim göstermelerine bağlanmıştır (Tatar - Obrecht, 2020). Gelişmekte olan ülkelerde, çalışanların verimliliğinin ve İSG'nin iyileştirilmesi, endüstrinin önemli ilgi alanına girmiştir. Bu tür endüstrilerin bazı ortak özellikleri incelendiğinde; uygun olmayan işyeri tasarımı, kötü yapılandırılmış işler, iş talepleri ile işçinin yetenekleri arasındaki uyumsuzluk, olumsuz ortamlar, zayıf insan-makine sistemi tasarımı ve uygun olmayan yönetim programları gibi faktörler görülmektedir. Bu faktörler işyeri tehlikelerine, kötü çalışan sağlığına, mekanik donanım yaralanmalarına ve sakatlıklara yol açmakla birlikte işçi verimliliğini ve iş/ürün kalitesini düşürmekte ve maliyetleri artırmaktadır (Shikdar - Sawaqed, 2003).

Literatür Özeti

Erol (2019) Endüstri 4.0 tabanlı iş sağlığı ve güvenliği ve yönetim sistemleri (OHSM) bilginizi geliştirebilecek birkaç yeni araştırma fırsatını göstermiştir. Çalışmanın katkısı iki yönlüdür: İlk olarak, Endüstri 4.0'ın çağdaş tedarik zincirlerinde ve organizasyonlarda OHSM faaliyetlerini nasıl etkileyeceğini inceleyen güncel literatür araştırılmıştır. İkinci olarak, mevcut son teknoloji analizi göz önüne alınarak, gelecekteki araştırma yönleri ve önerileri tartışılmıştır.

Hallikainen (2017) tezinde, orta düzey lojistik eğitiminde iş güvenliği politikasının geliştirilmesi için bir ön plan oluşturmuştur. Orta düzey lojistik eğitiminde iş güvenliğinin gereklilikleri ve iş güvenliği politikasının başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için gereken kapsam incelenmiş, dikkat gerektiren potansiyel riskler içeren tüm operasyonlarla ilgili güvenlik konularının gerekliliklerini önceden belirlemenin risklerin önüne geçebilmede önemli bir paya sahip olduğunu belirtmiştir.

Auyong, Zailani ve Surieiteny (2012) Malezya'da lojistik çalışanlarına iş sağlığı ve güvenliği anketi yapmışlardır. Lojistikçilerin motivasyonunu ve performansını etkileyen durumların neler olduğunu belirlemeye yönelik yapılan çalışmada; iş yerinde alınan önlemler ve müdahaleler olduğunu tespit etmişlerdir. Lojistik güvenlik sorunlarının teorik olarak eksik kaldığını, güvenli olmayan davranış risklerine karşı farkındalığı artırmak amacıyla kazaların sayısını ve ilgili olayları duyurmanın daha belirgin hatalı davranışlara ve potansiyel tehlikelere yol açtığını belirtmişlerdir.

Rajchel (2014) Literatür araştırması sonucunda, kâr amacı gütmeyen kuruluşların temel nedenlerine ve güvenlik aksaklıklarına odaklanan bir araştırma eksikliği bulunduğunu ve bu eksikliği kapatmak amacıyla hava taşımacılığı sektöründe yaşanan güvenlik risklerini, yaptığı çalışmada korelasyon analizi ile desteklemiştir. Art

arda yaşanan aksiliklerin operasyon dengesini bozduğunu ve güvenlik önlemlerinde yapılan hataların, aksilikleri daha da artırdığını belirtmiştir.

Auyong, Zailani ve Surieiteny (2014) Lojistik personelin katılımıyla gerçekleştirdikleri anket çalışmasında, bireysel faktörler ile işyeri faktörleri arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak incelemişlerdir. Güvenlik konusunda farkındalık düzeyinin artmasını amaçlayan çalışmada, firmalar ve çalışanları arasında güvenlik açısından katkı sağlayan ortak unsurların neler olduğunu, firmaların, kazayı önlemek için yürüttüğü iş sağlığı ve güvenliği programlarını daha ayrıntılı olarak değerlendirmelerini ve ortaya çıkan psişik, sosyolojik ve ekonomik maliyetleri de göz önüne almalarını önermişlerdir.

Baylan ve Karaçevirgen (2019) Lojistik sektöründe taraf olduğumuz uluslararası konvansiyon ve standartların iş sağlığı ve güvenliği açısından değerlendirildiği çalışmada, lojistik sektöründe yaşanan iş kazaları küresel ölçekte analiz edilmiş ve Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksi'nde (LPI) iyileşmeler yaşanması için iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Uygulanan mevzuatların çeviri değil kendi koşullarına uygun, kapsamlı mevzuat olması gerektiğini, İSG kültür ve eğitimlerinin lise düzeyindeyken verilmesinin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca mevcut yasal düzenlemelerin olmasına rağmen yüksek düzeyde yaşanan iş kazalarının, denetim eksikliğinden kaynaklı olabileceğini bunun için 250'den az işçi çalıştıran işletmelerde denetimlerin rutin hale getirilmesi, sorunu çözmeye önemli adımlardan birisi olarak önerilmiştir. Son olarak lojistik işletmeleri uluslararası geçerliliği olan TS ISO 45001:2018 belgesini almaya teşvik edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Auyong, Suhaiza ve Lilis (2014) Çalışmanın popülasyonunu, Malezya'daki bir lojistik firmasının personelleri oluşturmaktadır. Kullanılabilirlik örnekleme yöntemi kullanılarak kantitatif yöntem uygulanmıştır. Personeller arasında, algılanan güvenlik yönetimini inceleyen çalışmada, ankette elde edilen veriler SPSS yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma, Malezya'daki İSG yönetiminin genel algısının oldukça yüksek olduğunu ve 3.58 ile 4.06 arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Açık güvenlik politikasına sahip bir şirketin, personelin memnuniyetini artıracaklarını ayrıca uygun raporlama sistemi, personeli yaralanmaları bildirmeye ve kendi güvenliklerinin sorumluluğunu üstlenmeye teşvik edeceğini belirtmişlerdir.

Marzuki ve Sularso (2018) İş güvenliği kültürünün, liderliğin ve motivasyonun iş tatmini ve çalışanlara etkisini amaçlamaktadır. Sonuç olarak, 7 Hipotezden çoğu doğrulandı, sadece bir tanesi (H2) reddedildi. Diğer 6 hipotez yani H1, H3, H4, H5, H6, H7 kabul edildi. Bu sonuçlar, iş güvenliği kültürünün iş tatmini (H1) açısından önemli bir etkiye sahip olduğunu, ancak çalışan performansı (H2) üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Liderlik değişkeni hem iş tatmini (H3) hem de çalışan performansı (H4) üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve motivasyonun iş tatmini (H5) ve çalışan üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu açıklamışlardır.

Quartey ve Pupilampu (2012) Gelişmekte olan ekonomilerin çoğunda nakliye ve imalat sanayilerinde çalışan sağlığı ve güvenliği durumunun büyük ölçüde incelenmediğini tespit etmişlerdir. Çalışmada amaç, denizcilik ve imalat sanayi uygulamalarında çalışan sağlığı ve güvenliğini incelemektir. Kantitatif analizden elde edilen sonuçlar şunları göstermiştir. Nakliye ve imalat endüstrilerinde, çalışanların sağlığı ve güvenliği tehlikelerine eğilimlidir. Yönetim ve çalışanların çalışan sağlığına yönelik olumsuz tutumlar gösterdiğini ve endüstrilerde güvenlik uygulamalarının

yetersizliği belirtilmiştir. Sonuç olarak, endüstrilerin çalışanların sağlığını ve güvenliğini kendi iç kurumsal sosyal ağları olarak görmeleri gerektiği önerilmiştir.

Tabor ve Modrak (2015) Bazı seçilmiş lojistik sistemlerde iş kazalarını, eylemleri, normal iş akışından sapmaları ve yaralanmaya neden olan olayları tanımlamak ve İş Güvenliği Yönetim sistemindeki hatalardan veya eksikliklerden kaynaklanana özel dikkat göstererek kazaların nedenlerini belirlemek için yaptıkları çalışmada niceliksel bir analiz yapmışlardır. Kaldırma ile ilgili en fazla kaza sayısının; taşıma, depolama makine ve ekipmanları: nesnelere manuel olarak taşırken veya manipüle ederken meydana geldiğini, makine üzerindeki kontrol kaybı, taşıma araçları veya taşınan yük ve bir malzeme faktörünün hasar görmesi veya yırtılması gibi olaylardan kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Yousefi, Rezaee ve Moradi (2020) ok aşamalı bulanık bilişsel harita (SMFCM) ve süreç başarısızlık modu ve etkilerine dayanan bir risk önceliklendirme yaklaşımı sunulmuştur. Lojistik süreç risklerini önceliklendirmek (PFMEA) için analiz de bulunan çalışmada; süreç odaklı bir bakış açısını göz önünde bulundurmanın yanı sıra, her bir riskin i ve dış aşama nedensel ilişkileri ve risk faktörlerinin değerler yoluyla diğer riskler üzerindeki etkisinin miktarına göre lojistik riskleri önceliklendirilmiştir. Bu yaklaşımda, geleneksel risk öncelik numarası (RPN) ile karşılaştırılmış ve puana dayanan sonuçlar, genişletilmiş Delta kuralı (EDR) öğrenme algoritması uygulanmıştır.

Lojistik süreçlerin uygulanmasındaki herhangi bir eksiklik ve sapma, düşük performansa ve üreticinin pazar payını kaybetmesine neden olabilmektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek için tüm lojistik alt süreçlerinde mevcut risklerin belirlenmesi ve düzeltici/ önleyici tedbirlerin alınması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca iş güvenliği performansı ile işletme performansını birbirine bağlayan araştırmaların yapılması ihtiyacını da giderek artırmıştır. Çalışmada, lojistik sektöründe; iş sağlığı ve güvenliği konusunda yönetsel önlem ve tedbirlerin alınıp alınmadığını, iş sağlığı ve güvenliği kriterlerine göre çalışılıp çalışmadığını, İSG eğitimlerinin uygulanma durumlarını, iş güvenliği eksikliğinin olduğu durumlarda işçilerin hangi sorun/risklerle karşılaştıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Literatürde bu konu üzerinde az çalışma bulunsa da destekleyen çalışmalara (Auyong, Zailani ve Surieiteny (2012), Auyong, Zailani ve Surieiteny (2014), Auyong, Suhaiza ve Lilis (2014)) rastlanılmıştır. Ayrıca İSG önlemlerinin alınması ve gerekli eğitimlerin verilmesinden sonra iş/işletme performansını belirlemek bunların sonucunda önerilerde bulunmak araştırmanın bir diğer amacıdır. Bu konu üzerine de literatürde çok az çalışma yapılmıştır. Çalışma sonuçlarımız; Marzuki ve Sularso (2018) alışmasını destekler niteliktedir.

Lojistik Faaliyetlerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Ele Alınması

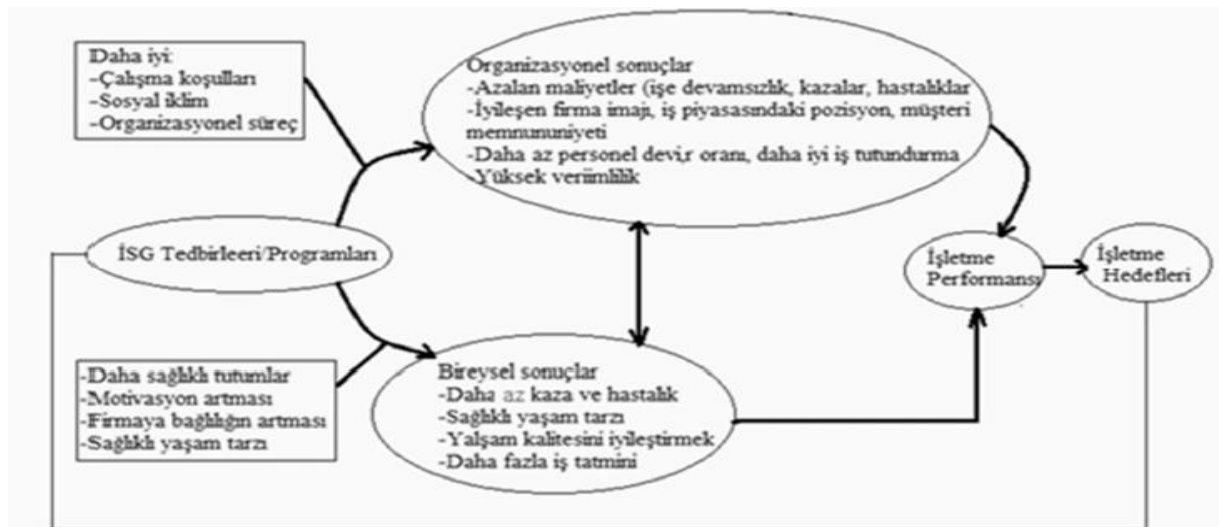
Dünya ticaretindeki büyüme ve buna karşılığ gelen kargo hareketi, ticaret hacimlerinin her 5 ila 7 yılda bir ikiye katlanmasının önünü açıyor. Bu durum, birden fazla seçenek ve Müşteri Hizmetleri ile gelişen endüstriye giren büyük oyuncular (personeller) olmadan mümkün değildir. Personellerin işlerinden ne kadar memnun kaldıkları, hata oranını, devamsızlığı ve ciroyu en aza indirerek ve fikir üretimini, işteki yeniliği ve diğer çalışanlarla işbirliğini en üst düzeye çıkararak üretkenliklerini artırmanın başında gelmektedir. İşteki memnuniyetin oluşması için başlangıçta dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan biri İSG'dir. (Parvin - Kabir, 2011).

Uluslararası Çalışma Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü'ne (1950'ler) göre iş sağlığı ve güvenliği, işçilerin en üst düzeyde fiziksel, zihinsel ve sosyal refahını korumaktır (Quartey - Pupilampu, 2012). Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği çalışma koşullarından kaynaklanan kötü sağlığın önlenmesini içermektedir. İşçileri istihdamlarında sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerden kaynaklanan risklerden korumayı; fizyolojik ve psikolojik yeteneklerine uyarlanmış bir mesleki ortama yerleştirmeyi, işçilerin fizyolojik ve psikolojik yeteneklerini çalışmalarına uyarlamalarını amaçlamaktadır (Miller - Haslam, 2009).

Lojistik hizmetleri deniz, hava, karayolu ve demiryolu taşımacılığına yayılmış, kolaylaştırma da dâhil olmak üzere çeşitli hizmet alanlarını içermektedir; dağıtım, depolama, elleçleme, entegre hizmetler vb. emeğin yoğun olduğu tüm sektörler gibi lojistik hizmet sektöründe de personellerin sıklıkla maruz kaldığı riskler bulunmaktadır (Baylan - Karaçevirgen, 2019). Bu riskleri; ulaşım faaliyetleri ile ilgili güvenlik riskleri (sürücü nitelikleri ve bakımı), forklift kullanımı sırasında yaşanan iş kazaları, baret ve gözlük gibi güvenlik araçlarının kullanılmaması (Auyong vd. 2014) olarak sıralayabiliriz.

Depolama sırasında da çeşitli türde kazalar bulunmaktadır. (Hemingway ve Smith, 1999). Riskler daha çok; güvenlik kültürünün ve sistematik bir güvenlik yönetimi yaklaşımının olmaması, kilit paydaşların rol ve sorumluluklarının cezalandırılmaması ve güvenlik politikasının kendi başına oluşturulması gibi etmenlerden kaynaklanmaktadır (Wagner - Neshat, 2012).

Lojistik sektöründe; ekonomik yapılarda, teknolojilerde ve demografide yaşanan değişiklikler, hızla yeni iş sağlığı ve güvenliği ihtiyaçlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu değişikliklerde; uluslararasılaşma, küresel rekabet, stratejiler, kuruluştaki büyük değişiklikler, yapılar ve ilgili teknolojilerinde payının olduğunu düşünürsek, özellikle bir görevi tamamlamak için çok vasıflı insan kaynağının gerekli olduğu lojistik gibi sektörler için süreç daha da zorlayıcıdır. Alınacak önlemler bu değişiklikleri göz önüne alarak uygulanmalıdır (Hallikainen, 2017: 25).

Şekil 1. İşletme Performansı ve Amaçları İle İlişkili Olarak İSG Önlemleri ve Programlarının Sonuçları (Serencam ve Uçurum, 2020).

Güvenlik ve güvenlik performansının firmalarının işletme performansına stratejik olarak nasıl uyduğunu anlamak, güvenlik yatırımının bir maliyet endişesinden ziyade katma değer olarak görülmesi gerekmektedir (Urciuoli - Hints, 2016). Geleneksel olarak, iş güvenliği ve işletme performansı ile ilgili endişeler, birbirinden bağımsız ve bazen birbirine muhalif ayrı saldırı hatları olarak görülmüştür. Hâkim görüş, üretim ortamlarında iş güvenliği performansını artırmaya çalışırken (yani, yasal uyumluluktan beklenen yüksek uyumluluk maliyetlerine karşı beklenen sosyal faydaların elde edilmesi) (Queiroz - Telles, 2018), ürün ve teknolojileri tasarlayan ve üreten firmalar genellikle işletme performansını etkilemek için birincil itici güçler olarak verimlilik ve verim kalitesinin lojistiğine odaklanmaktadır (Linhard, 2005).

Materyal ve Metot

Araştırmanın evrenini Kütahya ilinde çeşitli sektörlerde (gübre, metal, yedek parça kablo ve manyezit üretimi) faaliyet gösteren 4 dış ticaret firmasının, lojistik faaliyetlerin aşamalarından sorumlu personeller oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında evreni oluşturan toplam 187 personel araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışma, betimsel araştırma türlerinden amaçsal (monografik) örneklem seçimi ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin istatistiksel analizlerinde açıklayıcı faktör analizi için SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Yapılan analizlerde istatistiksel anlamlılık (significance) değeri 0,05 olarak alınmıştır. Anket sonuçları, SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiştir.

Taslak Ölçeğin Hazırlanması ve Uygulanması

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı ölçeği, üç bölümden oluşmaktadır. Ölçek beşli likert yapıdan oluşmaktadır. Birinci bölümde; iş sağlığı ve güvenliği konusunda yönetsel önlem ve tedbirlerin alınıp alınmadığını, iş sağlığı ve güvenliği kriterlerine göre çalışılıp çalışmadığını ve İSG eğitimlerinin uygulanma durumlarını tespit etmek amacıyla 18 soru yöneltilmiştir. Bulunan ifadeler; hiç katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), tamamen katılıyorum (5) şeklinde değerlendirilmektedir. İkinci bölümde; çalışırken iş güvenliği eksikliğinin olduğu durumlarda hangi sorun/risklerle ne sıklıkla karşılaştıklarını belirlemek için 9 soru yöneltilmiştir. Bulunan ifadeler; hiç karşılaşmam (1), nadiren karşılaşırım (2), ara sıra karşılaşırım (3), çoğunlukla karşılaşırım (4), her zaman karşılaşırım (5) şeklinde değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde; iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmasından ve gerekli eğitimlerin verilmesinden sonra iş performansını belirlemeye yönelik 10 soru yöneltilmiştir. Bulunan ifadeler; tamamen etkisiz (1), etkisiz (2), ne etkili ne etkisiz (3), etkili (4), tamamen etkili (5) şeklinde değerlendirilmektedir.

Bulgular ve Değerlendirme

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinden faydalanılmıştır. Bu testler sonucunda, her iki analiz için “p= ,000” olarak bulunmuştur. Buna göre $p < 0,05$

anlamlılık düzeyinde verilerin normal dağılım göstermediği ve istatistiksel analizlerde Non-Parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiştir. Elde edilen veriler Frekans Analizi ve Korelasyon Analizi doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Ankete Katılanların Cinsiyet Durumu

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Erkek	119	63,6
Kadın	68	36,4
Toplam	187	100

Anket katılımcılarının cinsiyet durumları incelendiğinde; Tablo 1’de gösterildiği gibi %63,6’sını (119) erkek ve %36,4’ünü (68) kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 2. Ankete Katılanların Yaş Durumu

Yaş	Frekans	Yüzde
18-25	55	29,4
26-33	66	35,3
34-41	42	22,5
42-49	24	12,8
Toplam	187	100

Katılımcıların yaş durumları Tablo 2’de gösterildiği gibi; %29,4’ü (55) 18-25 yaş %35,3’ü (66) 26-33 yaş, %22,5’i (42) 34-41 yaş ve %12,8’i (24) 42-49 yaş aralığındadır.

Tablo 3. Ankete Katılanların Unvanları

Unvan	Frekans	Yüzde
İşçi	137	73,3
Teknisyen	26	13,9
Tekniker	15	8,0
Uzman	9	4,8
Toplam	187	100

Anket katılımcılarının mesleki unvanları incelendiğinde; Tablo 3’de gösterildiği gibi %73,3’ü (137) işçi, %13,9’u (26) teknisyen, %8’i (15) tekniker ve %4,8’i (9) uzmanlardan oluşturmaktadır.

Tablo 4. Ankete Katılanların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
İlköğretim	18	9,6
Lise/Meslek Lisesi	115	61,5
Önlisans	39	20,9
Lisans	12	6,4
Yükseklisans/Doktora	3	1,6
Toplam	187	100

Katılımcıların eğitim durumları Tablo 4’de gösterildiği gibi; %9,6’sı (18) ilköğretim, %61,5’i (115) lise/meslek lisesi, %20,9’u (39) önlisans, %6,4’ü (12) lisans ve %1,6’sı (3) yüksek lisans/doktora mezunudur.

Tablo 5. Anket Katılımcılarının Mesleki Deneyim Süresi

Toplam Çalışma Süresi	Frekans	Yüzde
0-2 yıl	7	3,7
2-5 yıl	28	15,0
5-10 yıl	106	56,7
10 yıl ve üzeri	46	24,1
Toplam	187	100

Katılımcıların, mesleki deneyim süresi incelendiğinde Tablo 5’te belirtildiği gibi %3,7’si (7) 0-2 yıl, %15’i (28) 2-5 yıl, %56,7’si (106) 5-10 yıl ve %24,1’i (46) 10 yıl ve daha uzun süredir bu işletmelerde çalışmaktadır.

Tablo 6. Korelasyon Analizi

	Yaş	Eğitim Durumu	İşletmede Çalışma Süresi	Unvan Süresi	Mesleki Deneyim
Sig. (2-tailed)	,000	,660	,003	,063	,759
N	187	187	187	187	187

Korelasyon analizi verileri incelenerek Tablo 7’de belirtildiği gibi dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışanların, yaşlarına göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi olup olmadığı yapılan korelasyon analizi sonucunda “ $p=,000$ ” olarak tespit edilmiştir. $p<0,05$ ’ten küçük olduğu için anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin çalışanların yaşları ilerledikçe olumsuz yönde olduğu söylenebilir.

Çalışanların eğitim durumlarına göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi yapılan korelasyon analizi sonucunda “ $p=,660$ ” olarak tespit edilmiştir. $p>0,05$ ’ten büyük olduğu için anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu analize göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin eğitim durumlarına göre olumsuz yönde olmadığı söylenebilir.

Çalışanların işletmede çalışma sürelerine göre iş sağlığı ve güvenliği performans değerlendirme uygulamaları ile iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişki yapılan korelasyon analizi sonucunda “ $p=,003$ ” olarak tespit edilmiştir. $p<0,05$ ’ten küçük olduğu için anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin çalışanların işletmede çalışma sürelerine göre olumsuz yönde olduğu söylenebilir.

Çalışanların unvanlarına göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi yapılan korelasyon analizi sonucunda “ $p=,063$ ” olarak tespit edilmiştir. $p>0,05$ ’ten büyük olduğu için anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu analize göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin çalışanların unvanlarına göre olumsuz yönde olmadığı söylenebilir.

Çalışanların toplam çalışma sürelerine göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi yapılan korelasyon analizi sonucunda “ $p=,759$ ” olarak tespit edilmiştir. $p>0,05$ ’ten büyük olduğu için anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Bu analize göre dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin toplam çalışma süresine göre olumsuz yönde olmadığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi ile ilgili yapılan anket çalışmasında elde edilen bulgular; çalışanların yaş aralığı ilerledikçe, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisi olumsuz yönde gerçekleşmektedir. Ankete katılanlar eğitim durumlarına göre incelendiğinde, eğitim durumunun iş sağlığı ve güvenliğini ve çalışan performansını olumsuz yönde etkilemediği sonucuna varılmıştır. Çalışanların mevcut işletmede çalışma sürelerine göre yapılan değerlendirmede, çalışmaya başlayalı kısa süre olan çalışanların performansı, uzun süredir çalışanlara göre olumsuz olarak değerlendirilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin çalışanların unvanlarına göre olumsuz yönde olmadığı sonucu elde edilmiştir. Buna sonuca göre, işletmelerin unvan ayırt etmeksizin iş sağlığı konusunda çalışanları eğitim ve uygulamalar ile bilinçlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dış ticaret yapan firmalarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine etkisinin toplam çalışma süresine göre olumsuz yönde olmadığı sonucuna varılmıştır. İş sağlığı ve güvenliği temel bir örgütsel politika haline dönüşmüştür. Anket yapılan işletmeler dâhil, tüm işletmelerde bu konuda yapılan çalışmalar personelin iş hayatı boyunca üzerine bilgi, tecrübe katarak işi güvenli bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamakta ve işletme performansına katkıda bulunmaktadır.

Anket çalışması verilerden yola çıkarak şu önerilerde bulunmak doğru olacaktır:

1. İşçi sağlığı ve güvenliği, temel bir örgütsel politika ve hatta bir hak olarak görülmelidir; Eğitim kuruluşlarının günlük operasyonlarda var olan riskleri yönetmek için sistematik yöntemlere sahip olmaları gerektiğinden, iş güvenliğine yönelik mevcut dikkat yetersizdir. Ayrıca örgüt sınırları içinde yer alan eğitim faaliyetleri ile ilgili mesleki eğitimde mevcut iş güvenliği durumunu iyileştirmek için mevcut riskleri yönetmek ve doğru araç ve prosedürleri değerlendirmek için uygun bir iş güvenliği politikası geliştirmek çok önemlidir. İşlevsel ve uygun bir iş güvenliği politikasının başarılı bir şekilde uygulanması, tüm kilit paydaşların iş güvenliğinin başarılı bir şekilde gerçekleştirmesini ve faydalarını fark ettiği operasyonel faaliyetlerden yönetim ve yönetime kadar tüm organizasyon seviyelerini içermektedir.
2. İş güvenliğinin iyileştirilmesi ve sağlık programı, bir işletmenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır: Benzer şekilde, iş sağlığı güvenliği risk yönetimi de üç aşamalı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. İlk olarak, işyerinde tehlikeler tanımlanmaktadır. İkincisi, riskin altında yatan tehlikeler değerlendirilmektedir. Son olarak, tanımlanmış riskler için uygun kontroller yapılmaktadır. Anlama ve yönetme organizasyonu etkileyebilecek tüm riskler daha iyi performans ve rekabet avantajı sağlayacaktır.

Küresel üretim şirketlerinin en büyük sorunlarından biri işçi verimliliğini artırmaya odaklanmaktır. Bu tür şirketlerin bazı ortak özellikleri arasında yüksek iş yükü, olumsuz çevre, kötü tasarlanmış insan-makine sistemleri, hoş olmayan çalışma koşulları vb. Küresel üretim şirketlerinin bu durumları bertaraf edebilmek adına yaptıkları stratejileri; 1. Uluslararası toplumun güçlendirilmesi ve ulusal sağlık politikaları. 2. Sağlıklı bir çalışma ortamının teşvik edilmesi, sağlıklı çalışma uygulamaları ve iş sağlığı. 3. Meslekler için uygun destek hizmetlerinin oluşturulması. Ülkemizde ulusal ve uluslararası ticaret yapan firmalar iş sağlığı ve güvenliği

uygulamalarının iş/işletme performansı üzerine olumlu etki etmesini istiyorlar ise bu stratejileri gerçekleştirmeleri fayda sağlayacaktır.

Lojistik ve Dış Ticaret firmaları başta olmak üzere iş sağlığı ve güvenliği konularında ülkemiz tarafından bilimsel çalışma ve araştırmalara destek verilerek etkili sistemlerin kurulmasına katkı sağlanmalıdır. Ayrıca gelecek çalışmalarda, lojistik ve dış ticaret firmalarında tehlikelerin nerelerde ve nasıl oluştuğu konularına değinilmesi faydalı olacaktır. Uygulayıcılara yol gösterebilecek kaynakların olması güvenli iş yerlerinin oluşturulmasını hızlandıracak ve daha güvenli iş yerlerinin oluşmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Anandhi, K. & Perumal, R. (2013). Job satisfaction in logistics sector: A review and research agenda. *International Journal of Marketing and Technology*, 3(5), 114.

AuYong, H., Zailani, S., & Sureienty, L. (2012) Considering the Influence of Mass Media and Safety Peformance in Logistics Sustainability: A Pilot Study.

Auyong, H. N., Zailani, S., & Surlenty, L. (2014) Labour Safety Standards and Practices in Malaysian Logistics Industry.

Baylan, Ö. Ü. M., & Karaçevirgen, Ö. G. T. Lojistik Sektöründe İş Sağlığı Ve Güvenliği: Türkiye Örneği.

Erol, M. (2019). Occupational Health and Work Safety Systems in Compliance With İndustry 4.0: Research Directions. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 11(2), 119-133.

Hallikainen, M. (2017). Developing Work Safety Policy: For Vocational Educational Program in Logistics.

Hemingway, M. A., & Smith, C. S. (1999). Organizational climate and occupational stressors as predictors of withdrawal behaviours and injuries in nurses. *Journal of occupational and organizational psychology*, 72(3), 285-299.

Klimecka-Tatar, D., & Matevž, O. (2020). The Level of Occupational Health and Safety in European Enterprises Providing Transport and Logistics Services in Terms of Quality Management Principles. *Multidisciplinary Aspects of Production Engineering*, 3(1), 394-404.

Linhard, J. B. (2005). Understanding the return on health, safety and environmental investments. *Journal of Safety Research*, 36(3), 257-260.

Marzuki, H., & Sularso, R. A. (2018). The Influnce of Occupational Safety Culture, Leadership and Motivation toward Job Satisfaction and Employee Performance at PT. Total Logistic and Operation Support in Eastern Kalimantan.

Miller, P., & Haslam, C. (2009). Why employers spend money on employee health: Interviews with occupational health and safety professionals from British Industry. *Safety Science*, 47(2), 163-169.

Parvin, M. M., & Kabir, M. N. (2011). Factors affecting employee job satisfaction of pharmaceutical sector. *Australian journal of business and management research*, 1(9), 113.

Rajchel, M. D. (2015). Safety and operations: Implications within an Air Force large terminal logistics aerial port during manning and throughput reductions. Wilmington University (Delaware).

Reinert, D. (2016). The future of OSH: a wealth of chances and risks. *Industrial health*, 54(5), 387-388.

Serencam, H., & Uçurum, M. Ağır Metal Gideriminin İş Sağlığı ve Güvenliği ve Tersine Lojistikteki Yeri ve Önemi. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3(1), 63-79.

Shannon, H. S., Robson, L. S., & Sale, J. E. (2001). Creating safer and healthier workplaces: role of organizational factors and job characteristics. *American journal of industrial medicine*, 40(3), 319-334.

Shikdar, A. A., & Sawaqed, N. M. (2003). Worker productivity, and occupational health and safety issues in selected industries. *Computers & industrial engineering*, 45(4), 563-572.

Urciuoli, L., & Hintsä, J. (2016). Differences in security risk perceptions between logistics companies and cargo owners. *The International Journal of Logistics Management*.

Üngüren, E., & Koç, T. S. (2015). İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları performans değerlendirme ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(2), 124-144.

Quartey, S. H., & Puplampu, B. B. (2012). Employee health and safety practices: An exploratory and comparative study of the shipping and manufacturing industries in Ghana. *International Journal of Business and Management*, 7(23), 81.

Queiroz, M. M., & Telles, R. (2018). Big data analytics in supply chain and logistics: An empirical approach. *The International Journal of Logistics Management*.

Yousefi, S., Jahangoshai Rezaee, M. ve Moradi, A. (2020). Ardışık çok aşamalı bulanık bilişsel harita kullanarak imalat endüstrilerindeki lojistik süreç risklerinin nedensel etki analizi: bir vaka çalışması. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 33 (10-11), 1055-1075.

Veltri, A., Pagell, M., Behm, M., & Das, A. (2007). A data-based evaluation of the relationship between occupational safety and operating performance. *Journal of SH&E Research*, 4(1), 1-22.

Wagner, S. M., & Neshat, N. (2012). A comparison of supply chain vulnerability indices for different categories of firms. *International Journal of Production Research*, 50(11), 2877-2891.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Hasan YAVUZER / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji. Doç. Dr.

hasanyavuzer@nevsehir.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-6672-156X

Atıf: YAVUZER, H. (2021). 5. Yılında 15 Temmuz Darbesi, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5,
Sayı2, s. 47-73.

Makale Gönderim Tarihi: 15 Kasım 2021 / Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

5. YILINDA 15 TEMMUZ DARBESİ

ÖZET

Tarihin pek çok döneminde ve dünyanın pek çok yerinde mevcut yönetimi devirmek ve yönetimi ele geçirmek amacıyla farklı yöntemlere başvurulmuş, onlardan bir tanesi de darbe olmuştur. Geçmişte dünyanın pek çok yerinde görülebilen bir durum olan darbe günümüzde de halen devam etmektedir.

Cumhuriyet döneminde ülkemizde de çeşitli darbe ve muhtıralar yaşanmıştır. Bunun en son örneği de 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır. Asker kıyafeti giymiş bir kısım terörist, demokratik usullerle gerçekleştirilen seçim ile işbaşına gelen hükümeti devirmek ve yönetimi ele geçirmek için darbe teşebbüsünde bulunmuştur.

15 Temmuz gecesinde yaşanan darbe girişimi ile de hiçbir düşmanın ve düşman devletin dahi cesaret edemediği ve başvuramadığı bir alçaklığa başvurulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Özel Kuvvetler Komutanlığı, TÜRKSAT gibi ülkenin en mahrem, en kutsal ve en önemli yerleri bombalanmıştır. Başta buralar olmak üzere devlet kurumlarını ve devlet adamlarını korumak için gelen silahsız kişiler üzerine haince saldırılar yapılmış, bombalar atılmıştır. Bu hain saldırılar hem asker ve polis elbisesi giymiş hem de yıllarca Türk silahlı kuvvetleri ve emniyet teşkilatından ekmek yemiş, asker ve polis kıyafetli hain teröristler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine bu hain saldırıları devletin uçağı, helikopteri, tankı, topu, zırhlı araçları ve düşman için kullanılmak amacıyla alınan askeri mühimmat ve mermiler ile yapmışlardır.

15 Temmuzdaki darbe gecesi yaşanan gelişmelere göre bu darbedeki amacın sadece mevcut hükümeti devirmek ve yönetimi ele geçirmek değil, ülkeyi bölüp parçalamak ve kaos ortamına sürüklemek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de gerçekleştirilen darbe girişimi konu edilecek, darbe gecesi ve sonrası yaşanan gelişmeler analiz edilecektir. Ayrıca 5. yılında 15. Temmuz darbe girişimi ve yaşanan gelişmeler farklı boyutları ile ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, darbe, muhtıra, e-muhtıra, 15 Temmuz, Türkiye

5TH ANNIVERSARY of JULY 15 COUP

ABSTRACT

In many periods of history and in many parts of the world, different methods have been applied to overthrow the then current administration and take over the administration. One of these attempts is the coup. The coup is not just for our country; it is a situation that can be seen in many parts of the world. This situation continues as it has in the past. The last example of this happened on July 15th, 2016 in Turkey. Some terrorists dressed in military uniforms have attempted coups in order to overthrow the inward government and take over the administration that were elected by democratic elections.

With the coup attempt that took place on the 15th of July, the enemy and the enemy state could not even dare resort to a low ship. The most intimate, most holy, and most important places of the country such as the Grand National Assembly of Turkey, the Presidency Complex, the General Staff, General Directorate of Security, National Intelligence Organization (MIT), Special Forces Command, and Türksat were bombed. There were treacherous attacks on the unarmed people who came to protect state institutions and statesmen, especially bombs, and those bombs were thrown. These treacherous attacks were worn by not only soldiers and policemen, but also as treacherous terrorists with soldiers and policemen who shared bread with Turkish armed forces and police forces for years. Again, these treacherous attacks were made with the aircraft of the state, helicopters, tanks, cannons, armored vehicles and military ammunition, as well as ammunition to be used on the enemy.

According to the developments of the night of coup on 15th July, it is understood that the purpose of this narrowness is not to overthrow and take over the current government, but to divide the country, to have it disintegrated, and have it drift into chaos. In this study, the coup attempt conducted in Turkey on July 15 will be discussed, along with other coups and memories living in our country, and a sociological analysis will be done.

In this study, the coup attempt that took place in Turkey on July 15, 2016 will be discussed, and the developments that took place during the night of the coup and after will be analyzed. In addition, the 15th July coup attempt in its 5th year and the developments will be discussed with different dimensions.

Keywords: Democracy, coup, memorandum, e-memorandum, 15 July, Turkey

GİRİŞ

Tarihin pek çok döneminde ve dünyanın pek çok yerinde mevcut yönetimi devirmek ve yönetimi ele geçirmek amacıyla farklı yöntemlere başvurulmuştur. Onlardan bir tanesi de darbedir. Darbe sadece bizim ülkemize mahsus bir şey olmayıp, dünyanın pek çok yerinde de görülebilen bir durumdur (Kırpık 2018: 9-11). Bu durum geçmişte olduğu gibi günümüzde de dünyanın farklı yerlerinde halen devam etmektedir. Cumhuriyet döneminde ülkemizde de çeşitli darbeler olmuş, bunun en son örneği de 15 Temmuz 2016 da yaşanmıştır.

Bu çalışmada 15 Temmuz 2016 da Türkiye’de gerçekleştirilen darbe girişimi konu edilecek, darbe gecesi ve sonrası yaşanan gelişmeler analiz edilecektir. Ayrıca 5. yılında 15 Temmuz darbe girişimi ve yaşanan gelişmeler farklı boyutları ile ele alınacaktır.

Amacı: Çalışmada Türkiye’de demokratik usullerle işbaşına gelmiş bir iktidarı silah zoruyla devirmeye ve yönetimi ele geçirmeye çalışan kişi ve kişiler ile böyle bir girişimde bulunan örgütün temel amacını ortaya çıkarmak, darbeye zemin hazırlayan sebepler ve darbe girişiminin sonuçlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bir diğer amacımız da darbeye karşı vatandaşın verdiği güçlü tepkiyi ve bunun arkasında yatan nedenleri araştırmaktır. Bir başka amacımız ise geçen 5 yıl içerisinde bu konuda yaşanan gelişmeleri ortaya koymaktır.

Önemi: Türkiye demokratik bir ülkedir. İş başındaki hükümet de demokratik kurallar gereği yapılan seçim ile iş başına gelmiştir. İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve bu parti yönetiminin oluşturduğu hükümetin icraatları yıllardan beri vatandaşan ciddi destek görmüştür. 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) girmiş olduğu ilk seçim olan 2002 yılından beri katıldığı her seçimden oyunu artırarak çıkmış ve %50 oy oranı ile her iki kişiden birinin desteğini alarak işbaşına gelmiştir. İktidarı döneminde de gerek iç gerekse bölgesel ve uluslararası arenada ülkeyi başarı ile temsil etmekte, hem bölge ülkeleri hem de dünya genelinde Türkiye’nin itibarı her geçen gün daha da artmaktadır. Böyle bir dönemde darbeyi gerektiren ne siyasi, ne sosyal, ne ekonomik, ne de başka bir neden bulunmamaktadır.

Bir diğer durum da 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen bu darbe gerek ülkemizde gerekse dünya genelinde yapılan hiç bir darbeye benzememektedir. Bu darbe yönetimi değil, ülkeyi yıkmaya ve ülkede kaos ortamı oluşturmaya yönelik bir kalkışma olarak dikkat çekmektedir. Böyle ciddi bir konuyu ele almak çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmaya önem kazandıran bir diğer husus da geçen 5 yıl içerisinde konu ile ilgili yaşanan gelişmeleri kamuoyu ile paylaşmaktır.

Sınır: Çalışmada 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi ele alınacak, ülke genelinde insanların tepkileri üzerinde durulacaktır. Darbe girişiminin üzerinden geçen 5 yıllık süre içerisindeki gelişmeler değerlendirilecektir.

Yöntem: Darbeler ile ilgili literatür taraması yapılacak, konuyla ilgili nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılacaktır. Gerek devlet yönetimi, gerek yerel yönetimler ve gerekse de vatandaşların bu konudaki yaklaşımlarını tespit edebilmek amacıyla resmi açıklamalar, yazılı talimatlar ve düzenlenen eylemler ve yaşanan gelişmeler değerlendirilecektir.

1- Türkiye’de Darbe ve Muhtıralar

İnsanlık tarihi pek çok darbe ve darbe girişimi ile doludur. Bunlardan bir kısmı başarılı olmuş, bir kısmı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Her iki halde de demokrasi adına ülkede ciddi sıkıntılar yaşanmış, uluslararası arenada ülke için kaos ortamları oluşmuştur. Aynı durum Türkiye için de söz konusu olmuş, Cumhuriyet döneminde Türkiye’de de çeşitli darbe ve muhtıralar yaşanmıştır.

İlk darbe 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiş, ikinci darbe 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanmıştır. 1960 darbesinden sonra Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. Bu darbeler ile mevcut yönetimler devrilerek yöneticiler tutuklanmış, siyasi yasaklar getirilmiş, siyasi partiler kapatılmış ve demokrasi askıya alınmıştır (Yavuzer 2018: 63). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da belirttiği gibi 27 Mayıs 1960 darbesiyle demokrasi ve kalkınma dönemi acı bir şekilde sona erdirilmiştir. Hükümeti zorla devirenler bununla kalmamış, milli iradenin tecelligahı olan Meclis'i kapatmış, milletin temsilcilerini önce zindanlara atmış, sonra da darağacına göndermiştir (Erdoğan 2017: V-VI). Bunlardan ayrı olarak 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997 de verilen muhtıralar ile hükümet düşürülmüş, 27 Nisan 2007 tarihindeki e muhtıra karşısında AK Parti hükümetinin kararlı tutumu sayesinde hükümet düşmemiş, siyasi yasaklar getirilmemiş, demokrasi askıya alınmamıştır. Ancak ülkede siyasi, sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan ciddi sorunlara sebep olmuştur (Bircan 2017: 9). En son darbe kalkışması ise 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Gerek ülkemizde gerekse dünyanın farklı yerlerinde yaşanan darbeler ve muhtıralar ülkede sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatı olumsuz etkilediği gibi demokrasi ve insan haklarına da büyük darbeler vurmuştur. Her bir darbe içerde sosyal, siyasal ve ekonomik alanda pek çok zarar verdiği gibi uluslararası arenada da ülkeyi zor durumlara sokmuştur.

2- 15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de, gerek ülkemizde gerekse dünyadaki darbe girişimi ve darbelerden farklı bir kalkışma olmuştur. Kalkışmanın seyrinden hedefin, yönetimi devirmek ve iktidarı ele geçirmekten ziyade ülkeyi bölüp parçalamak ve ülkeyi kaos ortamına çekmek olduğu anlaşılmıştır. Her vesile ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun da belirttiği gibi 15 Temmuz hain darbe girişiminde milletimizin egemenlik haklarına, demokrasimiz ve Türkiye Cumhuriyetinin değerlerine doğrudan ve açıktan bir saldırı gerçekleştirilmiştir (İçişleri Bakanlığı Yayınları 2019: 6). Bu darbe girişiminde devletin başı Cumhurbaşkanı ile devletin bekasını ve milletin can, mal ve namus güvenliğini sağlayan temel kurumlar hedef alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), teröristlere karşı mücadelede kullanılmak üzere özel olarak yetiştirilmiş Özel Kuvvetler Komutanlığı ve Türkiye'nin Kablo TV ve tek uydu operatörü olan TÜRKSAT başta olmak üzere devletin temel kurumları bombalanmıştır. Devletine, ülkesine ve yöneticilerine sahip çıkmak için bu eylemlere karşı çıkan halkın üzerine bomba ve mermiler yağdırılmıştır. Bunu yapanlar ise o zamana kadar karıncayı dahi incitmeyen bir tip olarak görünen Fethullah Gülen liderliğindeki FETÖ terör örgütü mensupları çıkmıştır.

a- Örgütün Yapılanması

FETÖ terör örgütü, Fethullah Gülen önderliğinde 40 yılı aşkın bir sürede kullandığı taktik ile hem halkın büyük teveccühünü kazanmış hem de siyasiler ve bürokratlardan gördüğü destek ile devletin en hassas noktalarına kadar sızmıştır (İçişleri Bakanlığı Yayınları 2019: 14-18; Uzun vd. 2017). Sadece sızma değil silahlı kuvvetler, emniyet teşkilatı, yargı, üniversite, milli eğitim başta olmak üzere devletin pek çok kurumunda çok etkin olmuş ve âdeta o kurumları ele geçirmiştir (İçişleri Bakanlığı Yayınları 2019: 68-112). Bütün bunları hiç şüphe uyandırmadan yapmış, kendilerinden ve icraatlarından şüphe duyanları da kurdukları kumpaslar ile etkisiz hale getirmişlerdir.

Dini bir hareket görüntüsü ile yola çıkan bu grubun mensupları zamanla eğitim, basın, medya, ekonomi, finans, sağlık gibi konulara da el atmış, yurtiçi ve yurtdışında açtıkları okullar ile dikkatleri üzerlerine çekmiştir. En gelişmişinden en geri kalmışına kadar pek çok ülkede açtıkları okullar ve diğer eğitim kurumları ile de sadece Türkiye’de değil dünyanın pek çok yerinde teşkilatlanmışlardır (Oğuz 2017). Bütün bunları din ve eğitim gibi iki hassas konuda vatandaşın sağduyusunu istismar ederek yapmış, topladıkları hayır-hasenat, himmet ve kurban paralarını hain emellerini gerçekleştirmek için kullanmışlardır.

İlki 17 ülkenin katılımıyla 15 Mayıs 2003'te gerçekleştirilen, ondan sonraki yıllarda da daha fazla ülke ve öğrencinin katılımıyla her yıl Türkçe Olimpiyatları yapılmıştır. 2013 yılında düzenlenen 11. Uluslararası Türkçe Olimpiyatları'na 140 ülke katılmıştır. Ülkenin farklı kentlerinde çok uzun bir süre devam eden Türkçe Olimpiyatlarında farklı renk, dil, din ve kültürden yabancı uyruklu öğrencilere yaptırdıkları Türkçe konuşmalar, okuttukları şiir ve söyledikleri türküler ile de pek çok kişinin teveccühlerini kazanmışlardır. Bu teveccühü çok bilinçli kullanmışlar, bu teveccüh ve olumlu ortamı fırsat bilerek devletin ve milletin imkanlarını kendi hain amaçları için kullanma konusunda her yola başvurmuşlardır.

15 Temmuz 2016 gecesinde yaşanan darbe girişimi ile de hiçbir düşmanın ve düşman devletin dahi cesaret edemediği ve başvuramadığı bir alçaklığa başvurmuşlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Özel Kuvvetler Komutanlığı ve Türksat gibi ülkenin en kutsal, en mahrem ve en önemli yerlerine haince saldırılar yapmışlardır. Bu hain saldırılar hem asker ve polis elbisesi giymiş hem de yıllarca Türk silahlı kuvvetleri ve emniyet teşkilatından ekmek yemiş, asker ve polis kıyafetli hain teröristler tarafından yapılmıştır. Yine bu hain saldırıları devletin uçağı, helikopteri, tankı, topu, zırhlı araçları ve düşman için kullanılmak amacıyla alınan askeri mühimmat ve mermiler ile yapmışlardır.

b- 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Gelişen Olaylar

15 Temmuz 2016 da akşam saatlerinde Ankara ve İstanbul'da önemli devlet kurumlarının önü ve etrafı ile havaalanlarında ve İstanbul'daki köprülerde askeri bir hareketlilik yaşanmıştır. Halk bu hareketliliği terör saldırısı veya terör ile mücadelede uygulanan bir hareketlilik olarak değerlendirmiş ve yapılan askeri hareketliliğin ne olduğuna bir anlam verememiştir. Daha sonra başta Genel Kurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve diğer resmi kurumlar, köprüler ve havaalanları işgal edilip çeşitli yerlerde bombalamalar başlayınca işin seyri değişmiş ancak gecenin geç saatlerine kadar asker ve sivil hiçbir yetkiliden konuyla ilgili hiçbir açıklama gelmemiştir. Bu süreçte büyük bir bilgi kirliliği etrafı sarmış, televizyon, radyo ve sosyal medya başta olmak üzere her tarafta farklı yorumlar yapılmıştır.

Darbe gecesi dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar, Kara Kuvvetleri Komutanı Salih Zeki Çolak, Hava Kuvvetleri Komutanı Abidin Ünal, Jandarma Genel Komutanı Galip Mendi, Genelkurmay 2. Başkanı Yaşar Güler, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Fahri Kasırga ve bazı üst düzey komutanlar darbeyi gerçekleştiren askerler tarafından rehin alınmıştır.

Marmaris'te bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı rehin almak veya öldürmek için de özel bir tim görevlendirilmiştir. Bu özel tim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı teslim almak veya öldürmek için yola çıkmış, ancak Cumhurbaşkanının ifadesine göre kendisinin 15-20 dakika önce bulunduğu yerden ayrılmış olmasıyla darbeciler bu planlarını gerçekleştirememişlerdir.

Tüm gelişmelere rağmen büyük bir merak ve şaşkınlık içinde yetkililerden gelecek açıklamanın beklendiği bir anda ilk açıklamayı Başbakan Binali Yıldırım yapmıştır. Herkes askeri hareketliliği anlamaya çalışırken dönemin Başbakanı Binali Yıldırım, saat 23.02'de televizyon kanallarına bağlanarak şu açıklamayı yapmıştır (NTV 2016, 15 Temmuz):

“Doğrusu Bir kalkışma ihtimali üzerinde duruyoruz. Belli ki emir komuta zincir olmadan asker içerisindeki bazı kişilerin kanunsuz bir eylemi söz konusu. Ancak vatandaşlarım ve milletim şunu bilsin ki demokrasiye herhangi bir zarar getirecek hiçbir faaliyete izin verilmeyecektir. Bu bir.

İkincisi Türkiye Cumhuriyeti hükümeti vatandaşın, milletin seçtiği, milletin iradesini temsil eden hükümet işbaşındadır. Bunun iş başından gitmesi ancak milletin kararı ile olur bu bilinmelidir. Bu kalkışmayı yapanlar, bu çılgınlığı yapanlar, bu kanunsuz eylemin içerisinde olanlar da en ağır şekilde bedelini ödeyecektir.

Vatandaşlarımızın bunu bilmesini istiyorum. Asla ve asla bu gibi kalkışmalara pabuç bırakmayacağız.

Vatandaşlarımız sakın olsunlar ama asla ve asla bu ve buna benzer çılgınlıklara da müsaade etmeyeceğimizi bilsinler.”

Bir soru üzerine de: “Kalkışma olduğu doğrudur. Belirli bölgelerde sorumsuzca devletin emanet ettiği silahları, araçları alıp vatandaşların üzerine giden, onları yere yatırıp etkisiz hale getirmeye çalışan bir takım gruplar var. Bu grupların kim olduğu ve hangi amaçla hareket ettiklerini kısa sürede anlayacağız ve gereğini yapacağız. Milletimiz rahat olsun. Asla ve asla yasa dışı, demokrasiyi kesintiye uğratabilecek faaliyetlere müsamaha edilmeyecektir. Güvenlik güçlerimiz harekete geçmiştir. Gereği yapılacaktır.”

Başbakan Binali Yıldırım’ın yaptığı ve durum tespiti açısından önemli olan bu konuşma halka ayrı bir heyecan ve ümit vermiş, ancak belirsizlikleri giderecek ve vatandaşı rahatlatıcak bir durum ortaya koymamıştır. Belirsizliklerin devam ettiği gecede darbeciler Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT)’ye de baskın yapmış ve TRT ele geçirilerek daha önceden hazırladıkları hain bildiriye TRT’den okutmuşlardır. 16 Temmuz 2016 tarihinde 00.15’de “Yurtta Sulh Konseyi” adına okutulan bildiriye TSK’nin yönetime el koyduğu, ülke genelinde sıkıyönetim ilan edildiği ve sokağa çıkma yasağı getirildiği mesajını kamuoyu ile paylaşmışlardır (Uzun vd. 2017: 56). TRT’deki bu açıklamadan sonra yaşanan hareketliliğin sebebi daha net anlaşılmiş ve bir darbe girişimi olduğu belli olmuştur. Belirsizlik daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bildirinin TRT ekranlarından kamuoyuna duyurulması Başbakan Binali Yıldırımın verdiği mesajın önemini ortadan kaldırmıştır.

Konu ile ilgili en çarpıcı ve gecenin seyrini değiştiren açıklamayı 16.07.2016 tarihinde 00.38’de (CNNTürk 2017, 20 Nisan) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yapmıştır. Uçakta iken CNN TÜRK Ankara Temsilcisi Hande Fırat’ın cep telefonundan FaceTime üzerinden canlı yayına bağlanan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı o konuşma ve verdiği mesajın kamuoyuna duyurulması gecenin ve darbenin seyrini değiştirmiştir. Cumhurbaşkanı yaptığı kısa ve öz konuşmada bir kısım hainin darbe girişiminde bulunduğunu dile getirerek bunlara engel olmak için halkın meydanlara ve havaalanlarına inmeleri çağrısında bulunmuş, ben de meydanlara ineceğim demiş ve şunları söylemiştir.

Fotoğraf 1: Cumhurbaşkanı Erdoğan açıklama yaptı.

"Bugünkü bu gelişme gerçekten Silahlı Kuvvetlerimizin içerisindeki bir azınlığın ne yazık ki kalkışma hareketidir ve bu malum yapıya ait, paralel yapılanmanın teşvik ettiği, üst akıl olarak onların kullandığı bir harekettir. Ülkemizin birliği, beraberliği, bütünlüğüne yönelik bu harekete karşı inanıyorum ki milletçe vereceğimiz güzel bir cevapla bunlar gerekli olan cezayı alacaklardır.

Bu arada milletime de bir çağrı yapıyorum, oda şudur, milletimizi illerimizin meydanlarına davet ediyorum. Havalimanlarına davet ediyorum ve milletçe meydanlarda, havalimanında toplanalım ve bunların o azınlık grubu, tanklarıyla, toplarıyla gelsinler ne yapacaklarsa halka orada yapsınlar. Meydanlardan bunlara gereken cevabı hep beraber verelim. Halkın gücünün üstünde bir güç ben tanımadım bugüne kadar. Ben de Cumhurbaşkanı olarak meydana geliyorum" dedi (CNNTürk 2016, 16 Temmuz).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, CNN Türk'te yaptığı bu canlı telefon bağlantısında, halkı sokaklara, meydanlara ve havaalanlarına davet etmesi ile kadın erkek, genç ihtiyar binlerce, yüz binlerce kişi sokaklara, meydanlara, devlet binalarına, köprülere ve havaalanlarına koşmuştur. Sadece sokaklara, caddelere, meydanlara ve havaalanlarına koşmakla kalınmamış, oralara gidenler darbenin başarısız olması ve ülke için hayati önem taşıyan yüce mekanların ve devlet büyüklerinin korunması için canlarını siper etmişlerdir. Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde, Emniyet Genel Müdürlüğünde, Genel Kurmay Başkanlığında, Boğaziçi Köprüsünde, Özel Kuvvetler Komutanlığında, TÜRKSAT'ta ve diğer yerlerde canları pahasına silahların, tankların,

topların ve zırhlı araçların önüne durarak, tekerlerin altına yatarak ve halka mermi yağdıran zırhlı araçların üstüne çıkarak ölümü pahasına onlara engel olmuşlardır. O gece asker ve polislerden olduğu gibi sivil vatandaşlardan da çok sayıda ölen ve yaralanan olmuş, ancak topyekûn milletin gösterdiği bu kararlı tutum, darbenin başarısız olmasında en büyük etken olmuştur. Bayraklar ile meydanlara inen, kamu binalarına, köprülere, havaalanlarına yürüyen silahsız vatandaşlar eli silahlı askerlere sen bu bayrağı korumak, bu bayrağa uzanan elleri kırmak için varsın diye seslenmiş, Türk askerinin Türk bayrağı taşıyan kişilere kurşun atamayacağını haykırmıştır. Aşağıdaki resimler o gece yaşanan gelişmeleri açık ve net olarak göstermektedir.

Fotoğraf 2: Vatandaş askere sen Türk bayrağı taşıyan bu insanlara silah kullanamazsın diye haykırıyor.

Fotoğraf 3: Bu fotoğrafta canları pahasına silahlı ve zırhlı araçların önüne duran ve üstüne çıkan insanlar görülmektedir.

Fotoğraf 4: Fotoğrafta her türlü tehlikeye rağmen vatandaşların ölümü göze alarak tankların ve topların önünde ve üzerinde bu darbeye direndiği görülmektedir.

Darbeciler tarafından bu harekâtın komuta merkezi Ankara'nın Kazan ilçesindeki Akıncı Üssü seçilmiş, darbe oradan yönetilmiştir. Oradan kalkan uçaklar devlet kurumları ve vatandaşlar üzerine bomba yağdırmışlardır. 16 Temmuz da saat 04.30 da Başbakan Binali Yıldırım'ın havadaki uçaklara yere inme talimatı vermesi,

aksi takdirde düşürüleceklerini açıklaması da sonucu değiştirmemiştir. Bu açıklamadan dakikalar sonra da peş peşe Türkiye Büyük Millet Meclisi bombalanmıştır. O anda Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı İsmail Kahraman ve farklı partilerden pek çok milletvekilinin de içinde bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi defalarca bombalanmış, bir terör örgütü karargahı bombalanır gibi Türkiye Büyük Millet Meclisine peş peşe mermiler yağdırılmıştır.

Gece boyunca TV ekranlarında görüldüğü daha sonraki haber ve yorumlarda da dile getirildiği üzere o gece farklı yerlerde de halkın üzerine yağmur gibi mermiler yağdırılmıştır. Halkın her türlü feryadına rağmen başta Ankara ve İstanbul olmak üzere farklı yerlerde yapılan bombalama ve silahlı saldırılarda o gece çok sayıda şehit ve yaralı olmuştur. Yaralanma ve ölümlerin büyük kısmı Genel Kurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Milli İstihbarat Teşkilat (MİT), Özel Kuvvetler Komutanlığı, Türksat, İstanbul'daki köprüler ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde gerçekleşmiştir. Yaralılar arasında sonraki günlerde de meydana gelen ölümler ile 249 kahraman vatan evladı şehit olmuş, (Sabah 2017, 25 Nisan) 2797 vatan evladı da yaralanmıştır (Çağdaş Ses 2017, 24 Nisan). Daha sonra şehit sayısı 251'e ulaşmıştır.

O gecenin tüm vahametine rağmen genç ihtiyar, kadın erkek halkın sokaklara dökülmesi ve bir gül bahçesine girercesine kendisini uçak, helikopter, tank ve top mermilerinin önüne atması darbecilere darbe vurmuş, beklemedikleri bir darbe yemelerine sebep olmuştur (Yavuzer 2018: 74).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yapmış olduğu konuşma, vermiş olduğu mesaj ve meydanlara inme çağrısı darbenin seyrini değiştiren ve başarısız olmasına sebep olan çok önemli bir etken olmuştur. Cumhurbaşkanının çağrısı üzerine sokaklara, caddelere, meydanlara, havaalanı ve köprülere giden ve canları pahasına tankların, topların önüne duran ve bombaların hedefi olan milletin kararlı tutumu darbenin başarısız olmasında bir diğer etken olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi sırasında Özel Kuvvetler Komutanlığını (ÖKK) ele geçirmek isteyen cuntacı general Semih Terzi'yi alnından vurarak öldüren ve darbeciler tarafından şehit edilen şehit Astsubay Ömer Halisdemir de darbenin önlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu örnek davranışıyla Ömer Halisdemir canı pahasına darbecilerin planlarını altüst etmiş ve oyunlarını bozmuştur.

Fotoğraf 5: Ömer Halis Demir.

Darbenin bastırılmasında bir diğer etken de Diyanet İşleri Başkanlığının tüm yurttta ve tüm camilerde gece boyunca belirli aralıklarla sela okutması ve halkı direnişe davet etmesi olmuştur. Periyodik aralıklarla gece boyunca okunan bu selalar halkta ayrı bir coşku yaratmış, uyuyanların uyanması, yatanların kalkması ve evde oturanların meydanlara çıkmasına sebep olmuştur. Darbeci bir Albay'ın camide sela veren görevli için “ŞU İTİN DİLİNİ KESİN GETİRİN” emri de sonucu değiştirmemiştir. Böylece hiçbir darbeye görülmeyen bir halk tepkisi oluşmuş, tankın, topun ve silahın gücü halkın gücüne boyun eğmiştir.

Sonunda darbe başarılı olamamış, hainlerden bir kısmı etkisiz hale getirilmiş, bir kısmı teslim olmuş, bir kısmı da yurtdışına kaçmıştır.

c- 15 Temmuz'da Darbe Bastırıldıktan Sonra Yaşanan Gelişmeler

Darbe bastırıldıktan sonra darbecilerden bir kısmı Yunanistan'a sığınmış, bir kısmı da yurtdışında farklı ülkelere kaçmıştır. Yakalananlar ise birer birer yargıya teslim edilmiştir. Marmaris'te Cumhurbaşkanı öldürmeye giden farklı rütbeli askerlerden büyük kısmı Muğla ili Ula ilçesinde olmak üzere farklı tarihlerde ve farklı yerlerde yakalanarak Yüce Türk Milletinin adaletine teslim edilmiştir.

Darbe gecesinde sosyal medya da çok aktif olarak kullanılmış ve kamuoyu oluşturmuştur. Fetö mensubu ve yanlısı kişi ve grupların ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın halkı sokaklara, meydanlara davet etmesinden sonra iç çatışma olabileceği gerekçesi ile o gece sokağa çıkmamaları çağrısında buldukları tespit edilmiştir (Muş vd. 2017: 125-132).

Darbe girişimi başarısız olduktan sonra Amerika'nın Pensilvanya Eyaletinde yaşayan terör örgütü elebaşı Fethullah Gülen 16 Temmuz 2016 tarihinde bütün bu olup bitenler için bir "senaryo" demiş ve devletin bir tezgahı olarak değerlendirmiştir. O kadar ölü ve yaralıyı, onların yakınları ve tüm milletin yaşadıklarını, en önemli devlet kurumlarının kullanılamaz hale gelmesini devletin bir senaryosu olarak niteleyecek kadar alçalmıştır.

15 Temmuz gecesinde başlayan sokağa ve meydanlara sahip çıkma, sonraki günlerde Demokrasi nöbetleri ve demokrasi mitinglerine dönüşmüştür (Muş vd. 2017: 7). 15 Temmuzda başlayan bu Demokrasi nöbetleri ve demokrasi mitingleri boyunca ülke genelinde halk sabahlara kadar evlerine girmemiş, meydanlarda yaptıkları eylemler ile Cumhurbaşkanı, hükümet ve devletin yanında yer alarak yeni bir darbe teşebbüsüne fırsat vermemiştir. Yerel yönetimler ve pek çok Sivil Toplum Kurumu (STK)'lar öncülüğünde 27 gün devam eden bu mitinglere hiçbir zorlama ve baskı olmadan kadın erkek, genç ihtiyar her yaş ve cinsten binlerce, milyonlarca kişi katılmıştır. Günlerce devam eden bu davranışlar ile ülkeye sahip çıkmak başta olmak üzere milli birlik ve beraberliğin en güzel örnekleri verilmiştir. 27 gün süren demokrasi nöbetleri 10 Ağustos'ta sona ermiştir (Muş vd. 2017: 7).

Siyasi darbeye başarılı olamayan hainler daha sonraki günlerde yurtiçi ve yurtdışındaki işbirlikçileri ile beraber ülkenin ekonomisini hedef alan ekonomik darbeler yapmaya kalkmışlardır. Altın ve döviz fiyatlarında yapılan spekülasyonlarla ülkenin ekonomisi kökten sarsılmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan halka yeniden bir çağrı daha yapmış, halkı dövizlerini bozdurarak Türk lirası ve altına çevirmelerini istemiştir. Halk bu çağrıya da coşkuyla cevap vermiş, "devletim kazanacaksa ben kaybedeyim" diyen her kesimden binlerce kişi dövizlerini bozdurma yarışına girmiştir. Farklı sektörlerdeki pek çok esnaf da döviz bozdurarak bu yarışa katıldığı gibi, ayrıca döviz bozduranlara da çeşitli promosyonlar vererek, halkı bu konuya teşvik etmişlerdir.

Bunda da başarılı olamayan iç ve dış güçler diğer terör örgütlerini de devreye sokarak yurdun farklı yerlerinde terör eylemleri başlatılmıştır. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere hükümetin, Genel Kurmay'ın ve emniyet güçlerinin kararlı tutumları ile halkın desteği bu oyunu da bozmuş, çok sayıda terörist etkisiz hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın tabiri ile hem FETÖ terör örgütünün hem de diğer terör örgütlerinin inlerine girilmiştir.

Darbe bastırıldıktan sonra yargılama süreçleri başlamış ve yakalananlar Türk adaletine teslim edilmiştir. Bu süreçte devletin her kademesinden ve hemen her kurumdan açığa almalar, gözetim altına almalar, tutuklamalar ve ihraçlar olmuştur. Hiç beklenilmeyen ve tahmin edilmeyen kişilerin FETÖ terör örgütü mensuplarının kullandığı gizli haberleşme ağı olan BYLOCK kullandığı tespit edilmiştir. Yine açığa alınan, tutuklanan ve ihraç edilen kişilerden pek çoğunun kendilerinden kesinlikle böyle

bir şey beklenilmeyen kişiler olması herkeste büyük bir şaşkınlık yaratmış, kimin kime güveneceği konusunda sosyolojik bir kaos ortamının doğmasına sebep olmuştur. Farklı sürelerde devam eden yargılamalar sonunda ise pek çok kişi ağırlaştırılmış müebbet, müebbet ve çeşitli yıllarda hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Pek çok kişi de kamu kurum ve kuruluşlarından ihraç edilmiştir.

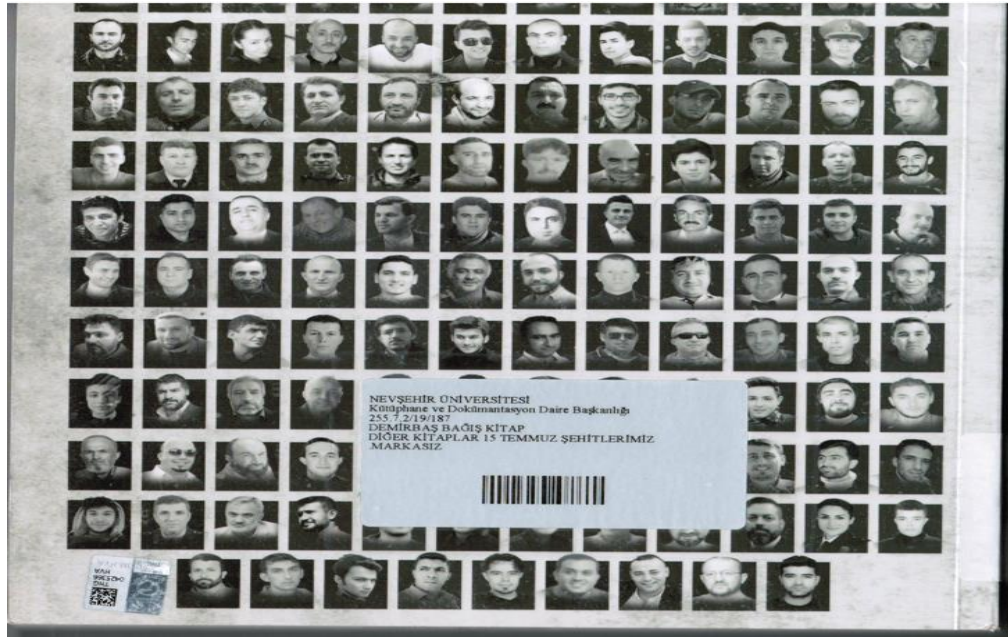
15 Temmuz darbe girişiminden sonraki dönemde Fetö terör örgütü mensup ve yandaşları yurtdışı bağlantıları ve sosyal medya aracılığı ile Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye'deki uygulamalar hakkında olumsuz gelişmeler yaşanması ve Türkiye'nin köşeye sıkıştırılması yoluna başvurmuşlardır. Hükümetin aldığı tedbirler ile bunda da başarılı olamamışlardır. Fetö terör örgütü yandaş ve sempatanlarını kaybetmemek için de çeşitli tedbirlere başvurmuş ve yeniden yapılanma yoluna gitme çalışmalarını devam ettirmişlerdir.

Darbe girişiminin bastırılmasından sonraki günlerde devlet yaraları sarmak konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmiş, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik her türlü önlemleri alma yoluna gitmiştir. Bu hain saldırıda hayatını kaybedenleri demokrasi şehidi olarak kabul etmiş, kendilerine şehit muamelesi yapılmış, aileleri de şehit ailesi olarak kabul edilmiştir. Şehit eş ve çocukları şehitlerin emaneti olarak kabul edilmiştir. Yaralananlar gazi unvanı ile ödüllendirilmiş, kendilerinin sağlığına yeniden kavuşmaları için devletin tüm imkanları seferber edilmiştir. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakan ve farklı konumlardaki diğer yetkililer ile yerel yöneticiler imkanlar ölçüsünde şehit cenazelerine katılmış, yaralılar da hastanelerde ziyaret edilmiştir. Ayrıca şehit ve gazi yakınları evlerinde ziyaret edilerek acıları paylaşılmış, devlet her alanda kendilerine sahip çıkmıştır. Şehit yakınları ve gaziler ziyaretlerden duydukları memnuniyetlerini dile getirerek “vatan için bir değil, bin can feda olsun” diyerek dünyanın başka yerlerinde emsali görülmeyen örnek tepkilerde bulunmuşlardır. O gece eşini, çocuğunu, kardeşini, anne-babasını kaybeden pek çok kişi böyle zor ve acı bir günde “vatan sağ olsun” diyerek yine dünyanın başka bir yerinde emsali görülmesi çok zor olan örnek davranışlarda bulunmuşlardır. Çocuğunu kaybeden anne babanın “çocuksuz durabiliriz ama vatansız duramayız” diyerek gösterdikleri fedakarlıklar vatan sevgisinin yerini ortaya koymuştur.

Yurt genelinde sokak, cadde, meydan, park, farklı eğitim kademelerindeki okul ve üniversite gibi yerler başta olmak üzere pek çok yere şehitlerin isimleri verilmiş, şehitler milletin gönlünde yaşatılmaya ve ölümsüzleştirilmeye çalışılmıştır. Şehitler ile ilgili kitaplar yayınlanmış, onların fedakarlıkları bu güne olduğu gibi gelecek nesillere de örnek gösterilmeye çalışılmıştır.

Fotoğraf 6: 15 Temmuz şehitlerimiz.

Fotoğraf 7: 15 Temmuz şehitlerimiz.

d- Darbe konusunda dünyadaki tepki

Türk Devleti olarak yıllardan beri müttefik olarak bildiğimiz ve pek çok uluslararası organizelerde de beraber hareket ettiğimiz başta Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri darbe konusunda Türkiye'nin yanında yer almamış, cılız kınama ve Türkiye'ye destek sözleri ile geçtirmişlerdir (Çetin vd. 2017: 206-211). Uzun bir süre hiçbir devlet başkanı, başbakan veya bakan o günlerde Türkiye'ye gelmemiş, Türkiye'ye desteğini güçlü bir şekilde vermemiştir. Darbe tehlikesi geçtikten, milletin kararlılığını ve hükümetin başarısını gördükten sonra peş peşe destek mesajları ve ziyaretler gelmeye başlamıştır. Dost ve müttefik olarak bilinen devletlerin

yöneticileri tarafından yapılan bu yanlışlık ve vefasızlık Cumhurbaşkanı, başbakan ve ilgili bakanlar, sivil toplum kurumları (STK)'lar ve diğer ilgililer tarafından her vesile ile dile getirilmiş, her ortamda bir tokat gibi yüzlerine vurulmuştur. Türk'ün Türk'ten başka dostu olmadığı 15 Temmuz darbesi ile bir kez daha anlaşılmıştır.

e- 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Siyasi Hayatına Etkileri

15 Temmuz gecesinde ve müteakip günlerde vatanın bölünmez bütünlüğü için hiçbir siyasi düşünce ayımı gözetmeksizin halk sokaklara dökülmüş, günlerce de bu durum devam ettirilmiştir. Vatandaş her zaman olduğu gibi bu zor günde de devletin, Cumhurbaşkanının ve hükümetinin yanında yer almıştır.

Halkın bu tavrı siyasileri de etkilemiş, daha önceden örneği görülmeyen gelişmeler yaşanmıştır. Başka zaman örneği ender görülen bir irade gösterilerek Meclis çatisı altında darbeye karşı ortak tutum sergilenmiştir. Meclis, TBMM Başkanı İsmail Kahraman, AK Parti Grup Başkanı ve Başbakan Binali Yıldırım, CHP Grup Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, MHP Grup Başkanı Devlet Bahçeli ve HDP Grup Başkanvekili İdris Baluken'in imzasını taşıyan "TBMM ortak bildirisini" yayımladı (Özdemir 2016: 151). TBMM'nin darbe girişimine karşı yayınladığı ortak bildiride, "Bugün olduğu gibi gelecekte de milli iradeye, Gazi Meclise uzanacak her el, karşısında TBMM'nin çelikten iradesini bulacaktır" denilmiştir (Çetin vd. 2017: 250-251). Meclis Başkanı İsmail Kahraman da olağanüstü toplanan TBMM Genel Kurulunda mecliste grubu bulunan tüm siyasi partilerin ortaklaşa hazırlayıp imzaladıkları bu bildiriye okumuştur (Özdemir 2016: 151).

Darbeden sonraki günlerde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Binali Yıldırım, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve MHP Genel başkanı Devlet Bahçeli'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesine davet ederek bir toplantı yapmış, 25. 07. 2016 tarihinde yapılan toplantıda durum değerlendirmesi ve alınacak tedbirler görüşülmüştür (TCCB 2021, 30 Temmuz). Bu toplantı vesilesiyle CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ilk defa Cumhurbaşkanlığı Külliyesine gitmiştir.

Fotoğraf 8: Cumhurbaşkanının Başbakan ve parti liderleri ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde yaptığı toplantıdan bir kare.

Darbe teşebbüsünden sonra 27 gün boyunca meydanlarda yapılan toplantılara parti ayrımı yapmadan her partiden katılımlar devam etmişti. Kamuoyu ve siyasiler arasında da milli bir birlik oluşmuştu. 7 Ağustos 2016 tarihinde de İstanbul Yeni Kapı Meydanında milli birlik ve beraberlik mesajlarının verildiği Yeni Kapı Mitingi yapılmıştır (Yenişafak 2020, 7 Aralık). “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” adı verilen Yeni Kapı Mitinginde sadece Türk Bayrağı taşınmış, bayraklarını alan binlerce, milyonlarca kişi meydana koşmuştur. Aşağıdaki resim bu durumu ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 9: Yenikapı mitingi.

15 Temmuz 2016 tarihindeki FETÖ terör örgütünün darbe girişimi sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla yurdun dört bir yanında başlayan ve günlerce devam eden demokrasi nöbetleri, 7 Ağustos 2016 da Yenikapı'da yapılan “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” ile taçlanmıştır. Mitingden önce Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Başbakan, CHP ve MHP liderleri bir araya gelmiş, bu da Türk demokrasi tarihine altın harfler ile yazılan bir kare olmuştur.

Fotoğraf 10: Liderlerden tarihi fotoğraf.

Bu mitinge Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı İsmail Kahraman, Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Binali Yıldırım, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve Milliyetçi Hareket Partisi genel başkanı Devlet Bahçeli ile ülkenin maddi ve manevi iki önemli kurumunun yöneticileri olan Genel Kurmay Başkanı Hulusi Akar ve Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez de katılmıştır.

Bu mitingde yapılan konuşmalar, verilen mesajlar ve yapılan dualar ile dosta düşmana gözdağı verilmiş, vatan sevgisi ile milli birlik ve beraberliğin en güzel örnekleri sergilenmiştir. Anadolu Ajansının o gece 21.03 geçtiği habere göre Yeni Kapı Mitingine yaklaşık 5 milyon kişi katılmış, dünyada emsali görülmeyen bir katılım ile tepki dile getirilmiştir.

Fotoğraf 11: Yenikapı mitingi

Darbe gecesi ve sonrasında yaşanan o acı gelişmeler hemen herkesi üzmüş, devlet, millet, ülke ve insanlar için onarılması zor yaralar açmıştır. Darbe gecesi ve sonrası günlerde beni en çok etkileyen hatıralarımdan bir tanesini okuyucularıyla paylaşmakta yarar görüyorum. 1998-2003 yıllarında bulunduğum Amerika Birleşik Devletlerinde Maryland Eyaletinde bulunan Prence Georges Community College’da İngilizce derslerine devam ederken Amerikalı beyaz bir hocamın dediği sözleri aktarmak istiyorum. Türkiye’de 2002 yılında yapılan seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ilk defa katıldığı seçimden birinci parti olarak çıkmıştı. Durumu değerlendiren beyaz bir Amerikalı hocam “Bu iktidar Türkiye için son bir şanstır. Eğer Türkiye bu şansı iyi kullanırsa geleceğe umutla bakma şansı olacak, eğer bu şansı iyi kullanamazsa Türkiye’nin işi çok zor” demişti. Darbe gecesi ve takip eden günlerde hep bu sözler aklıma geldi. En canlı örneğini yaşadığımız Suriyelilerin neler çektiğini ve başlarına gelenleri her birimiz yakinen biliyoruz. Ülkelerinde yaşanan iç savaştan dolayı bombalara maruz kalarak yıkılan, harap olan evler, köyler, şehirler, yok edilen tarihi, askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik tesisler en canlı örnekleriyle hafızlarda yaşamaktadır. Bu kargaşa ve kaos ortamında hayatlarını kaybedenler, evlerini, köylerini ve yaşadıkları yerleri terk edip canlarını kurtarmak için başka yerlere gidenler, gittikleri yerlerde yüzlerine bakılmayıp kabul edilmeyen, gerek memleketlerinde gerekse yollarda açlık ve susuzluktan ölenler, denizde boğulanlar ve soğuktan donarak hayatlarını kaybedenler her gün yüreğimizi dağlamaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Türk Milleti tarih boyunca esaret görmemiş, hürriyet ve bağımsızlığından da asla ödün vermemiştir. Kurtuluş savaşında ülkenin dört bir tarafının düşman askerlerince kuşatılıp işgal edildiği zor bir dönemde kadın-erkek, genç-ihiyar “ya istiklal ya ölüm”

parolasıyla cepheye koşmuş, Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde ülke düşmana dar edilmiştir.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtında içerideki her türlü siyasi, sosyal ve kültürel ayrıcalıklar bir kenara bırakılmış, top yekûn Kıbrıs Barış Harekâtına destek verilmiştir. Bu destek sayesinde Kıbrıs Türkleri büyük bir kıyımdan kurtarılmış, Kuzey Kıbrıs Türk Devletinin kurulması sağlanmıştır.

15 Temmuz darbe teşebbüsünün yaşandığı gece kadın erkek, genç ihtiyar sokaklara, caddelere, meydanlara, havaalanlarına koşmuş, tankın, topun ve mermilerin önüne kendini siper etmiştir. Kurtuluş savaşında olduğu gibi 15 Temmuzda da esaret altında yaşamaktansa “ya şehit ya da gazi olmak” tercih edilmiş, ülke bu duygularla hainlerden temizlenmiştir.

Takip eden günlerde ülke genelinde yapılan ve günlerce devam eden Demokrasi Mitinglerine yurtdışında yaşayan vatandaşlar da katılmış, kadın-erkek, genç-ihtiyar yüzlerce, binlerce kişi bulunduğu ülkelerde düzenlemiş oldukları gösterilerle devleti ve milleti ile beraber olduğunun en canlı örneklerini sergilemiştir.

Türk milleti tarih boyunca dünyanın neresinde olursa olsun, nerede bir mazlum görse hep onun yanında olmuş, kendi içinde olduğu gibi her yerde, her zaman ve herkes için kara gün dostu olmuştur. Günümüzde de aynı durum devam etmekte ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti dünyadaki tüm mazlum milletlerin umudu olmaya da devam etmektedir. Darbe ile ilgili olarak Türkiye’de yaşanan gelişmeler, Türk Milletini olduğu kadar bu mazlum milletleri de çok üzmüş, dost ve müttefik bildiğimiz ülkelere hiçbir ses çıkmaz iken bu mazlum milletlerde ve pek çok ülkede darbeyi ve darbecileri kınayan ve Türkiye lehinde açıklamalar ve gösteriler yapılmıştır.

15 Temmuz askerî darbe girişiminin ardından İstanbul Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı ve Anadolu Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Türk Ceza Kanunu'nun anayasal düzene karşı suçlar kapsamında yer alan ‘cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Türkiye Cumhuriyeti hükûmetini ortadan kaldırmaya veya görevlerini kısmen veya tamamen yapmasını engellemeye teşebbüs’, ‘Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın öngördüğü düzeni ortadan kaldırmaya veya bu düzen yerine başka bir düzen getirmeye teşebbüs’, ‘halkı, Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine karşı silahlı isyana tahrik’ ve ‘cumhurbaşkanına suikast’ suçlarından soruşturma başlatıldı. Daha sonra da soruşturmalar genişletilerek farklı illerde de soruşturmalar başlatıldı. Açılan soruşturma ve davalarda darbe teşebbüsü sürecinde Anayasayı ihlal, Cumhurbaşkanı'na suikast, Yasama Organını Ortadan kaldırmaya Teşebbüs, Türkiye Cumhuriyetini Ortadan Kaldırmaya Teşebbüs, Silahlı Örgütü Yönetmek, Askeri Komutanlıkların Gaspı, Kasten Öldürme, Kasten Öldürmeye Teşebbüs, Mala Zarar Verme, Kamu Malına Zarar Verme, Genel Güvenliğin Kasten Tehlikeye Sokulması, İbadethanelere Zarar Verme ve Kişiyi Hürriyetlerinden Yoksun Kılma suçlarından davalar açılmıştır (Uzun vd. 2017: 63-64).

Soruşturma ve davaların açıldığı günden bu çalışmanın yapıldığı döneme kadar aradan geçen 5 yıl içinde silahlı kuvvetler, emniyet, yargı ve eğitim kurumları başta olmak üzere resmi ve sivil pek çok kurum ve kuruluştan pek çok kişi yargı önüne çıkarılmıştır. Bunların içerisinde pek çok kişi itirafçı olmuş, örgüt ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Yapılan yargılamalar sonunda darbeye karışan veya örgütün içerisinde farklı konumlarda bulunarak örgüt faaliyetlerine destek olan pek çok kişi ağırlaştırılmış müebbet, müebbet ve farklı yıllarda hapis cezalarına çarptırılmıştır. Yine pek çok kişi de kamu kurum ve kuruluşlarından ihraç edilmiş, terör örgütüne destek veren çeşitli dernek, vakıf, finans kurumları, televizyon, radyo ve basın kuruluşlarının faaliyetlerine son verilmiştir.

Gerek itirafçıların vermiş oldukları bilgiler, gerekse farklı yollarla elde edilen veriler doğrultusunda yurtiçinde ve yurtdışında FETO terör örgütüne çeşitli operasyonlar yapılmıştır. Aradan geçen 5 yıl içerisinde Milli İstihbarat Teşkilatının başarılı çalışmaları ile de dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan 100'ün üzerinde FETO terör örgütü mensubu yakalanarak Türkiye'ye getirilip Türk adaletine teslim edilmiştir.

5. yılda bir önemli gelişme daha yaşanmış, FETO Terör örgütünün şifreli haberleşme aracı olarak kullandığı Bylock'un lisans sahibi Amerika'da yaşayan ve gerçek adı Alparslan Demir olan, 2011'de ABD vatandaşlığına geçtikten sonra David Keynes adını alan kişi 9 Haziran 2021 tarihinde İstanbul'a gelerek Türk yargısına teslim olmuş, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığınca yürütülen soruşturmada da sevk edildiği hakimlikçe tutuklanmıştır. Halen yargılamalar devam etmekte olup David Keynes'in vereceği bilgiler ile FETO terör örgütüne çok daha ağır darbelerin vurulması ve örgütün çökertilmesine önemli katkılar sağlanması beklenmektedir.

15 Temmuz Darbe girişiminden bu yana 5 yıl geçmesine rağmen örgütün elebaşı Fethullah Gülen yaşamış olduğu ABD'den hala getirilememiş, bu konuda ABD'ye klasörler dolusu belge gönderilmesi ve her türlü diplomatik girişimlere rağmen bu girişimlerden sonuç alınamamıştır. Bununla beraber Fetö terör örgütünün pek çok üst düzey yöneticisi de yurtdışında yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedir.

Türk milleti tarih boyunca çok zor günler atlatmış, onların hepsinden de alınının akı ile çıkmıştır. Bu hain darbe teşebbüsü de milletin feraseti, sağduyusu ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere devlet adamlarının kararlı tutumu sayesinde başarı ile etkisiz hale getirilmiştir. 15 Temmuz gecesi ve o gecedeki darbe teşebbüsü ülke, devlet ve millet olarak yaşanan gerçekten zor bir gece ve zor bir sınav idi. Daha önce de ifade edildiği üzere o gecede ölenler, yaralananlar, ölüm ve yaralanmadan kıl payı kurtulanlar oldu. Bombalanan, yıkılan ve harap olup kullanılamaz hale gelen devlet binaları ve diğer tesisler ile özel veya kamuya ait yüzlerce taşıt oldu. O gece yaşanan korku ve panik ise pek çok kişide çeşitli travmalara yol açmıştır. Devlet ve millet olarak da çok ağır bedeller ödenmesine sebep olmuştur

(Yavuzer 2018: 74). Devlet ise bu yaraları sarmak için her türlü tedbiri almış ve almaya devam etmektedir.

29 Ekim 2016 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 6752 sayılı yasa ile 15 Temmuz günü "Demokrasi ve Millî Birlik Günü" adı altında resmî tatil ilan edildi. Bundan sonra 15 Temmuz tarihi her yıl ülke geneli ve yurtdışı temsilcilikleri başta olmak üzere Türk vatandaş ve soydaşların yaşadığı ülkelerde de büyük coşku ile kutlanmaktadır. Konuyla ilgili konferans, sempozyum, panel ve açık oturumlar düzenlenmekte, o gecede olduğu gibi her yıl 15 Temmuz'u 16 Temmuz'a bağlayan gece yine selalar verilerek o manevi coşku yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan ayrı olarak şehitler, şehitlikler ve şehit aileleri ziyaret edilmekte, Kur'an Kerimler ve Mevlidi Şerifler okunarak dualar yapılmakta, gaziler ve gazi ailelerine sahip çıkılmaktadır. Darbenin 5. yılında da aynı uygulamalar olmuş, her yaş ve cinsten insanlara demokrasi ve milli birlik bilinci aşılanmaya çalışılmıştır.

Çok kötü amaçlarla başlayan bu darbe girişiminin devlet, millet ve vatanın bölünmez bütünlüğü açısından önemli katkıları da olmuştur. Her şeyden önce 15 Temmuz darbe girişimi, daha önceki darbelerin hepsinden farklı gelişmiş, halk ilk defa bir askeri darbeye karşı sokağa, tankların karşısına çıkmış ve ilk kez bir darbeye karşı harekete geçmiştir. Türkiye'nin siyaset ve demokrasi açısından daha önceden tecrübe edilmemiş bir olay yaşanmıştır (Koçak ve Durna 2017: 494). 15 Temmuz darbe girişimi, sadece Türkiye tarihinde değil; dünya tarihinde de eşine az rastlanacak büyüklükte bir işgal girişimi olarak kayıtlara geçti. Fetö terör örgütünün bu millete, bu devlet ve bu ülkeye ihaneti apaçık belli oldu (Çetin vd. 2017). Bu darbe teşebbüsü milletin birlik ve dirliğine vesile olduğu gibi, devletin en hassas noktalarına kadar sızmış ve yerleşmiş hain FETÖ terör örgütü mensuplarının da devlet kademelerinden temizlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca her 10 yılda bir darbenin olduğu ülkemizde darbecilere moral ve motivasyon açısından psikolojik olarak ilk defa üstünlük elde edilmiştir. 15 Temmuz, Türkiye'de halkın devreye girerek kendi kaderine sahip çıkması anlamında bir dönüm noktası olmuştur (Alu 2017: 151). Yıllarca din kisvesi altında halkın manevi duygularını istismar eden ve din istismarı yapan FETÖ terör örgütünün din istismarı yaptığı bir kez daha açığa çıkmıştır (Özkan 2017: 1001-1009). 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye'deki toplumsal ayrıştırmaları azaltmış, birlik ve beraberlik duygusunu artırmış, milletimizi vatan sevgisi ve demokrasi bilinci etrafında birleştirmiştir (Kaynar ve Su 2017: 1138, 1150-1158). Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da her vesile ile dile getirdiği gibi Türkiye'de darbeler dönemin sona ermesine vesile olmuştur (Erdoğan 2017: V-VI).

Daha önce de belirtildiği üzere her türlü olumsuzluğuna rağmen bu darbe girişiminin beklenmeyen ve tahmin edilemeyen pek çok faydaları da görüldü. Halk devleti ve milleti ile bir kez daha birlik oldu. Zor gün dostu olduğunu bir kez daha ortaya koydu. Türkün Türk'ten başka dostu olmadığı bir defa daha anlaşıldı. Bu darbe ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın her vesile ile dile getirdiği "tek vatan, tek

millet, tek devlet ve tek bayrak” hayaline zarar vermek isteyenler bir kere daha derslerini ve ağızlarının paylarını almış oldular. Bundan sonra böyle bir gaflete düşecek olanlara da Türk Milleti tarafından gerekli mesajlar bir kez daha verilmiş oldu.

Bir başka faydası da çok sinsi bir şekilde devletin silahlı kuvvetler, emniyet, yargı ve eğitim başta olmak üzere hemen her sektöre sızmış ve oralarda çok önemli yerlere gelmiş FETÖCÜ terör elemanları devletten temizlenmiş oldu. Yurtiçi ve yurtdışında yapılan operasyonlar ile de Cumhurbaşkanının tabiri ile inlerine girilmiştir.

Tüm bu güzel sonuca rağmen Mehmet Akif Ersoy’un; “Cenabı Allah bu millete bir daha istiklal marşı yazdırmasın” dileğine bizde “Cenabı Allah bu millete bir daha böyle bir darbe yaşatmasın” temennisiyle katılıyoruz.

STRUCTURED ABSTRACT

In many periods of history and in many parts of the world, different methods have been applied to overthrow the current administration and take over the administration. One of them is a coup. The coup is not just for our country, it is a situation that can be seen in many parts of the world. This situation continues as it is in the past. The last example of this happened on July 15th, 2016 in Turkey.

Coups and/or coup attempts can be seen in history. Some of them have been successful, some have failed. In both cases, serious distress has been experienced in the country in the name of democracy and chaos has been created in the international arena.

During the Republican era, Turkey experienced many coups and the first coup occurred in 1960. At the end of the coup, the electoral government was reduced, and for the first time in Turkey two prime ministers and cabinet ministers were executed. After that, every 10 years there was a coup or coup attempt, apart from these occasional memorandums, sometimes e-notifications and coup attempts were made.

The second black speck in Turkish political history is that the Chief of General Staff and commanders of the Turkish Armed Forces, who were on the commanding stage of the Turkish Armed Forces on March 12, 1971, have given the President to the resignation of the government. As a result, the government has resigned and has had to leave a government mandate that comes with the election.

One other coup in Turkey is the September 12, 1980 coup. On 12 September 1980, the Turkish Armed Forces took over the leadership in command chain. The government was abolished, political parties closed, the president, prime minister, political party leader and other executives arrested. Democracy was suspended by declaring martial law.

There was a long period of 17 years when there was no coup or memorandum after 1980. With the post-modern coup that took place on February 28, 1997,

democracy was once again struck, the government was forced to resign, and the ruling party closure case was opened. In the end, the government was forced to resign, and in the ongoing process, the ruling Refah party was closed down.

Another important development in the Republic of Turkey; On April 27, 2007, the Chief of Staff of the Turkish Armed Forces is publishing a notice at 23:20 on its site. The declaration, which was published on days when the 11th presidential election was to be held and in which the characteristics of the person to be elected were expressed, was perceived as a "memorandum" in the Turkish public opinion. The notice is also called "e-memorandum" because it is provided via the internet. The Chief of the General Staff of the period admitted that he received the text of the declaration personally.

In this study, the coup attempt initiated in Turkey on July 15, 2016 will be discussed, along with other impacts and deficits in our country, and sociological analysis will be conducted.

On July 15, 2016, there was a new coup attempt in the country. It was understood from the course of the consultant that the goal was to overthrow the government and segregate the country from the seizure of power and to tear the country into chaos. In this coup attempt, the main institutions which provide the security of the state and the nation's life, property and honor were targeted. The Special Forces Command, which was specially trained for use in the struggle against the terrorists, and the basic institutions of the state, especially Türksat, which is vital for communication, were bombed in the Republic of Turkey' Presidential Complex, Turkish Grand National Assembly, General Staff, General Directorate of Security, National Intelligence Organization . Bombs and bullets were also poured on the people who opposed these actions. Those who did this were members of the terrorist organization of the FETÖ, who appeared to be a type of group that would not even hurt an ant until that time.

With the coup attempt that took place on the 15th of July, the enemy and the enemy state could not even dare and resort to a lowship. As mentioned before, treacherous attacks have been made on the most sacred, most private and most important places of the country such as the Grand National Assembly of Turkey, the Presidency Complex, the General Staff, the General Directorate of Security, the National Intelligence Organization (MIT), the Special Forces Command and Türksat. These treacherous attacks were worn by both soldiers and policemen, as well as treacherous terrorists who, for years, had eaten bread from Turkish armed forces and police forces, soldiers and police uniforms. Again, these treacherous attacks were made by the enemy with the aircraft of the state, helicopters, tanks, cannons, armored vehicles and military ammunition.

The July 15 coup attempt has been a tough night and a difficult experience, as a country, state and nation. However, many benefits of this coup attempt have also been

seen. Unity was to be seen between folks and nation. True friends were seen easily. It was once again understood that Turks true friends are only Turks. President Recep Tayyip Erdogan's has expressed for many occasion ““One state, one flag, one nation and one country”, has once again taught the lessons to those who want to harm the nation. After that, the necessary messages were once again given by the Turkish Nation to those who would fall into such an aversion.

In the past 5 years, many people from many official and civilian institutions and organizations, especially the armed forces, police, judiciary and educational institutions, have been brought to justice. Many of them became confessors and gave important information about the organization. At the end of the trials, many people who were involved in the coup or supported the activities of the organization by being in different positions within the organization were sentenced to aggravated life sentences, life sentences and imprisonment in different years. Again, many people were expelled discharged from public institutions and organizations, and the activities of various associations, foundations, financial institutions, television, radio and press organizations that supported the terrorist organization were terminated.

This coup attempt, which started with very bad aims, led to the unity of the nation and also caused the members of the terrorist organization, FETO, who settled down to the most sensitive points of the State, to be cleared from the state level. If this coup attempt had not been made in that date but later, it would be inevitable that this terrorist organization would have more serious consequences for the country as it would be possible for the state to have more institutions.

KAYNAKÇA

15 Temmuz Darbesinin Acı Bilançosu Açıklandı.
<http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/19/15-temmuz-darbesinin-aci-bilancosu-aciklandi>
(25.04.2017)

7 Ağustos Yenikapı Mitingine Kaç Milyon Kişi Katıldı. <http://www.yenisafak.com/7-agustos-yenikapi-mitingine-kac-milyon-kisi-katildi-iste-rakam-h-2507171> (07.12.2020)

Alu, Ali. 2017. “15 Temmuz Darbe Girişiminin Psikolojik Kazanımları”, Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, C.1.

Başbakan Binali Yıldırım'dan Açıklama. https://www.ntv.com.tr/turkiye/basbakan-binali-yildirimdan-aciklama,exrsbB_N1UaGVVvOEOjnoA (15.07.2016)

Bircan, Cavit. 2017. Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, C.1, IX

Cumhurbaşkanı Erdoğan Açıklama Yaptı.
<http://www.cnnturk.com/video/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-aciklama-yapti> (20.04.2017)

Cumhurbaşkanı Erdoğan Siyasi Parti Liderlerini Kabul Etti.
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/49763/cumhurbaskani-erdogan-siyasi-parti-liderlerini-kabul-etti.html> (30.07.2021)

Çetin, Fatma; Özkan, Tuba; Aslan, İbrahim Halil ve Keleş, Berna; Taşkın, Sübeyte; Keskin, Ahmet Emre; İnan, Kübra Tanrıverdi ve Ulu, Muhammet Çağrı. 2017. “Darbe Girişimine Dünyadan Tepkiler”, *15 Temmuz Külliyyatı*.

Çetin, Fatma; Özkan, Tuba; Aslan, İbrahim Halil ve Keleş, Berna; Taşkın, Sübeyte; Keskin, Ahmet Emre; İnan, Kübra Tanrıverdi ve Ulu, Muhammet Çağrı. 2017. *15 Temmuz Şehitlerimiz*, *15 Temmuz Külliyyatı*.

Darbe Girişiminde Kaç Kişi Öldü Kaç Kişi Yaralandı.
<http://www.cagdasses.com/guncel/48071/darbe-girisiminde-kac-kisi-oldu-kac-kisi-yaralandi> (24.04.2017)

Erdoğan, Recep Tayyip. 2017. “Cumhurbaşkanımızın Önsözü”, Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, C.1.

Fethullahçı Terör Örgütü. 2019. T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, 2. Basım, Ankara.

Fetö'nün Kuruluşu ve Tarihsel Gelişimi, Fethullahçı Terör Örgütü. 2019. T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı, 2. Basım, Ankara.

Kaynar, Osman ve Su, Şükrü. 2017. “Tanıkların Gözünden 15 Temmuz Darbe Girişiminin Demokrasinin Yerleşmesine ve Milli Bilincin Uyanmasına Etkisi”, Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, C.3.

Kırpık, Güray. 2018. “Darbelerin kısa tarihi ve son darbe teşebbüsü 15 Temmuz”, *Halk Şairlerinin Dilinden 15 Temmuz Darbe Girişimi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Koçak, Hüseyin ve Durna, Fatma Zehra. 2017. “15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve Türk Toplumunu”, Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, C.1.

Muş, Nebi; Gülener, Serdar; Coşkun, İpek; Duran, Hazal ve Ayyaz, M. Erkut. 2017. *Demokrasi Nöbetleri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, İstanbul.

Oğuz, Kürşat. Fethullah Gülen'in Hangi Ülkede Kaç Okulu Var.
<http://www.turkiyegitim.com/fethullah-gulenin-hangi-ulkede-kac-okulu-var-15713h.htm>, HaberTürk, (22.03.2017)

Özdemir, Feridun. 2016. *Tankları Durduran Ebabiller (15 Temmuz Demokrasi Mücadelesinin Ölümsüz Kahramanları)*. AZ Kitap.

Özkan, Mustafa. 2017. “15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminde Din İstismarı”, Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, C.3.

Uzun, Cem Duran; Akgün, Mert Hüseyin ve Yücel, Hasan. 2017. “FETÖ'nün Kuruluşu ve Devlete Yerleşmesi”, *İddianamelerde 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Fetö*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları, İstanbul.

Yavuzer, Hasan. 2018. “Darbeler-Muhtıralar ve Yaşanan Travmalar”, *Terör ve Uyuşturucu Madde Şiddeti*, Hegem Vakfı Yayınları, Ankara.

Fotoğraf 1: Cumhurbaşkanı Erdoğan Açıklama Yaptı. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-aciklama-yapti> (16.07.2016)

Fotoğraf 2: Vatandaş askere sen Türk bayrağı taşıyan bu insanlara silah kullanamazsın diye haykırıyor. <http://www.ahaber.com.tr/galeri/turkiye/15-temmuzun-unutulmayan-fotograflari/14>

Fotoğraf 3: Bu fotoğrafta canları pahasına silahlı ve zırhlı araçların önüne duran ve üstüne çıkan insanlar görülmektedir. <http://www.ahaber.com.tr/galeri/turkiye/15-temmuzun-unutulmayan-fotograflari/14>

Fotoğraf 4: Fotoğrafta her türlü tehlikeye rağmen vatandaşların ölümü göze alarak tankların ve topların önünde ve üzerinde bu darbeye direndiği görülmektedir. <http://www.ahaber.com.tr/galeri/turkiye/15-temmuzun-unutulmayan-fotograflari/14>

Fotoğraf 5: Ömer Halis Demir. <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/kahraman-astsubay-halisdemirin-tatbikat-fotograflari-ortaya-cikti/658011> (27.11.2020)

Fotoğraf 6: Çetin, Fatma; Özkan, Tuba; Aslan, İbrahim Halil ve Keleş, Berna; Taşkın, Sübeyte; Keskin, Ahmet Emre; İnan, Kübra Tanrıverdi ve Ulu, Muhammet Çağrı. 2017. *15 Temmuz Külliyesi*.

Fotoğraf 7: Çetin, Fatma; Özkan, Tuba; Aslan, İbrahim Halil ve Keleş, Berna; Taşkın, Sübeyte; Keskin, Ahmet Emre; İnan, Kübra Tanrıverdi ve Ulu, Muhammet Çağrı. 2017. *15 Temmuz Külliyesi*.

Fotoğraf 8: Cumhurbaşkanı'nın Başbakan ve parti liderleri ile Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde yaptığı toplantıdan bir kare. <http://www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskanligi-kulliyesinde-liderler-zirvesi-575720/> (10.06.2021)

Fotoğraf 9: Yenikapı mitingi. <http://www.ahaber.com.tr/galeri/turkiye/rakamlarla-tarihi-yenikapı-mitingi> (17.05.2021)

Fotoğraf 10: Liderlerden tarihi fotoğraf. <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-haberleri-demokrasi-siyaset-2290903/> (19.06.2021)

Fotoğraf 11: Yenikapı mitingi. <http://www.ahaber.com.tr/galeri/turkiye/rakamlarla-tarihi-yenikapı-mitingi> (17.05.2021)

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Dursun Can EYÜBOĞLU / Araştırmacı, Yazar, Şair.
dursuncaneyuboglu@gmail.com **ORCID ID:** 0000-0003-4163-0976.

Atıf: EYÜBOĞLU, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Kara Çekür, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 74-84.

Makale Gönderim Tarihi: 16 Ekim 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

DEDE KORKUT'TAKİ KARA ÇEKÜR

Özet

Destanlar hem tarihle hem edebiyatla ilişkilidir. Türkler zengin bir destan geleneğine sahiptir. Dede Korkut Destanları Türk destanları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dede Korkut Destanları eski Türk yaşamının bir yansımasıdır. Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı ve daha birçok konu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen kişilerden biri Kara Çekür'dür. Kara Çekür'ün adı Dede Korkut Kitabı'nda bir boyda geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adları sadece Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda geçen Kara Çekür ve Oğlu Kırk Kınuk, Dede Korkut'taki ünlü kahramanlardan Bamsı Beyrek ve Kan Turalı ile birlikte anılmışlardır. Bu durum Kara Çekür ve Kırk Kınuk'un bir zamanlar bilinen kahramanlar olduklarını yansıtmaktadır. Bu makalede, Dede Korkut'taki Kara Çekür; adı, ailesi ve Dede Korkut'taki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Kan Turalı, Kara Çekür, Kırk Kınuk, Bamsı Beyrek.

KARA CEKUR IN DEDE KORKUT

Abstract

Epics are related to both history and literature. Turks have a rich epic tradition. Dede Korkut Epics have an important place in Turkic epics. Dede Korkut Epics are a reflection of ancient Turkic life. Dede Korkut Epics contain important information about Turkic history, geography, language, literature, culture, art and many more. Many people are mentioned in Dede Korkut. One of the people mentioned in Dede Korkut is Kara Cekur. Kara Cekur's name is mentioned in one epic in The Book of Dede Korkut. Kara Cekur and his son Kirk Kinuk, whose names are only mentioned in The Book of Dede Korkut in the Kanlı Koca Oglu Kan Turali Boyu, are mentioned together with the famous heroes Bamsi Beyrek and Kan Turali in Dede Korkut. This situation reflects that Kara Cekur and Kirk Kinuk were once known heroes. In this article, Kara Cekur in Dede Korkut; his name, family and place in Dede Korkut is examined.

Keywords: Dede Korkut, Kan Turalı, Kara Cekur, Kirk Kinuk, Bamsi Beyrek.

Giriş

Türk halk edebiyatı içerisinde önemli bir yeri olan destanın birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan biri şöyledir:

“Bir milletin yaşamış olduğu maceraların, dünyaya bakışının ve ideallerinin, genellikle bir prototipten hareketle, bir kahraman etrafında birleşerek dile getirildiği, kendisine has bir geleneği olan anonim eser anlamında değerlendirilen destan, milli birliğin sağlanmasında ve devam ettirilmesinde en başta gelen edebi türlerden biridir” (Emeksiz, 2016: 7).

Türk destanları içerisinde önemli bir yeri olan Dede Korkut’un önemi konusunda çok şey söylenmiştir. *Korkut* (Eyüboğlu, 2019: 16-28) eserimizde bunların önemli bir kısmına yer vermiştik. Dede Korkut’un önemini ortaya koyan sözlerden birkaçı şöyledir:

(Korkut Ata) “Türk ulusu arasında şöhreti öyle fazladır ki başka şöhrete ihtiyacı yoktur. Kendisinden yıllarca öncekini ve (yine) kendisinden yıllarca sonraki geleceği haber vermiştir. Çok öğüdü içine alan özlü sözleri ortadadır” Ali Şir Nevai (Kocasavaş, 2014: 143).

“Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar” Fuat Köprülü (Ergin, 2017: 7).

“Oğuznamelerin en orijinal ve en meşhuru da Dede Korkut Hikayeleridir” Fikret Türkmen (Türkmen, 1985: 4).

“Türk edebiyatının ana kitabı, mihenk taşı Dede Korkut Oğuznameleri’nde, kökümüzü, yurtseverliğimizi, devlet hissimizi, dostumuzu, düşmanımızı açıkça ortaya koyan; gönül dünyamızı, tarihi hafızamızı, dünümüzü, bugünümüzü, yarınımızı bize gösteren Kitab-ı Dede Korkut, yalnız Azerbaycan edebiyatının değil, bütün Türk Dünyasının altın kitabı olarak ölümsüzdür” Kamil Veliyev Nerimanoğlu (Nerimanoğlu, 2000: 351).

“Milli edebiyat örneği olarak, dünya edebiyatında yer etme ölçüsüyle üstünlüğü ve değeri tartışma kabul etmeyecek derecededir. Yüzde yüz Türktür; Türk gelenek ve görenekleriyle Türk Törelerinin bütün çizgilerini taşır. Türk toplum hayatının yarı yerleşik yarı gezgin, ekseri akıncı yönünü bütün canlılığı ile çizer. Gün doğuşundan gün batımına kadar geçen zaman dilimleri; bahardan kışa varan zaman bölümleri ve “Koşan at ayağı” ile “Konuşan ozan dili”nin hızında değişen zamanın akışı belli ve kendinden başkasına benzemez has bir havası olan Türkün zamanıdır” Mustafa Necati Sepetçioğlu (Sepetçioğlu, 1998: 16).

Türk destanları içerisinde Dede Korkut Hikâyeleri önemli bir yere sahiptir. Dede Korkut Hikâyeleri genel olarak birtakım mücadelelerin destanlarıdır. Bu mücadelelerden ikisi Oğuzların kendi aralarında geçer, bunlardan birinde mücadele bir beyin oğlu ile kendi adamları arasında (Boğaç Han), diğerinde İç Oğuz’la Dış Oğuz arasındadır (İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy); iki hikâyede mücadele doğa ve insan üstü kuvvetlere karşıdır (Deli Dumrul,

Tepegöz); bunların dışında kalan sekiz hikâyede mücadele Oğuz beyleri ile kuzeydeki ve batıdaki düşmanlar arasındadır (Ergin, 1989: 26).

Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri Dresden'de, diğeri ise Vatikan'da bulunmuştur. Dresden nüshası 19. yüzyılın başında, Vatikan nüshası ise daha yakın bir dönemde bulunmuştur ve 1950'den beri bilinmektedir. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genel olarak Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). 2019 yılında Dede Korkut ile ilgili yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14).

Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bu kişilerden biri Kara Çekür'dür. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Kara Çekür'ü inceleyeceğiz.

1. Kara Çekür'ün Adı

Kara Çekür, Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Çekür* olarak geçmektedir. Dede Korkut Hikayeleri'nde adı bir boyda, *Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu*'nda geçer (Gökyay, 1973: 321; Ercilasun, 2004: 64).

Kara, kelimesi Gök-Türk Yazıtları'nda da geçmektedir. *Kara* kelimesi, Türkçenin bilinen en eski dönemlerinden beri kullanılan bir kelimedir. Eskiden beri yeryüzünün rengi *kara* olarak düşünülmüştür ki, günümüzde de yeryüzünün denizler dışında kalan kısımları için *kara* kelimesi kullanılmaktadır. *Kara* kelimesi, renk anlamının yanı sıra, büyüklük, ululuk, yoğunluk, şiddetlilik ve olumsuzluk, uğursuzluk anlamlarını da taşımıştır (Karadoğan, 2004: 91-93).

Dede Korkut Hikayeleri'nde, *kara* ile yapılan çok sayıda kişi adı vardır: Kara Arslan Melik, Kara Budak, Kara Çekür, Kara Göne, Kara Tekür, Kara Tüken Melik, Karacuk Çoban (Hazar, 2008: 25).

Muhammet Raşit Memiş-Mehmet Kara'ya göre, Dede Korkut'ta *kara* sözcüğü, altı farklı kişinin unvanı olarak kullanılmıştır ki, bunlardan beşi yücelik bildiren, olumlu anlamdadır, diğeri ise olumsuz anlamdadır. Bu unvanlar, *Kara Göne*, *Kara Budak*, *Karacuk Çoban/Karaca Çoban*, *Kara Tekür*, *Kara Arslan* ve *Kara Çekür* şeklindedir. Bu unvan sahiplerinden *Karacuk Çoban* ve *Karaca Çoban*, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un kahramanı olup aynı kişidir. Dede Korkut Boyları'nda bu unvana sahip kişilerin çeşitli özellikleri belirtilerek övüldüğü görülmektedir. Bu konuda tek istisna, *Kara Tekür*'dür. Bu kişi destanlarda Türklerin düşmanı olarak görülmektedir, bu nedenle unvanındaki *karanın kötü*, *acımasız* anlamında kullanıldığı söylenebilir (Memiş-Kara, 2018: 805).

Yeri gelmişken belirtelim. Dede Korkut'taki düşman adı olarak geçen *Kara Tekür*'ün adı ile *Kara Çekür*'ün adı arasında bir yakınlık, sadece tek bir harf farkı vardır. *Kara Çekür* ve oğlu Kırk Kınuk'un adının geçtiği boy olan *Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu*'nda, *Kan Turalı*'nın eşi *Selcen Hatun Tırabuzan Tekürü*'nün kızıdır ki, destanda bu kişinin adı çoğunlukla sadece *Tekür* olarak geçmektedir. Dede Korkut'ta Oğuzların düşmanları olarak geçen kavimlerin birçoğunun da aslında Türk kavimleri olduğu bilinmektedir. Nitekim bu boydaki *Selcen Hatun* da tıpkı *Banu Çiçek* gibi eski Türk kızı tipindedir. Eski Türk kavimleri arasında kimi zaman meydana gelen mücadeleler hakkında tarihi kaynaklarda birçok bilgi bulunmaktadır. Belki destanın alt katlarında *Tekür* ile *Kara Çekür* arasında bir ilişki olabilir, bu iki kişi aynı ve tarihi süreç içerisinde iki farklı kişi haline gelmiş olabilir, belki de adları arasındaki benzerlik sadece bir tesadüften ibarettir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Kara Çekür'ün adının ikinci kısmını *Çükür* olarak okumuştur (Gökyay, 1973: CLXV).

Ebulfez Kulu Amanoğlu'na göre, Kara Çekür'ün adındaki *Çekür*, eski Türklerde totem sayılan kurt kavramı ile ilgilidir. Eski Türklerde *kurt*, *böri* sözcüğünün yanında *çong* sözcüğü ile de ifade ediliyordu. Çekür kelimesinde eski Türkçe'deki *ur* (oğul, erkek çocuk) kelimesi de bulunmaktadır ki, bu durumda *Kara Çekiür*, *Kara Kurt Oğul* anlamına gelmektedir (Amanoğlu, 1999: 58).

2. Kara Çekür'ün Ailesi

Adı sadece Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda (Tezcan-Boeschoten, 2001: 128) geçen Kara Çekür'ün sadece *Kırk Kınuk* adında bir oğlu olduğundan bahsedilmiştir. Kırk Kınuk'un babası, anası, soyu ya da eşi hakkında bir bilgi yoktur. Kara Çekür'ün oğlunun adının *Kırk Kınuk* olması, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk'un soy olarak Oğuzlar'ın Kınuk boyundan olabileceğini akla getirmektedir.

Camiu't-Tevarih'e göre, *Kınık*, Üçoklar'dan olup, Oğuz Han'ın en küçük oğlu Tengiz (Deniz) Han'ın dördüncü oğludur. *Camiu't-Tevarih*'de, *Kınık*'ın anlamı "*bulunduğu her yerde aziz olan*" olarak açıklanmış, damgasının şekli verilmiştir (Togan, 1982: 52).

Tevarih-i Al-i Selçuk'a göre, *Kınık*, Üçoklar'dan olup, Oğuz Han'ın en küçük oğlu Dingiz (Deniz) Han'ın dördüncü oğludur. *Tevarih-i Al-i Selçuk*'da, *Kınık*'ın anlamı "*her yirde bunlar dükelinden aziz ola*" olarak açıklanmış, damgasının şekli verilmiş, ülüşü *aşuklu ve kıç sünüik* ve kuşu *çakır kuş* olarak belirtilmiştir (Bakır, 2008: 190).

Şecere-i Terakime'ye göre, *Kınık*, Oğuz Han'ın en küçük oğlu Tingiz (Deniz) Han'ın dördüncü oğludur. *Şecere-i Terakime*'de, *Kınık*'ın anlamı "*aziz*" olarak açıklanmış, damgasının şekli verilmiş, ülüşü *sol sırtı* ve kuşu *ak kartal* olarak belirtilmiştir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 45-52).

Kınıklar, Selçuklu hanedanını çıkarmış olan boydur. Oğuzlar'ın Kınık boyu Selçuklu hanedanını çıkarmış ve Anadolu'nun fethinde büyük bir rol oynamıştır. 13. yüzyılda Suriye'deki kalabalık Türkmen kümesi arasında Kınıklardan önemli bir kol bulunuyordu. Kınıklar, Çikurova'da geniş bir yerde yurt tutmuşlardır. 16. yüzyılda, Haleb Türkmenleri, Ankara Yörükleri ile Aydın'daki Karaca-Koyunlu topluluğu arasında Kınık adında bazı küçük oymaklar vardı ki, bunların en önemlisi Haleb Türkmenleri arasında bulunan oymaktı (Sümer, 1972: 369-371).

3. Dede Korkut'ta Kara Çekür

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda şöyle demektedir:

"Kan Turalı cemal u kemal eyesi idi. Oğuzda dört yigit nikab ile gezeridi: biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve Boz Aygırlu Beyrek. Kan Turalı nikabın serpdı" (Tezcan-Boeschoten, 2001: 128).

Dede Korkut Kitabı'nda Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk hakkındaki tek bilgi sadece bu cümleden ibarettir. Dede Korkut'la ilgili çalışmalar/incelemeler yapan bazı araştırmacılar/Korkutbilimciler, birçok Dede Korkut kişisi hakkında olduğu gibi, Kara Çekür hakkında da çeşitli görüşleri dile getirmişlerdir. Şimdi bu

görüşlere yer vereceğiz ve yeri geldiğinde görüşlerimizi de belirteceğiz. Böylece Kara Çekür hakkındaki önemli görüşlerin bir araya getirilmesiyle, farklı bakış açılarının karşılaştırılmasıyla konunun daha iyi anlaşılması ve yeni araştırmaların önünün açılması amaçlanmaktadır:

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Kara Çekür, hikayelerde sadece bir yerde, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda geçmektedir. Kara Çekür, İç Oğuz'dandır. Oğuzlar arasında yüzleri örtülü dolaşan dört yigitten biri idi. Kara Çekür'ün oğlu Kırk-Kınuk da babası gibi nikapla gezerdi (Gökyay, 1973: CLXV).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Hikayeleri'nde, Oğuz Eli'nde bazı yigitlerin yüzlerinin peçeli olduğu söylenmiştir. Bunlar; Kan Turalı, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk, boz aygırlı Bamsı Beyrek idiler. Bu gençlerin, çok yakışıklı oldukları için yüzlerini peçe ile örttükleri anlaşılmaktadır, bunun da nazar değme inancı ile ilgili olması muhtemeldir (Sümer, 1972: 410).

Ahmet Caferoğlu'na göre, Dede Korkut'ta, adları ve künyeleri belirtilen ve değerleriyle tanıtılan Oğuz yigitlerinden ancak dördünün *nikaplı* olduğunun açıklanmasına gerek görülmüştür. Bunu gelişi güzel, epik eserlere yakışır, romantik bir tasvir unsuru olarak kabullenmek yanlış olur. Çünkü, Orta Asya devri Oğuz hareketinde *nikabın* kendine göre özel bir değeri, hatta majik bir tesiri olmuştur. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, "*Oğuzda dört yigit nikabı ile gezer idi. Biri Kan-Turalı, biri Kara-Çökür ve oğlu Kırk-Kınuk ve Boz aygırlı Beyrek*" şeklinde açıklama yapılması, bu dört yigitin, çağına göre çok ün kazanmış ve tanıtılmasına gerek görülmeyen yigit kişilerin olduğunu göstermektedir. Türk folklorunda, bugüne kadar *nikaplı* kişilere rastlamasak da, Dedem Korkut gibi, Oğuz Türkleri içerisinde en yüksek bir şahsiyet ve ünlü bir kişi derecesine yükselmiş bir dedenin, lejander çağa ait dört *nikaplı* şövalye Türkü ile sürülmesi, Oğuz Türklerinin ilk çağ toplum yaşayışlarına ait gerçek bir savaş ülküsünü canlandırmaktadır (Caferoğlu, 1959: 74-75).

Ahmet Caferoğlu'nun, Dede Korkut'taki dört *nikaplı* Oğuz yigitinin, çağına göre çok ün kazanmış ve tanıtılmasına gerek görülmeyen yigit kişiler oldukları yönündeki tespitleri değerlidir. Orta Asya'nın birçok yerinde Alpamış adıyla ve Anadolu'nun neredeyse her köşesinde Bey Böyrek adıyla bugün de bilinen ve anlatılan Bamsı Beyrek'in ve Dede Korkut Kitabı'nda kendisine ayrı bir boy düzülen Kan Turalı'nın büyük ünü bilinmektedir. Bu bakımdan böyle ünlü kahramanlar ile adları bir sırada anılan Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk'un da, Dede Korkut Kitabı'nın yazıldığı dönemde bilinen, ünlü kişiler oldukları düşünülebilir. Hatta Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk olarak, Dede Korkut'taki boy adlandırmalarına uygun bir şekilde, baba-oğulun adlarının birlikte anılmış olması, o dönemde Kara Çekür'ün Oğlu Kırk Kınuk'a dair halk arasında anlatılan bir Dede Korkut boyunun da olduğunun işareti olabilir. Kara Çekür'ün oğlu Kırk Kınuk'a dair boy, belki bir gün gün yüzüne çıkabilir veya tarihi süreç içerisinde kahramanın hatırası zayıfladıkça başka bir kahramanın adı etrafında daireleşmiş olarak başka bir destan adıyla bugün de yaşıyor olabilir.

Ahmet Caferoğlu'na göre, 8. yüzyılda Maveraünnehir'de, Oğuz Türklerinin katıldıkları ünlü isyan Mukanna isyanı olarak bilirse de, Oğuzların bu çağlarda, daha Zerefşan ve Kaşka-Derya çevrelerinde, göçer toplum hayatı yaşadıklarında baş gösteren Mukanna isyanının adı *nikap* anlamında olan Arapça bir kelimedir ve *lakap* olarak da ünlü isyanın elebaşısı sayılan Haşim ibn Hakim, diğer bir adıyla Hakim al-A'var'a *Tekgözlü*'ye verilmiştir ki, bu tabir bizde, aynı anlama gelen *nikapla* karşılanmıştır. Bazı

kaynaklarda bu isyan, *al-asfidcamagan* (Beyaz gömlekliler) adıyla da geçmektedir. Türk geleneğinde izi görülmeyen bu giyim tarzı, motif olarak da Türkler için yabancıdır ve sırf Orta Asya Oğuz Türklerinin bu isyana katılmalarından ve belki de bu isyanda önemli rol oynadıklarından, Oğuz yiğitlerine de verilmiş bir lakap olmuştur. Dede Korkut'taki yiğitlerden sadece dördüne *nikaplı* şerefine verilmesi de, gelişigüzel bir şey olmasa gerektir. Dört sayısı, Mukanna istanında ün salmış ve sivrilmiş Hakim ibn Ahmet Hişri (Haşavi), Bakı ve Gurdak gibi, Türk olmayan dört yiğide karşı, Dedem Korkut'ta yer almış dört Türk savaşçısıdır. Nikabın Şamanizmle hiçbir ilgisi yoktur. Dede Korkut'taki dört *nikaplı* yiğitten birisi, Kara-Çökür, diğeri de oğlu Kırk Kınuk'tur. Eserde bu iki Oğuz yiğidine nedense önem verilmemiştir. Bu nedenle iki diğer büyük savaşçı olan Kan Turalı ile Beyrek'in gölgesinde kalmaya mahkum olmuşlardır. *Kırk Kınuk* antroponiminin ne şekilde okunacağını kestirmek zordur. Bahadır Han, Oğuz ve Türkmen ili beylerinden Kınık-bay adlı birinden bahsetmiştir ki, bu da Kırk-Kınuk'u akla getirmektedir (Caferoğlu, 1959: 75-76).

Ali Duymaz'a göre, *nikaplı* oluşun nedeni, Dede Korkut'taki *nikaplı* yiğitlerden "*yüzi nikablu yahşı yigit*" olarak tanıtılan Beyrek'le ilgili olarak *yahşı* sözüyle açıklanmıştır ki, Kan Turalı için de "*cemal ve kemal iyisi bir yiğit*" denmektedir. Nitekim Kan Turalı'yı *nikabını* çıkarmış halde gören Selcen Hatun'un "*taraklığı boşalmış, kedisi mavlamış ve avsil olmuş tana kibi ağzının suyu akmıştır*" (Duymaz, 1999: 370).

Kadriye Türkan'a göre, *nikap*, Arapça bir sözcük olup *peçe*, *yüz örtüsü*, *yaşamak* anlamındadır. Yaygın kullanımıyla *nikap*, kadınların dışarıya çıkarken, sokakta gezerken yüzlerini örttükleri seyrek dokunmuş örtünün adıdır. Dede Korkut Kitabı'nda, dört yiğitin *nikapla* gezdiği belirtilmiştir. Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk'un adı sadece burada *nikap* takmaları sebebiyle anılırken, Beyrek ve Kan Turalı boylarında, bu yiğitlerin *nikap* kullanmalarıyla ilgili olarak bazı ayrıntılara da yer verilmiştir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in yüzünde bir *nikap* ile dolaştığı, Banı Çiçek'le karşılaşmasında dile getirilmiştir. Tıpkı Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu gibi aşk konusunun işlendiği Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda da, Kan Turalı'nın *nikaplı* olduğu belirtilmiştir. Beyrek gibi Kan Turalı'nın da sevgilisi Selcen'le ilk karşılaşmasında *nikapından* söz edilmiştir. Beyrek'in de Kan Turalı'nın da *nikap* ile dolaşma nedenlerinin aynı olduğu görülmektedir. Bamsı Beyrek ve Kan Turalı'yı birleştiren bir nokta, kahramanı oldukları hikayelerin, aşk konusunu işleyen hikayeler oluşudur. *Nikap* taktıklarından sevgili ile ilk karşılaşmalarında bahsedilir. Belki ilk anda onların *nikapları* bir şey çağtırtırmasa da, Kan Turalı'da olduğu gibi fiziki portreleri çizilirken, *nikapın* arkasındaki yüzü görenler hayret ve hayranlık duyarlar. Bamsı Beyrek için "*bir güzel yahşı yigit*", "*hub yigit*" denirken, Kan Turalı için "... *cemal ve kemal iyisi yigit*" denilmektedir. Kahramanların her ikisi de erkek olduğundan, yüzlerini gizlemelerinin ardında yatan sebep, kendilerini herhangi bir tehlikeden koruma çabalarının yattığı düşünülebilir. Dede Korkut'ta, yüzün bir bölümünü örtü ile kapatmanın güzellikle paralel olarak ortaya çıktığını söylemek daha uygundur (Türkan, 2004: 718-723).

Evrin Aksoy'a göre, *nikab*, geçmiş dönemlerde savaşçıların tanınmamak ve korunmak için yüzlerine taktıkları zırhtır. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, "*Oğuzda dört yigit nikab-ile gezer-idi. Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğli*

Kırk Kınuk ve boz aygırlu Beyrek” denilerek Oğuz’un, aralarında Bamsı Beyrek’in de yer aldığı yüzü nikaplı dört “*cemal ve kemal iyesi*” yiğidine dikkat çekilmiştir (Aksoy, 2012: 73).

Gürol Pehlivan’a göre, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu’nda geçen “*Oguzda dört yigit nikab ile gezeridi: biri Kanturalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve Boz Aygırlu Beyrek.*” arasözünde, anlatıcı/yazıcı o devirde Oğuzların içinde yakışıklılığından dolayı yüzüne örtü takan yiğitleri saymıştır (Pehlivan, 2014: 187-188).

Gülnaz Çetinkaya’ya göre, Dede Korkut’ta, dört kişinin yüzünün nikaplı olduğundan bahsedilmiştir. Bunlar, Kan Turalı, Kara Çekür ve Oğlu Kırk Kınuk ve Boz Aygırlu Beyrek’tir. Kam Böri’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda nikaplı olmak ifadesine oldukça fazla yer verilirken Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu’nda bu durumun üzerinde çok durulmamakta ve hikayenin başında da Kan Turalı yüzündeki nikabı açmaktadır. Kam Böri’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda, nikap, hikaye kurgusunun başından sonuna kadar gizlenme üzerine kurulu olacağına sinyallerini vermektedir. Hikayenin başlangıcındaki nikap ile gizlenen yüz daha sonraki bölümlerde olayları ve durumları öğrenmek için kılık değiştirme şeklinde devam etmektedir. Birinci gizlilikte, hikayenin başlangıcında bezirganları kurtaran Beyrek, bezirganlara Kam Püre Bey’in oğlu olduğunu söylememiştir ki, buradaki gizlilik bezirganların Bamsı Beyrek’i babasının yanında otururken görmeleri ile açığa kavuşmuştur. İkinci gizlilik Banu Çiçek ile karşılaşma sırasında yaşanmıştır. Beyrek, Banu Çiçek’in karşısına yüzü nikaplı bir şekilde çıkmıştır. Üçüncü gizlilik Beyrek’in tutsaklıktan kurtulup Deli Ozan kılığına girmesiyle yaşanmıştır. Bu anlamda fiziki belirsizlik, gizlenme giysi üzerinden gerçekleşirken olayların açıklığa kavuşması olaylar, söz temeline dayalı sorgulamalar üzerinden gerçekleşmiştir (Çetinkaya, 2015: 106).

Buradan yola çıkıldığında, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk’a dair henüz ele geçmemiş bir destan varsa, bu destanın da, iki kahramanın da nikaplı olduğu düşünüldüğünde, Kam Böri’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu ile paralel motifler içerdiği düşünülebilir. Yani, özellikle oğul Kırk Kınuk’un, tıpkı Bamsı Beyrek-Banu Çiçek ve Kan Turalı-Selcen Hatun ilişkisinde olduğu gibi, bir kahramanlık ve aşk destanı olabilir ve bu destanda da, tıpkı Bamsı Beyrek ve Kan Turalı gibi, çeşitli engelleri aşarak veya çeşitli hayvanlarla dövüşerek eşine kavuşuyor olabilir. Zaten büyük olasılıkla onun da eşi bir han veya bey kızıdır. Böylece onun destanının da genel Türk destan taslağına sahip olduğu düşünülebilir.

Hatice Çiğdem Gönen’e göre, Kam Büre Bey’in oğlu olan Bamsı Beyrek, yüzü peçeli olarak gezmektedir. Beyrek’in yüzünün peçeli olması onun kut taşıdığı ve yüzüne doğrudan bakılmaması gerektiği gibi bir yoruma açık görünmektedir. Yüzü peçeli gezen alplardan biri de Kan Turalı’dır. Kutsallık taşıyan bu alplar, yüzlerini peçeyle örterek dolaşmaktadırlar. Dede Korkut’ta, dört kişinin peçeyle gezdiği görülmektedir. Bu iki alp dışında, baba-oğul olan Kara Çekür ve Kırk Kınuk da peçeyle gezmektedir. Yüzü peçeli gezen alpların Şamanik unsurlarla iç içe olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, bu alpların totem ile ilişkili oldukları ve dolayısıyla kut taşıdıkları için yüzlerini göstermekten sakındıkları ileri sürülebilir (Gönen, 2017: 231-232).

Bu durumu destekleyen bazı tarihi örnekler de vardır. Örneğin; 922 yılında Oğuzları ve Bulgarları ziyaret eden İbn Fadlan’ın belirttiğine göre, Hazarların hükümdarı Hakan, sadece dört ayda bir gezinti için sarayından çıkıyordu. Halk için oturma yapmaması ve onlarla konuşmaması bir gelenektir. Onun huzuruna belli birkaç

kişiden başkası giremiyordu. Ülkeyi ise Hakan'ın adına vekili Hakan Bey idare ediyordu (Şeşen, 2010: 45). Dede Korkut'ta adı geçen kahramanların çoğunun devlet kurucuları ya da devlete en parlak dönemlerini yaşatan hükümdarların hatıraları olduğunu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 112). Bu anlamda, peçeyle gezmek ile kut taşımak arasında bir bağlantı olabilir.

Aysuda Şahin'e göre, Dede Korkut'ta, Oğuz içinde nikap ile gezen dört yiğit vardır ki, bunlar, biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kunuk ve Boz aygırlı Beyrek'tir. Bu dört yiğitten başka yiğitlerin nikap kullanıp kullanmadıkları hakkında bilgi yoktur. Nikabı kendilerini gizlemek için değil güzelliklerinden çevredeki insanların etkilenmemesi için kullanırlar. Kan Turalı için, "*cemal ve kemal iyesi yiğit*" ve Bamsı Beyrek için kullanılan "*yüzi nikablu yahşı yigit*" ifadeleri iki yiğidin güzelliklerinin Oğuz'un diğer kahramanlarından daha fazla olduğunu göstermektedir. Hz. Yusuf, insanları bir melek olduğunu düşündürecek kadar aşırı bir güzelliğe sahipti. Kan Turalı ve Bamsı Beyrek için de aynı durum söz konusu olup, bu iki kahraman da güzelliklerini nikap ile etrafındaki kişilerden saklarlar (Şahin, 2017: 177).

Cemal Meydan-Minara Guliyeva'ya göre, Dede Korkut'ta, baş-yüz-boyun aksesuarı olarak *nikap*, *dülbend* sözcükleri geçmektedir. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, "*Oğuzda dört yigit nikap ile gezer idi. Biri Kan Turalı, biri Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve boz aygırlu Beyrek*" demektedir. Sıcaktan veya soğuktan korunma dışında baş-yüz-boyuna örtülen bu aksesuarların muhtemelen nazara karşı korunma, düşman tarafından tanınmama, utanma duygusunun da gerektirdiği bir ihtiyaç olduğu düşünülebilir (Meydan-Guliyeva, 2020: 179).

Türk halk edebiyatında Dede Korkut Kitabı dışındaki başka eserlerde de çeşitli nedenlerle *nikap* takıldığı görülmektedir. *Saltıkname*'de, Sarı Saltık nikap takmıştır. Sarı Saltık'ın nikapla gezme sebebi, kimliğini gizlemektir. *Hurşidname* gibi bazı mesneviler ve halk hikayelerinde ise nikaplı kadınlardan söz edilmektedir. Bu peçeyi kullanan kadınlar, er meydanında erkeklerle yarışacak kadar yiğit kadınlar olup, hasımla savaşıp yenilince, tam öldürüleceği sırada nikapını çıkarıp yüzünü gösterir ve hasmını şaşkırtırlar. *Yaralı Mahmut* ve *Elif ile Mahmut* halk hikayelerinde ise kadın kahramanlar yüzlerini yarım peçe ile örterek cinsiyetlerini ve güzelliklerini gizlerler, böylece erkeklerle mücadele ederler (Türkan, 2004: 721).

Dede Korkut'ta aşk temalı Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, üstelik de kahramanın sevgilisi ile görüşmesi sırasında nikaplı olduğunun dile getirilmesi, *nikap* motifinin kahramanın güzel olduğunu vurgulamak ve bunu yaparken de onu nazardan korumak amacının güdüldüğü görülmektedir. Bu motif açıkça nazar inancıyla ilgilidir. Aslında dört Oğuz yiğidinin taktığı bu örtü, eskiden bazı savaşçıların taktığı, yüzünü de gizleyen metal miğfer veya yakın dönemlere kadar Japonya'da samuray ve ninjaların, Amerika'da bazı kovboyların taktığı türden bir örtü olmalıdır ki, kişinin savaşçılığı, savaşta kendini koruma amacı veya kimliğini gizlemesiyle ilgilidir. Bu örtü sonradan destanda güzellik ve nazar inancıyla ilişkilendirilmiş olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 219). Büyük olasılıkla destanda bu örtü, kahramanı, hem dinleyicilerin/izleyicilerin nazarından, hem de kötü ruhlardan korumayı amaçlıyor, ayrıca gerekli ortamlarda kahramana gizlilik de sağlıyordu.

Bayburtlu Osman'ın 3. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan* adlı eserinde bir İç Oğuz beyi olarak Kara Konuk Beg'in adı geçmektedir (Ergin, 1989: 39-41). Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan*'da, İç Oğuz beyleri arasında sayılan *Kara Konuk Bey*, herhalde Kara Güne'dir ve V. M. Jirmunskiy, bu Kara Konuk'u, Kan Turalı Hikayesi'nde anılan Kara Çekür'ün oğlu *Kırk Kınuk* ile aynı kişi olmasını mümkün görse de, Kara Çekür ile oğlu Kırk Kınuk'un adlarının bütün kitap boyunca sadece bir kez geçmesi, öteki kahramanlarda olduğu gibi bunlar için hiç bir alkışın bulunmaması, hikayelerde hiç bir rollerinin olmayışı gibi nedenlerle bunların önemsiz kişiler olduğu görülmektedir. Oysa, Bayburtlu Osman'ın tarihinde geçen *Kara Konuk*, İç Oğuz'un sayılı beylerindendi, bu nedenle, hikayelerde Salur Kazan'dan sonra gelen ön sırada bir kişi olarak bunu *Kara Güne* adının başka bir söylenişi olarak saymak gerekir (Gökyay, 1973: CLXV-CLXVI).

Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan'da geçen *Kara Konuk Beg*'in, Dede Korkut'taki *Kırk Kınuk* ile bir ilgisi olabilir. Her ne kadar Dede Korkut Kitabı'nda önemli bir rol üstlenmemiş olsalar da, o dönemlerde Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk, başka bir destanda önemli bir rol üstlenmiş olabilirler. O döneme ait sadece çok az sayıda destanın yazılı kayıtları bulunduğu için bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Binlerce yıllık Türk tarihinde, Türk destanlarının birçoğu maalesef çok geç dönemlerde, sadece son birkaç yüzyılda yazıya geçirildiği için, bu nedenle geçmişteki birçok Türk destanı, ya unutulup gitmiştir, ya geriye sadece birkaç addan veya cümleden oluşan kalıntıları kalmıştır, ya da başka kahraman ve destan adı altında yaşamaya devam etmiştir. Bugüne ulaşan Türk destanları, eski Türk destanlarının sadece bir kısmıdır.

Sonuç

Dede Korkut Kitabı'nda adları sadece Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda bir cümlede geçen, dört nikaplı yiğitten ikisi olan Kara Çekür ve Oğlu Kırk Kınuk, Dede Korkut'taki ünlü kahramanlardan Bamsı Beyrek ve Kan Turalı ile birlikte anılmışlardır. Bu durum aslında Kara Çekür ve Kırk Kınuk'un bir zamanlar bilinen kahramanlar olduklarını yansıtmaktadır. Belki de Dede Korkut Kitabı'nın yazıya geçirildiği dönemlerde Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk'a dair halk arasında anlatılan bir Dede Korkut boyu da olmuş olabilir. Baba-oğul kahramanların, Oğuzlar'ın tarihinde önemli bir yeri olan ve Selçuklu hanedanını çıkaran Kınık boyu ile ilişkili oldukları düşünülebilir. Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk'un nikaplı olarak gezmesi, eski Türk inanışlarındaki kut inancı veya alpların savaşçılıklarıyla ilgili olabilir. Büyük olasılıkla bu kahramanlar eski Türk devletlerindeki bazı hükümdarların ve büyük alpların hatıralarını taşımaktadır. Tarihi süreç içerisinde anlatının sözlü tarihten destana, destandan hikayeye evrilmesi süreçlerinde aşk teması ön plana çıkmaya başlamış, bu kahramanların taktığı nikap da yakışıklılık ve aşk ile ilişkilendirilmiştir. Dede Korkut'ta adı geçen düşmanların birçoğunun aslında birbirleri ile mücadele halinde olan eski Türk kabileleri olduğu bilinmektedir ki, bu bakımdan Kara Çekür'ün adı ile Dede Korkut'ta bir düşman beyi olarak geçen Kara Tekür'ün adı arasında eski bir bağlantının olması da olasıdır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Evrim (2012). *Dede Korkut Kitabı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Amanoğlu, Ebulfez Kulu (1999). Kişi Adlarında Eski İnançların İzleri: Dede Korkut, *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, s. 53-59.

Bakır, Abdullah (2008). Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuz-nâme'si, *Turkish Studies*, Volume 3/7 (Fall 2008), s. 163-199.

Caferoğlu, Ahmet (1959). Dedem Korkut Hikâyelerinin Antroponim Yapısı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 7, s. 59-80.

Çetinkaya, Gülnaz (2015). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Semboller*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duymaz, Ali (1999). Kanturalı Boyundaki Bazı Motif ve Unsurlar Üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8, 360-386.

Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Emeksiz, Abdulkadir (2016). *Dede Korkut'un Paltosu*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). "Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralanması", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998/I*, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 61-69.

Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ergin, Muharrem (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gönen, Hatice Çiğdem (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Devlet Dışı Siyasallık*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hazar, Mehmet (2008). *Artukoğulları Zamanında Dede Korkut Kitabı'ndaki Kişi Adları*, *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 22-33.

Karadoğan, Ahmet (2004). Türk Ad Biliminde Renk Kültü, *Millî Folklor*, S. 62, s. 89-99.

Kocasavaş, Yıldız (2014). Korkut Ata'yla İlgili Bazı Kayıtların Düşündürdükleri. *İlmi Araştırmalar*, S. 0 (8): s. 139-144.

Memiş, Muhammet Raşit-Kara, Mehmet (2018). "Kara" Kelimesinin Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki Kullanımı Üzerine, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6(6), s. 799-807.

Meydan, Cemal-Guliyeva, Minara (2020). Oğuz Türklerinde Giyim Kuşam: Dede Korkut Örneği, *UHAD Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 169-191.

Nerimanoğlu, Kamil Veliyev (2000). “*Türk Edebiyatının Ana Kitabı “Dede Korkut Oğuznameleri”*”, akt. Mustafa Durmuş, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 345-351.

Pehlivan, Gürol (2014). *Dede Korkut Kitabında Yapı, İdeoloji Ve Yaratım*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1998). *Dedem Korkut'un Kitabı*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Şahin, Aysuda (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şeşen, Ramazan (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tezcan, Semih-Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Türkan, Kadriye (2004). Dede Korkut Hikâyeleri'nden Hareketle Edebî Metinlerde Nikap Sorunu, *Türk Dili*, S. 635, s. 718-724.

Türkmen, Fikret (1985). Kazan'da Bulunan Yeni Bir Oğuzname Nüshası Üzerine, *Millî Folklor*, S. 26, 1985, s. 4-7.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Mustafa KORKMAZ / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları ABD, Doktora.
mustafakorkmaz_51@hotmail.com. **ORCID ID:** 0000-0003-1022-0878

Atrf: KORKMAZ, M. (2021). Özbekistan'ın Çağdaş Şairleri Üzerine Değerlendirme, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 85-98.

Makale Gönderim Tarihi: 27 Eylül 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

ÖZBEKİSTAN'IN ÇAĞDAŞ ŞAİRLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

ÖZET

Temelleri Çağatay Edebiyatına dayanan günümüz Özbek Edebiyatı, büyük bir sanatsal mirasın varisidir. Sovyetlerin dağılmasından sonra özgürlüğüne kavuşmuş olan Özbekistan'ın, 1990'lı yıllardan sonraki edebiyatı “bağımsızlık veya özgürlük” edebiyatı olarak adlandırılır. Bu dönem içerisinde aydın Özbek şairleri, toplumu aydınlatmak ve millî bilinç uyandırmak gayesiyle eserler vermişlerdir. Üzerlerinde Ali Şir Nevai'nin ve Cedidçi sanatçıların izleri görülen şairlerin çok yönlülüğü, şiir temaları hakkında bilgilerin verildiği bilgiler verilen bu çalışmada uzun bir suskunluk döneminden sonra kendine gelmiş olan Çağdaş Özbek Şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özbek Edebiyatı, Bağımsızlık Dönemi, Mustaqillik Devri, Çağdaş Özbek Şiiri

AN EVALUATION ON CONTEMPORARY POETS OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

Today's Uzbek Literature, based on Chagatay Literature, is the heir to a great artistic heritage. The literature of Uzbekistan, which gained its freedom after the collapse of the Soviets, after the 1990s is called 'independence or freedom' literature. During this period, enlightened Uzbek poets composed works with the aim of enlightening the society and raising national awareness. In this study, which gives information about the versatility and poetry themes of the poets, who have the traces of Ali Şir Nevai and the artisans on jadeed, evaluations are made about the Contemporary Uzbek Poetry, which has come to life after a long period of silence.

Keywords: Uzbek Literature, Independence Period, Mustaqillite Period, Contemporary Uzbek Poetry.

ÇAĞDAŞ ÖZBEK ŞİİRİ

Çağdaş Özbek şiiri, zengin bir kültür mirasına sahip olan ve kökleri çok derinlerde bulunan edebi bir geleneğin devamı ve taşıyıcısıdır. Çağdaş Özbek şiirinin ilk örneklerini, Özbek şiirinin büyük kalemi Çolpan, 1920’li yıllarda vermiştir. O yıllardan günümüze kadar kaleme alınmış olan bu şiirler incelendiğinde, biçim ve öz itibarıyla pek çok ortak noktanın var olduğu görülecektir.

Çağdaş Özbek şiiri yazarları, batılı tarzda kaleme alınan “serbest nazım” türüne çok fazla yönelmemişler ve şiirlerini genellikle hece veznine bağlı dörtlülüklerle kaleme almışlardır. Kaside, gazel gibi aruzla yazılan şiir denemelerinin yanı sıra Batılı nazım biçimlerinden sonneyi de şiirlerinde kullanmaya çalışan sanatçılar, her iki biçimde de şiir örnekleri vermekten hoşlanmışlardır. Özbek Türkleri, her ne kadar uzun yıllar Çarlık Rusyası’nın ve akabinde de Sovyet Rusya’nın sömürgeci işgal politikası altında varlıklarını sürdürmüş olsalar da yaşamış olan bütün olumsuzluklara rağmen millî kökenlerine bağlı kalmak erdemini ve yüceliğini göstermişler, kaleme aldıkları eserlerinde de bu millî bağı korumak ve yaşatmak için özel bir gayret sarf etmişlerdir (Kocaoğlu, 1996:3).

BAĞIMSIZLIK DEVRİ ÖZBEK EDEBİYATI

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Özbekistan edebiyatı, “Bağımsızlık/Egemenlik (Mustaqilik) Devri” veya “Özgürlük (İstiqlol) Devri Edebiyatı” olarak isimlendirilmektedir (Merhan, 2007:168). Bu dönem, Özbek edebiyatının ulusal konular açısından en zengin olduğu dönemlerinden biridir. Geçmiş dönemlerde Sovyetler Birliği’ni zaman zaman öven abartılı ifadeler; bu dönemde yerini hayatın gerçekliğine bırakmıştır. Böylelikle toplumun içinde barındırdığı gerçek duygu ve düşünceler edebiyata konu olarak girmiştir. Millî düşüncelerin edebiyatın içine girmesi, millî konuları tetiklemiş, bu durum da edebiyatın temel muhtevasını oluşturmuştur (Terane, 2018:466). Egemenlik devrine kadar şiirde duygular, baskı ve zorlamaların neticesi olarak, açık açık ifadelerle kaleme alınamamış; bunun yerine anlatılmak istenen düşünceler sembollerle, muğlak bir biçimde işlenmiştir. 1956 yılında kısmen başlayan rahatlama süreci, bağımsızlıkla birlikte bambaşka bir hal almaya başlamıştır (Cihangir Sardoğan, 2019:72). 1980-1990 yılları arasında egemenlik arifesinde olan Türk halklarının birbirine benzeyen sosyal-kültürel-politik durumlarının meydana getirdiği sorunları, dönemin şairleri eserlerinde işlemişler ve yaşanan bu sorunlardan kurtulmak amacıyla bağımsızlık isteklerini şiirsel yollarla ifade etmeye çalışmışlardır (Terane, 2018:466). Millîlik unsurların ağır bastığı bu edebiyat dönemi, toplumsal ve siyasal değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış; bir arayışın, özüne dönüşün edebiyatı olarak da kendini bulmuştur. Tam olarak istenilen düzeyde olmamasına rağmen, nispeten özgürlüklerden bahsedilen bu dönem, Özbek halkı için bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir (Üşenmez, 2011:145).

Sovyet Rusya’sında 1985 yıllarında başlayan esaslı değişimlerle birlikte artık sosyalist rejim çok ciddi bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin akabinde de bağımsız olan Özbekistan’la birlikte de dönemin aydınları demokratik bir ortam yakalayarak baskıdan uzak ve edebi bir ortama kavuşmuşlardır. Bu baskıdan uzaklaşma hayatın tüm hakikatini edebiyatın bünyesinde barındırmak için uygun bir

ortam yaratmış ve bu değişimle birlikte de edebiyatta çok renkli bir dönem başlamıştır (Cihangir Sardoğan, 2019:21). Şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi pek çok farklı türde ve çok yönlü eserlerin kaleme alındığı bağımsızlık döneminde işlenen konular (yıllardır alışlageldiği gibi) belirli bir parti kontrolünde ve tek tip olmaktan uzaklaşmış, dünya edebiyatında da ele alınmış olan konu çeşitlilikleriyle zenginleşmiştir (Oba, 2014:999). Bu dönemde Türkistan halkları, önceki senelerde başlamış olan millî uyanışın da katkılarıyla, kendi geleceklerini gene kendilerinin belirleyebileceği tarihi bir fırsatı yakalamıştır (Açık, 2018:389).

Dönemin eserlerine bakıldığında insanın ruh ve düşünce betimlemelerinin yapıldığı ve görünenden ziyade gönül dünyasının ele alınmaya başlandığı gözlenmektedir. Ancak bu ele alışlarda işlenen temalar, bireysellikten uzak, toplumsal konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın yaşamış olduğu sıkıntılar ve sosyal aksaklıkların giderilmesi için gerekli olan çözüm önerileri, dönemin aydın sanatçıları tarafından eserlerinde işlenmiştir.

Bu dönem edebiyatında en önemli konular; yeni bağımsızlık kazanmış olan Türk halkının millî birliğini sağlamak, millî benliğini oluşturmak ve bu hususlarda bilinçlendirilmek istenen halka, ulus devletin ruhunu aşılıyarak (Oba, 2014:999). Türk milleti bilincini kavratmak olmuştur. Özgürlük, Türklük, vatan sevgisi temaları ile millî bir sanat yaratma gayreti, dönemin şairlerinin ortak özelliği olmuştur (Terane, 2018:466).

Egemenlik yılları, şair ve yazarlarımızın verimli çalıştığı bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde şiirlerin içeriği ve ele aldığı konular çok daha fazla genişlemiştir. Yalnızca tema değil, konuların anlatılış şekli, sanatsal olarak tahlillere daha çok yer verilmesi, sanatçıların üsluplarındaki çeşitliliğin artması ve bu yönüyle daha renkli ürünlerin meydana getirilmesi de bu edebî gelişme içinde görülen önemli değişiklikler olmuştur. Özgürlük için halkın yönelişini içsel olarak tahlil eden yeni karakteristik özellikler ve betimleme araçları, yeni bir ifade tarzı olarak bu dönemde kendini bulmuştur (Nazarov, 2009:33).

Egemenlik devri Özbek edebiyatında Erkin Vahidov, Abdullah Aripov, Rauf Parfi, Hurşit Devran, Halima Hudayverdiyeva, Şevket Rahman, Osman Azim, Muhammed Yusuf, Cemal Kemal, Erkin Semender, Tahir Kahhar, Barat Baykabilov gibi şairler, yıllarca içlerinde besleyerek büyütmüş oldukları memleket sevgisini, vatanın kutsallığını etkili bir anlatıyla ifade etmişlerdir (Terane, 2018:466).

Bu dönem Özbek edebiyatının önde gelen eserleri ve sanatçılarından bazıları şunlardır:

ERKİN VAHİDOV

Dönem içerisinde çok yönlü biri olmakla birlikte, şairliğiyle ön plana çıkan önemli sanatçılardandır. Şiirle başlamış olduğu edebi hayatına destan türünde eserle devam etmiştir. Şiirlerinin içeriğinde vatan, mertlik, doğruluk, dostluk yabancılaşan aydınlar gibi çok çeşitli konular dikkat çeker (Yelok, 2008:445). Çok yönlü bir sanatçı olan Vahidov, tiyatro, komedi ve çeviri türünde de eserler vermiştir. Goethe'nin "Faust" adlı eserini Özbekçeye çevirmiştir. Eserlerini kaleme alırken sanat ile sosyal hayatı birlikte yürütmeye gayret ederek hümanizmi ve vatanperverliğini ön planda tutmuş olan Vahidov, şiirlerinde yalın bir dil kullanmıştır (Oba, 2014:1000).

Vahidov, Rus zulmü altında kalan ve sözde geri kalmış olan Türk halkına sözde medeniyet getirme iddiasında olan Rus kültürüne karşı Türk halkını uyandırmak ve mücadele ruhunu yeniden canlandırmak için kökleri binlerce yıllık geçmişe dayalı olan Türklerin kadim ve görkemli mazisini hatırlatarak;

*“Tärixinđir miñ äsrlär içrä pinhân Özbekim
Sengä teñdâş Pämîr u Aqsâç Tiyânşân Özbekim.”*

“Binlerce asırların içinde saklı olan senin tarihidir,

Özbek'im. Sana ancak Pamir ile Aksaçlı Tanrı Dağları denktir.” demektedir. Esasında bu satırlar, sadece Özbek Türklerinin değil bütün Türk milletlerinin medeni geçmişini dile getirerek hatırlatan bir uyarış feryadıdır. Şairin Vätän Ümidi adlı şiirinde:

“Vätändä bir vätän qurmâqni isteydir köngil.”

“Bu vatanda bir vatan kurmayı istiyor gönül” ile

“Vätändä bévätän boldım”.

“Vatanda vatansız oldum.” dizeleri onun bağımsızlığa olan özlemini ve vatan hasretini ifade eden önemli satırlarındandır.

Sovyet rejimi tarafından pamuk tarlası haline getirilmiş olan Özbekistan'ın arazilerinin, sularının Sovyetlerce talan edildiği ve üretici durumda olmasına rağmen ne hazindir ki ülkesinde üretilen pamuğu bile giyemeyecek durumda kalmasının hüznünü;

“Muazzäm Säyxun u Cäyhun

Läbidä täşnä-läb qâldım

Kiyintirdim cähänni,

Cismi uryân, be-käfän boldım.”(Tolkun, 2016:48).

“Muazzam Seyhun ve Ceyhun (ırmaklarının)

Kenarında susuz kaldım

Bütün cihanı giydirdim,

Bedenim çıplak oldu, kabrimde kefensiz kaldım.” diyerek dile getirmiş ve ülkenin içinde bulunduğu durum karşısındaki serzenişini dizelerinde yansıtmıştır.

ABDULLAH ARIPOV

Qaşqaderya'da 1941 yılında doğan Abdullah Aripov, 6 Kasım 2016 tarihinde vefat etmiştir. 1965 yılında yayımlanan “Milti Yulduz” adlı şiir kitabıyla dikkatleri çeken şairin, “Hayrat, Anacan, Ruhum, Közlerim Yolunda, Hayat, Hekim ve Ecel” gibi kitapları Özbek halkınca ziyadesiyle beğenilmiş ve talep görmüştür (Oba, 2014:1001). Kaleme aldığı şiirlerinde hem hissî hem de fikrî derinlik bulunan sanatçı, duygu ve çilenin sanatçısıdır. Millî uyanışlarında Özbek Türklerinin millî uyanışında mühim bir yere sahip olan şiirlerini, hem aruz hem de hece ile yazmıştır(Parlak, 2011:3). Özbekistan'ın yeni millî marşı olarak ilan edilen ve Özbek Türklerinin "Medhiye" adını verdikleri marşın yazarıdır. 1960'lı yılların başlarında dönemin Sovyet sistemini methetmek gayesiyle kaleme alınan şiirlere bir tepki olarak yazdığı “Münacâtı

Tingleb” adlı şiiriyle tanınmıştır. Sovyet rejimini eleştirerek, Sovyet tarzında bir hayat yaşamayı tenkit ettiği şiirleri, edebiyat dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır (Yaman, 1998:611). Millî duyguları harekete geçirmeyi amaç edinmiş olan Aripov, anne, kardeş, şeref gibi kutsal değerlerle Özbekistan’ı eş değer gören şiirler kaleme almış, vatanın ne denli kıymetli ve kutsal olduğunu eserlerinde işlemiştir. Hem Rus edebiyatına ait sanatçıların eserlerini hem de dünya çapında tanınan meşhur sanatçıların eserlerini Özbekçeye çevirmiştir (Oba, 2014:1001).

Özbekistan Medhiyesi

“Serkuşaş, hür ölkem, elge baht, necat

Sen özing dostlerge yoldaş, mehriban

Yaşnagey ta ebed ilmü fen, icad

Şuhreting parlasin ta ki bar cihan!

Altın bu vadiyeler-can Özbekistan

Ecdadler merdane ruhi senge yar!

Uluğ halk kudreti cuş urgen zaman

Alemni mehliya eylegen diyarı”

...

“Bağn keng Özbekning öçmes iymant

Erkin, yaş evladler senge zor kanat!

İstiklal meş’ali, tinçlik pasbanı,

Haksever, ane, yurt mengü bol abad!” (Yaman, 1998:616).

“Güneşli, hür ölkem, halka mutluluk, kurtuluş

Sen kendin dostlara yoldaş, şefkatli!

Yükselecek ebediyen ilim, fen ve icat

Şöhretin parlasın, dünya durdukça!

Altın bu vadiler, can Özbekistan

Ecdadın merdane ruhu sana yar!

Ecdadın merdane ruhu sana yar!

Ulu halk kudretinin coştığı zaman

Alemi kendine çeken diyarı”

...

“Bağrı geniş Özbeğin silinmez imanı

Hür, genç nesiller sana destek!

İstiklal meşalesi, barışın koruyucusu

Haksever, ana yurt, daima ol âbât!”

Özbekistan'ın yeni millî marşı olarak ilan edilen ve Özbek Türklerinin "Medhiye" adını verdikleri marşın yazarı olan şair, bu şiirde özgürlüğün, hür nesiller yetiştirmek için ne kadar kıymetli olduğundan bahsederek ülkesinin daima katliamdan uzak barışın ve özgürlüğün meşalesi olarak var olmasını dile getirmektedir.

Yirminci yüzyılda yaşanan siyasal değişimler neticesinde yapay bölünmeler, yeni milletler ve yapay dillerin meydana getirilmesinin hemen ardından oluşturulan Sovyet vatani, Sovyet insanı gibi ifadeler uzun bir dönem edebiyat ürünlerinde kullanılmıştır. Eserlerine bakıldığında da bu ifadeler artık yerini Özbekistan, Özbek ve Özbekistan kavramlarına bırakmıştır (Açık, 2013:47).

Özbekistan şiirinde:

“Yurtım, senge şe'r bifdim bu küin,

Ktyasingni tapmadim asla.”

“Yurdum, sana şiir yazdım bugün,

Benzerini bulamadım asla.” Diyerek ülkesinin benzersizliğini ve ülkesine olan sevgisinin karşılıksızlarını ifade etmiştir.

Anadile verdiği önemi gene sade ve yalın Türkçesiyle şöyle ifade etmektedir:

“Ana tilim, sen barsen, şeksiz

Bülbül küyin şe'rge salamen

Sen yokalgen küinin, şübhesiz,

Men hm toti bolib kalamen...” (Kocaoğlu, 1996:33).

“Ana dilim, sen varsın, kuşkusuz

Bülbül ezgisini şiire dökerim.

Sen yok olduğun gün, şüphesiz

Ben de papağan olarak kalırım ...”

RAUF PARFİ

23 Eylül 1943 tarihinde Taşkent'e bağlı Yenyol ilçesinin Şoralisay köyünde dünyaya gelmiş olan Parfi, 28 Mart 2005'te Taşkent şehrinde 61 yaşında vefat etmiştir (Koraş, 2009:44-49). “Ana Türkistan, Xatirat, Saylanma, Tasvir, Kervan Yolu, Tavba ve Aks Sad” şiir kitapları basılmıştır. Şiirleriyle bütün Türk dünyasının şair ve yazarları arasında özgür bir düşünce ve söyleyiş tarzıyla ün kazanmış olan Parfi, millî egemenliğe davet eden şiirleriyle tanınmaktadır (Fayzullayeva,2010:173). Döneminin içinde bulunduğu siyasi baskılardan ötürü anlatmak istediklerini özellikle doğaya ait sembollerle aktarmak zorunda kalmıştır (Hazar, 2009:2574). Modern Özbek şiirinde “sone” tarzının kurucusu olarak bilenen sanatçı, aynı zamanda Özbek post-modern şiirinin lideri de olan millî bir şairdir. Şiirlerinde “Öztürk” takma adını tercih etmiştir. Kendine özgü üslubuylar lirik şiirin önemli temsilcilerinden olan sanatçı, Özbekistan'da Rus döneminde değinilemeyen konuları büyük bir cesaretle eserlerinde işlemiş ve millî uyanışın en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Onun en dikkat çeken özelliği şiirlerinde kullanmış olduğu sade dil ve şiirlerinin temasını oluşturan milliyetçi yönüdür

(Feyzullayeva, 2010:179). 1999 yılında Özbekistan cumhurbaşkanı tarafından “Özbekistan Halk Şairi” ünvanıyla ödüllendirilmiştir (Koraş, 2009:49) Kaleme aldığı şiirlerinde sosyal ve evrensel konulara da değinen Parfi, Latin Amerika, Afrika ve Asya edebiyatlarından yapmış olduğu çevirilerle de Özbek edebiyatına zenginlik katmıştır. Yazmış olduğu şiirleri incelendiğinde tüm Türkleri birlik ve beraberlik içinde görmek hayalini güden umut dolu bir şair olduğu görülmektedir.

*“Bu vatan atalğan mukaddes erman.
Unga karayman-u bir his tuyaman,
Bu yurtım timsalı mengulik tasdır,
Yuregim tasıga serim oyaman.”* (Feyzullayeva, 2010:179).

“Bu vatan denilen mukaddes ukde.
Ona bakıyorum da bir his duyuyorum,
Bu yurdumun remzi bengülük taşır,
Yüreğim tasına şiirimi oyarım.”

Şairin yukarıdaki dizelerde özgürlük ve hürriyetin kendisi için bir içinde yaşayan bir istek olduğunu ifade ederek bağımsız ülke hayalini dile getirmiş ve “bengü taş” ifadesiyle de bunu sembolleştirmiştir.

*“Bukün bir tüş kördim tüşimde,
Buharada yürgen emişmen.
Ayaklarım astıda gülşen.”* (Kocaoğlu, 1996:40).

“Bugün bir düş gördüm düşümde,
Buhara'da yürümüşmüşüm ben.
Yüksek minareler başımda,

Ayaklarım altında gülşen” Şiirinde de şair özgürlük ve hürriyet içerisinde olan bir Özbekistan hayali güttüğünü ifade etmektedir.

HURŞİT (XURŞİD) DEVRAN

Çok yönlü bir sanatçı olan ve birçok farklı türde eserler veren Davran, 20 Ocak 1952’de Semerkant’ın Çordara köyünde doğmuştur. Yayımlanmış olan “Tungi Bog’lar, Uchib Boraman Qushlar Bilan, Qadrdon Quyosh, Qaqnus Bahardan Bir Kün Aldın, Shahardagi Olma Daraxti” gibi şiir kitaplarının yanında tiyatro, çeviri ve hikâye kitapları da yayımlanmış olan bağımsızlık dönemi yazarlarından biridir. Eserlerinde millî kaynaklardan da faydalanarak millî değerlere çokça yer vermiş, yaşanan toprakları edebiyat için başlı başına bir kaynak olarak kullanmıştır (Gürbulak, 2017:69,70). Tarihi değerlere hususi bir önem arz etmiş olan Devran, Timur ve Uluğ Bek gibi şahsiyetlerle ilgili kıssalar, Semerkant, Buhara ve Hive gibi şehirlerle ilgili piyes ve belgesellerle farklı türlerde tarihî konulu eserler ortaya koymuştur. Şiirlerinde en dikkat çekici yönlerden biri ise söyleyişte konuşma dilinin yalınlığıdır. Şiirlerinde sanatsal ifadelerden uzak duran şair, halk tarzındaki ifadeleri eserlerinde benimsemiş ve kullanmış olduğu bu üslup, hemen hemen bütün şiirlerine hâkim olmuştur. Türk Halk

edebiyatının sanatçılarında Âşık Veysel, Karacaoğlan ve Yunus Emre'nin şiirlerini çevirerek Özbek edebiyatına kazandırmıştır (Oba, 2014:1005,1006).

“Bu dünyage közlerim kalar,

Kalar gül bolib.

Bu dünyage sözlerim kalar,

Şoh bülbül bolib.

Yürek, söyle ebedbiyetden,

Ümr tügegeni yok.” (Kocaoğlu, 1996:49).

“Bu dünyaya gözlerim kalır,

Kalır gül olarak.

Bu dünyaya sözlerim kalır

Şuh bülbül olarak.

Yürek, söyle sonsuzluktan,

Ömür bitmiş değil!” şiirinde dilinin yalınlığı ve söyleyişteki rahatlık dikkat çekicidir.

“Açilgän дәftärgä дәrtlärim saçsäm,

Här bir söz tutgäy mäy-zähärni içsäm,

Dost tapmäy, düşmängä köñlimni açsäm,

Meni yupätgäy mi muqaddäs sözlär?” (Oba: 2014:1005,1006) dördlüğünde de halk tarzı bir söyleyiş ve biçimsel özellikleri dikkat çekici olup, ağır ve ağdalı sanatkârane bir üsluptan uzak durarak halk tarzı söyleyişi yansıtmıştır.

HALİME HUDAYBERDİYEVA

17 Mayıs 1947 tarihinde Sirderya ilinin Bayavut ilçesinde dünyaya gelmiş olan şair, 17 Ağustos 2018’de vefat etmiştir. Sanatçının; Muqaddes Ayol (Mukaddes Kadın), Bu Künlarga Yetganlar Bor (Bu Günlere Yetenler Var), Chaman (Çemen), Bobo Quyosh (Güneş Baba), Suyanch Tog‘larim (Dayandığım Dağlar) “Oq Olmalar (Ak Elmalar), Yuragimning Og‘riq Nuqtalari (Yüreğimin Sızlayan Noktaları) önemli kitaplarından bazılarıdır. Özbek edebiyatının son dönem yetkin sanatçılarında biridir. Sanatkârlık niteliğinin yanı sıra bir tercüman, bir düşünür ve millî özgürlük düşüncesinin Özbekistan’daki önemli temsilcilerinden biridir. Şiirdeki en önemli temanın aşk olduğunu düşünen şair, aşk hususunda yazılan şiirlerin, şairler için önemli bir şairlik göstergesi olduğunu düşünür. Şiirlerinde genel olarak güncel hadiseleri konu edinmekte ve toplumsal konuları eserlerinde ön plana çıkarmaktadır. Şaire göre şiir, isyanı dile getirmelidir. Şairler özellikle de bağımsızlığı elinden alınan halkın isyanında bir tercüman olmalıdır. Hudayberdiyeva, özgürlük ve vatan sevgisi için gerekirse ölünmesi gerektiği inancına sahip olan milliyetçi bir yazardır. Şiirlerinde kadınlar ve kadınlara ait hisler de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

“Shoir yashay bilmas tilini tishlab,

*Ko 'rib, ko 'rmaslikka solib o 'zini.
Nomard ketar okan vaqtini xushlab,
Mushfik, tasalli deb bilsa to 'zimni,
Shoir yashay bilmas.*” (Öztürk, 2018:37-41).

“Şair yaşayamaz dilini ısırp,
Görüp, görmezlikten gelerek.
Namert geçirirken vaktini hoş edip,
Müşfik, teselli diye bilse sabrı,
Şair yaşayamaz.”

Bu şiirde sanatçı, sairlerin doğruları söylemekten geri kalamayacağını ifade ederek bir noktada hem kendi şiir anlayışını hem de şairlerin yüklenmesi gereken misyonlarını ele almıştır.

*Isyon ko 'tarar ul bo 'lib bag 'ri qon —
Mayli, usiz ham mo 'l beg 'amlar, gullar.
Ishqilib uzunroq umr ko 'r, isyon,
Isyon tugagan kun shoir ham o 'lar.*”

İsyan eder o olup bağı kan
Tamam, onsuz da çok gamsızlar, çiçekler,
Yine de uzun ömür gör, isyan,

İsyanın bittiği gün şair de ölür.” Şiiriyle şairlerin isyankâr yanlarını ve isyanlarının bittiğinde şair olarak anılamayacaklarını ifade eden düşüncesini paylaşmıştır.

*“Onaginam!
Dorilomon kunlar keldi, shafaqlari ol,
Qayon boqsang, shaylanishlar va sozlashlar tor.
Olcha gulin ko 'zlaringa surtasan behol:
Bu künlarga yetganlar bor,
Yetmaganlar bor.*” (Öztürk, 2018:37-41).

Anneciğim!
Huzurlu günler geldi, şafakları al,
Ne yana baksan, hazırlıklar ve şenlikler var.
Vişne çiçeğini hasta gözlerine sür,
Bugünlere yetenler var,

Yetmeyenler var.” Şiirinde ise özgürlüğe ulaşılmış olan güzel günlere geldiğini ifade eden bir çocuğun annesine seslenişini görüyoruz. Huzurlu günlerin artık geldiğini, böylesi güzel günleri ulaşanların yanında ulaşamayanların da olduğunu

çocuğun annesine seslenişi şeklinde ifade eden şairin söyleyişindeki lirizm dikkat çekicidir. Uzun yıllar sıkıntı çeken toplum olarak artık gelmiş olan bu özgürlük zamanını güzelce değerlendirmek gerektiğini söylemektedir.

DEDEHAN HASAN

Sanatçı, 1941 yılının Kasım ayında, Fergana ilinin Altıarık ilçesindeki Araphane köyünde doğmuştur. Halkın söylemesi ve okuması için akıcı kolay bir üslup kullanan sanatçının, “Şah-i Merdân Sayıları, Taşkent, Bahar Gelir Bağlara, Çimenimden Ayırma ve Şeyda Gönüm” gibi şiir kitaplarının yanısıra binden fazla da koşuğu mevcuttur (Baç, 2016:43-52).

Özbekistan henüz bağımsızlığını kazanmamışken, Rusların Özbekistan topraklarında işgalci olduklarını korkmadan haykırabilen ve Rusları, Türkistan coğrafyasında bulunan sarı kurtçuklara benzetecek kadar cesur bir vatan ve hürriyet aşığı olan şair (Tolkun, 2016:48), yirminci yüzyılın sonlarında şarkılarıyla Türkistan Türklerinin hislerine tercüman olmuştur. Şarkılarında Türkistan topraklarında bağımsızlık ve özgürlük için ortaya konulan mücadelenin tarihi yönünü gözler önüne sermiştir. Şarkıları 1970, 1980 ve 1990’lı senelerde yaşanan hadiselerle ışık tutması yönüyle önemli bir yere sahiptir (Doğan-Acar, 2015:195). Halk türkücüsü ve lirik bir şair olarak şöhret kazanmış olan sanatçının, özgürlük hareketinin en etkin kişilerinden birisi olduğu görülür. Kaleme almış olduğu şiirlerinde ve bestelerinde, sadece Özbek Türklerinin değil bütün Türklerin tek bir çatı altında birleşerek ortak bir dil ve kültür birliğinin oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir (Oba,2014:1002). Bu doğrultuda yazmış olduğu şiirde Türk halkına:

*“Birleşin ey Türki alem, alemara birleşin,
Aqıl-u danalık eylen, sırlaşın, tedbirleşin
Naehilik etmen endi, tikleşin, keskinleşin,
Birleşin, tabara mehkem birleşin, batırlaşın,*

Ya Celaleddin Mukanna ya Temur, Baburlaşın” (Kocaoğlu, 1996:44) diye seslenmiş ve Türk milletinin Timuruların, Babürlerin döneminde olduğu gibi eski gücüne kavuşması gerektiğini anlatmıştır.

*“Nehâriñdä päxtä şâmiñdä päxtä
Äyvâniñdä päxtä tâmiñdä päxtä
Âqâr âğu bolıb qâniñdä päxtä
Negä yıǵlämäysän ânä Türkistân”*

*“Gündüzünde pamuk, gecende pamuk,
Evyanında pamuk, damında pamuk.
Akar ağu olup kanında pamuk,
Niye ağlamıyorsun Ana Türkistan!”*

Yukardaki dörtlük esasında Muhämmäd Yusuf’un *“Negä Yıǵlämäysän Ähli Ändicân* (Neden Ağlamıyorsunuz Ey Andicanlılar!)” adlı şiiridir. Ancak Dedehan

Hasan bu şiiri “Niye Ağlamıyorsun Ana Türkistan” diye besteleyerek yorumlamıştır (Tolkun, 2016:52).

*“Qadim azal-azaldan bosqon bilak Turklarmiz,
Faqat olg’a qalqigan qutlug’ tilak Turklarmiz,
Bu dunyoning barisi bizga kerak Turklarmiz,
O’lim bilan o’ynashgan temir yurak Turklarmiz!”* (Doğan-Acar, 2015:10)

“Kadim ezel-ezelden, balyoz-bilek Türkleriz,

Yalnız ileri giden kutlu dilek Türkleriz,

Bu dünyanın tamamı bize gerek, Türkleriz,

Ölümlerle eğlenen, demir yürek Türkleriz!” Dörtlüğü, sanatçının Türk tarihine ve millî kimliğe olan iltifatını dile getirmesi açısından önemli olmakla birlikte, topluma da bu bilinçle seslenmesi bakımından önemlidir.

AMAN MATCAN

1943 yılında Harezm vilayetine bağlı Yengibozor kasabasında dünyaya gelen sanatçının(Oba, 2014:1002) farklı tarzlardaki şiirlerinde kullandığı samimi dil ve içten bir söyleyiş dikkat çekicidir. “Kervan Qoňırağı, Seni Yaxşı Köremen, Ortamızda Birgine Alma, Açık Derazeler ve Quyaş Saati” gibi yayımlanmış olan şiir kitaplarının yanı sıra “Nege Men?” ve “Mahmud” adlı yapay destanları da mevcuttur (Baç, 2016:39,40).

Şiirlerinde halkın anlayabileceği tarzda basit yalın ve sade bir dil kullanarak içten ve samimi söyleyişlerle farklı tarzda şiirler kaleme alan sanatçının kendine ait bir üslubu vardır.

“Bu bağlärdän bizlär ötdik

Bizim izdän kimlär ötar?

Bu yıllärdä bizlär yetdik,

Väfa fäläk, kimlär yetär?

Ey adämzad, qalbiñdägi.”(Oba, 2014:1002) şiirinde hece vezni ve halk söyleyişiyle dile getirdiği yalın ve sade dili sanatçının tarzını yansıtmaları bakımından önemlidir.

“Belli! Esirlikde keçgen ümrin hem

Hikmetler tiklaldı rezadan yüksek.

Sığdıralmas edi köksige alem,

Azad oylarınını bir-bir sanasak

Kanday mo'cizeler körerdi beşer,

Bekafes yaralgen bolsaydın eger.” (Kocaoğlu, 1996:43)

“Belli! Tutsaklıkta geçen ömrün de

Hikmetler yarattı fezadan yüksek.

Sığdıramazdı göğsüne evren

Özgür düşüncelerini bir bir saysak.

Nasıl mucizeler görürdü insanlık,

Kafessiz yaratılmış olsaydın eğer.” Şiirinde de kullanmış olduğu dile bakıldığında sade ve yalın bir dil kullandığı görülmektedir. Kullanmış olduğu bu yalınlıktan dolayı da büyük bir ilgi toplamıştır.

SONUÇ

Bağımsızlık dönemi Özbek Türk Edebiyatı Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra ortaya çıkmakla birlikte, esasında köklerini yirminci yüzyılın başlarında başlamış olan ceditçilerin açtığı egemenlik düşüncesinden almakta olduğu korkusuz millî kalemlerin dönemidir. Bu dönem Özbek edebiyatı ve sanatçıları açısından oldukça üretken ve verimli bir dönem olarak karşımıza çıkar.

Çok uzun yıllar Rusların zulmü ve esareti altında kalarak varlıklarını devam ettirmek zorunda kalan Özbekler, özgürlüklerini kazandıktan sonra tarihi ve millî unsurlara sarılarak Rus etkisinden kurtulmak için gayret göstermişlerdir. Özellikle şiirde ön plana çıkan bilinçlendirme faaliyetleri içerisinde Rus kimliğinden ve dilinden uzaklaşabilmek için sosyal ve kültürel hayatta, günlük yaşamda alışlagelmiş olan Rus dili terk edilerek bunun yerine anadil kullanılmaya başlanmıştır. Bu gaye ile de dönemin aydın sanatçıları millî kimlik unsurlarını ön planda çıkarmak için, millî duyguları yüksek eserler kaleme alarak halkın diliyle halka seslenmişler; bununla da yetinmeyerek dünya edebiyatında önemli yer işgal eden evrensel nitelikli eserleri, tarihi bir derinliği ve misyona sahip olan Özbek diline çevirerek, Özbek edebiyatına kazandırmaya gayret etmişlerdir.

Bu dönem şairleri yüzyıllardan sonra bağımsızlığa kavuşan ancak özgür olmayı ve özgür düşünmeyi neredeyse unutmış olan halkı bilinçlendirmek amacıyla atalarının ruhundan medetler umarak tarihi konulara değinmiş, komünizmin ve emperyalizmin kurbanları olarak yaşamış olan atalarının hatırlarından dersler çıkarmış ve yüzyıllardır devam edegelen yukardakilere boyun eğme düşüncesinden kurtulmak için başkaldırı niteliğinde şiirler yazmışlardır. Bunu yaparken de şairlerin ya da aydınların bu halkın evladı olduğu düşüncesini eserlerine aktarmaya çalışmaları dikkat çekicidir.

Genel olarak dönemin şairlerin eserleri incelendiğinde dil, üslup ve muhteva olarak dikkat çeken unsurlar şu şekilde maddelenebilir:

1. Dönemin sanatçıları oldukça sade ve yalın bir dille halkın anlayacağı eserler vermişlerdir.
2. Bu dönemde, “Özgür Özbekistan” sloganıyla, bağımsızlık temalı şiirler kaleme alınmış; yaşanmış olan Rus işgali ve Rus zulmü şiirlerle anlatılarak Özbek halkının bu kötü geçmiş hakkında hem bilgi sahibi olması hem de unutmaması amaçlanmıştır.
3. Özbekistan halkının kendi diline ve millî kimliğine gereken önemi vermesi gerektiği sıklıkla dile getirilmiş ve bu amaçla didaktik eserler kaleme alınmıştır.
4. Sanatçılar, yalnızca kendi eserleriyle yetinmemiş, dünya çapında tanınan sanatçıların eserlerini de çeviri yoluyla Özbekçeye aktarmışlardır.

5. Bu dönemde halkı birlik ve beraberliğe teşvik etmek amacıyla, millî duygulara hitap eden eserler verilmiştir. Tarihi misyona atıfta bulunulmuş, tarihten alınan güçle bağımsızlık düşüncesinin perçinlenmesi hedeflenmiştir.
6. Sanatçılar, zengin söz varlığı ve anlatımıyla, Özbek dilini kullanmaya çalışmışlardır. Bu gayeyle Özbek Türkçesinin dünyanın en kadim ve edebi dillerinden biri olduğunu ispat etmişlerdir. Böylece halkın kendi diline sahip çıkması, onu öğrenip kullanması hedeflenmiştir.
7. Sanatçılar, çok yönlü olarak farklı türlerde eserler vermişlerdir. Pek çok tür ve konuda eser vermelerinin yegâne amacı, bu geniş yelpazeyle halka ulaşabilmek ve bu sayede millî ruhu canlandırmaktır.
8. Sanatçıların ele aldıkları tema, milliyetçilik üzerine kuruludur; ancak bu milliyetçilik, sathi bir Özbek milliyetçiliği değil, Türkleri tek dil ve bayrak altında toplamayı amaçlayan, temelinde kadim Türk töresi ve Türk harsı bulunan Türkistan ve Turan milliyetçiliğidir.

KAYNAKÇA

AÇIK, Fatma (2013). Abdulla Oripov'un Şiirlerinde Özbek Kimliği ve Özbekistan. *Gazi Türkiyat*, Güz /13.

AÇIK, Fatma (2018). *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*, Ankara: Kesit Yayınları.

BAÇ, Belma (2016). *Özbek Sanatkarı Dedehan Hasan'ın Eserleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

CİHANGİR SARDOĞAN, Sevgi (2019). *Aman Muhtar'ın "Ayallär Mämläkäti Ve Sältänäti" Adlı Eserindeki Hikâyeler Üzerine Dil Ve Üslup İncelemesi*. Pamukkale Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi. Denizli.

DOĞAN, Süleyman ve ACAR, Esra (2015). Türkistan Millî Özgürlük Mücadelesinde Dedehan Hasan'ın Yeri ve Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.218.

FAYZULLAYEVA, Abide (2010). Özbek Şairi Rauf Parfi Öztürk'ün Şiir Dünyası. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* / X/2.

GÜRBULAK DELİBALTA, Cansu (2017). Hurşid Devran'ın "Asumanda Güneş Yok İdi" Adlı Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.7.

HAZAR, Mehmet (2009). Özbek Şairi Rauf Parfi, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 4/8.

KOCAOĞLU, Timur (1996). Çağdaş Özbek Şiiri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, Ankara: TDK.

KORAŞ, Hikmet (2009). *Özbek Şairi Rauf Parfi*, Konya: Kömen Yayınevi .

MERHAN, Aziz (2007). Yazılı Özbek Edebiyatı. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, No:2.

- NAZAROV, Bahtiyar (2009). Bağımsızlık Dönemindeki Özbek Şiirinden Manzaralar. Çeviren: Yulduzbek Musahanov. *Genç Kalemler Avrasya Edebiyat Dergisi*. Yıl:3, S.33.
- OBA, Emin (2014). Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3, Ankara*.
- ÖZTÜRK, Fatih (2018). Halime Hidayberdiyeva'nın Şiirlerinde Kadın. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 3(2).
- PARLAK, Emre. (2011). *Abdullah Aripov'un Şiirleri (Metin ve İnceleme)*. Bozok Üniv. Sosyal Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat.
- TERANE, Heşimava (2018). Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan ve Özbek Şiirinin Ortak Özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/2.
- TOLKUN, Selaattin (2016). Özbek Şairi Erkin Vâhid'in 'Vâtân Umidi' Adlı Şiiri ve Yorumu. *Türkbilig*, S.31.
- TOLKUN Selahattin. (2017). Sovyet Dönemi ve Sonrası Özbek Edebiyatında 'Basmacılık' Konusu. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3(1).
- ÜŞENMEZ, Emek. (2011). Modern Özbek Edebiyatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt:4*, Sayı:19.
- YAMAN, Ertuğrul.(1998). Özbek Türklerinin Şairi: Abdulla Aripov. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (6).
- YELOK, Veli Savaş.(2008). Erkin Vahidov'un Kelime Dünyasına Bir Bakış, *Journal of International Social Research*, 1(3).

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Tagandurdy BEKJAYEW, Mahtumkulu Devlet Üniversitesi,
Dr. taganbekje@gmail.com **ORCID ID:** 0000-0002-3547-8851

Atf: BEKJAYEW, T. (2021). Türkmen Dilindäki Frazelogizmlerde Din Bilen Bagly Sözlerniň Ulanylyşy, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 99-105.

Makale Gönderim Tarihi: 29 Eylül 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

TÜRKMEN DİLİNDÄKİ FRAZELOGİZMLERDE DİN BİLEN BAGLY SÖZLERİN ULANYLYŞY

Tezis

Türkmen dilindäki frazeologizmleriň düzümi, oňa girýän sözler köplenç babatda, halkyň taryhy, durmuşy, ýaşayşy bilen baglanyşyklydyr. Söz halk tarapyndan ýüzlerçe ýyllaryň dowamynda ulanylyp, şol dilde gepleýän adamlaryň aňyna düýpli ornaşmasa, frazeologizmleriň düzümine girmeyär. Bu ýagdaý türkmen dilindäki frazeologizmlere hem degişlidir. Türkmen dilindäki frazeologizmleriň birenteginiň düzüminde dini döp-dessurlar, dini düşüňjeler bilen baglanyşykly sözler ýgy-ýgydan gabat gelýär. Munuň sebäbi, türkmen halkynyň ysalam dinini kabul edeninden bäri geçen döwürde köpsanly sözüň arap, pars dillerinden türkmen diline aralaşyp, diliň leksikasynda belli bir orun eýelemegi, ýagny diliň şol sözlere kabul edip, öz sözlük düzümine siňdirmegi bilen baglanyşyklydyr. Beýle diýildiği, diliň leksikasynda köp wagtyň dowamynda ulanylyp, wagtyň synagından geçmedik sözleriň frazeologizmleriň düzümine aralaşyp bilmeýändigini aňladýar. Önde belläp geçişimiz ýaly, düzüminde dini düşüňjeler bilen baglanyşykly sözlere saklaýan frazeologizmleriň berýän göçme manysy din bilen bagly bolup hem, bolman hem biler. Ýöne, şonda-da frazeologizmiň düzümindäki dini häsiýetli söz şol frazeologizmiň umumy manysyna düýpli täsir edýär. Türkmen dilinde dini düşüňjeler bilen baglanyşykly sözler diňe bir frazeologizmleriň däl eýsem, nakyllaryň, atalar sözleriniň düzüminde hem köp mukdarda duş gelýär. Bularyň düýpli ylmy derňewe sezewar edilmegi dil biliminiň halkyň medeniýeti bilen baglanyşykly bölüminiň, ýagny, lingwokulturologiýanyň täze maglumatlara eýe bolmagyna getirer.

Açar Sözler: Türkmen Dili, Frazelogizm, Söz, Dini Sözlere

REFLECTION OF RELIGIOUS TRADITIONS OF TURKMEN PEOPLE IN STABLE SET- EXPRESSIONS OF THE TURKMEN LANGUAGE

Abstract

The content of stable set-expressions in Turkmen, the words it includes are mostly connected with the history, fate and life of the people. If a word is not used for hundreds of years by the people who speak it and is

not formed in their minds it cannot be a stable set-expression. This phenomenon concerns stable set-expressions in the Turkmen language too. In the content of Turkmen set-expressions one can meet many words that are connected with religious traditions and religious conceptions. This can be explained by Arabic and Persian words coming into the Turkmen language after the adoption of Islam by Turkmen people, by their place taken in the language and including them into the language vocabulary. This means that words which were used during a period of time but didn't pass on cannot be used as stable set-expressions. As it was mentioned above, the secondary meanings of stable set-expressions that have religious words can be connected with religion and cannot be connected at the same time. Anyway, the religious word in the content of the stable set-expression can totally influence to its meaning. In the Turkmen language one can meet religious words not only in the content of stable set-expressions but also in a lot of proverbs and sayings.

Keywords: Turkmen Language, Phraseologism, Words, Religious Words

Giriş

Türkmen diliniň frazeologiyasy beýleki türki dillerde bolşy ýaly örän ýaşdyr. Şonuň üçin hem türkmen frazeologiyasynda edilen ylmy derňewleriň bardygyna garamazdan, onuň öwrenilmeli meseleleri örän köpdür. Göçme manyly durnukly aňlatmalar bolan frazeologizmleriň düzümi, türki diller bilen gatnaşygy, döreýiş aýratynlyklary, sintaktik hyzmaty türkmen frazeologiyasynyň mysalynda häzirki günlere çenli öwrenilmän gelýär.

Türkmen diliniň frazeologiyasyna degişli ilkinji bellikler P.Azymowyň “Türkmen leksikologiyasy” diýen işinde gabat gelýär (Azymow, 1945, 9-10). Ýazar bu işinde frazeologik birliklere we idiomalara kesgitleme berýär. Olara birnäçe mysallar getirýär. Frazeologizmler S.Ataýewiň kitabynda üç topara bölünip görkezilýär: 1) idiomalar, 2) idiomatik söz düzümleri, 3) çeper edebiyatyň we gadymy mifologiyanyň söz düzümleri (Ataýew, 1959: 11).

Frazeologizmleriň obýekti G.Açylowanyň işinde has giňişleýin derňelýär (Açylova, 1977). Olara nakyllar, atalar sözleri, halk aňlatmalary degişli edilýär. A.Annanurowyň kitabynda bolsa, akademik W.W.Winogradowyň frazeologizmleri bölüşüşi seljerilip geçilýär (Annanurow, 1961: 68-78).

Durnukly söz düzümleriniň bir görnüşi bolan idiomalara bagyşlanylýan düýpli işleriň biri-de K.Babaýewiň “Türkmen dilinde idiomalar” atly kitabydyr (Babaýew, 1962).

Türkmen diliniň frazeologiyasy soňky ýyllarda has işjeň öwrenilip başlanyldy. Aýratyn hem türkmen edebiyatynyň haýsy-da bolsa, bir göwrümlü eseriniň frazeologizmlerini öwrenmek ýörgünli boldy. Muňa mysal edip A.Annamämedowyň (Annamämmedow, 1965), B.Jumageldiyewanyň kandidatlyk işlerini görkezmek bolar (Jumageldiyewa, 1970).

Türkmen dilindäki frazeologizmleriň hemmetaraplaýyn düýpli barlaga sezewar edilmändigi, olary dolulygyna öz içine alýan ýörite sözlükleriň bolmazlygy frazeologizmleriň düzümini, aýratynlyklaryny öwrenmekde belli bir kynçylyklary döredýär.

Frazeologizmleriň düzümi, oňa girýän sözler köplenç babatda, halkyň taryhy, durmuşy, ýaşayşy bilen baglanyşyklydyr. Söz halk tarapyndan ýüzlerçe ýyllaryň dowamynda ulanylyp, şol dilde gepleýän adamlaryň aňyna düýpli ornaşmasa, frazeologizmleriň düzümine girmeyär. Bu ýagdaý türkmen dilindäki frazeologizmlere hem degişlidir.

Türkmen dilindäki frazeologizmleriň birenteginiň düzüminde dini döp-dessurlar, dini düşüňjeler bilen baglanyşykly sözler ýygy-ýygydan gabat gelýär. Munuň sebäbi, türkmen halkynyň yslam dinini kabul edeninden bäri geçen döwürde köpsanly sözüň arap, pars dillerinden türkmen diline aralaşyp, diliň leksikasynda belli bir orun eýelemegi, ýagny diliň şol sözleri kabul edip, öz sözlük düzümine siňdirmegi bilen baglanyşyklydyr.

Beýle diýildiği, diliň leksikasynda köp wagtyň dowamynda ulanylyp, wagtyň synagyndan geçmedik sözleriň frazeologizmleriň düzümine aralaşyp bilmeyändigini aňladýar. Önde belläp geçişimiz ýaly, düzüminde dini düşüňjeler bilen baglanyşykly sözleri saklaýan frazeologizmleriň berýän göçme manysy din bilen bagly boup hem, bolman hem biler. Ýöne, şonda-da frazeologizmiň düzümindäki dini häsiýetli söz şol frazeologizmiň umumy manysyna düýpli täsir edýär.

Türkmen dilindäki frazeologizmleriň düzümindäki dini häsiýetli sözleri esasan aşakdaky ýaly toparlara bölmek mümkindir.

1. Düzüminde Alla, Hudaý, Perişdeler, Pygamberler we şuna meňzeşler bilen bagly sözleri saklaýan frazeologizmler

Guldan hereket-**Alladan** bereket- bendesi hereket etse, iş bitirse, Alla berekedini berer.

Agzyňdan **Hudaý** eşitsin! – diýeniň kabul bolsun, aýdanyň gelsin.

Hudaýsyz çöp başy gymyldamaz-Allanyň buýrugy, eradasy bolmasa hiç bir iş ýerine ýetmez, hatda iň bir ýönekeý hereket hem başa barmaz.

Alynyň aryny **Ahmetden** almak (çykarmak) – günäsizi köteklemek, gaharyňy başga bir zatdan ýa adamdan çykarmak, günäkäre derek başga birinden ar almak.

Bu ýerde Aly-Aly ibn Abutalyb ibn Adylmuttalyb ibn Haşymdyr. Ol yslam äleminde dört çaryýaryň biri hasaplanylýar. Türkmen halkynyň beýik şahyry Magtymguly Pyragyda Aly bilen baglanyşykly şeýle setirler bar:

Resul damadydyr, öz arslanyňdyr,

Ýa ymam Alyýa bagyşla bizni (Magtymguly. 2014: 91).

Ahmet- Muhammet pygamberiň atlarynyň biridir. Pygamberimiziň Ahmet ady Magtymgulynyň şygrylarynda hem duş gelýär:

Hormatyna Ahmetiň,

Günähim güzeşt eýle! (Magtymguly. 2014: 95).

Nuhuň gämisi – dünýäni suw sil alanda, janly-jandarlaryň, ösümlikleriň iki jynsyndanam jübütme-jübüt edip ýüklenen gämi.

Nuhuň tupany – gadym eýýamda dünýäni suw-sil aldyran tupan.

Nuh eýýamy (döwri) – 1. Nuh pygamberiň ýaşan döwri. 2. Köp asyrlar, ýyllar mundan öň, ata-babam döwri, gadym eýýäm.

Düzüminde Nuh sözi gelýän frazeologizmler köplenç babatda, köne, gadymy manylaryny berýär. Türkmen dilinde Nuh pygamberiň döwri iň gadymy zamany aňladýar. Munuň sebäbiniň, türki halklaryň gözbaşyny Nuh pygamberden alyp gaýdýanlygy bilen bagly bolmagy mümkin.

Görnükli türkmen edebiýatçysy A.Meredow Nuh pygamberiň adynyň Gurhanda ýigrimi sekiz süresinde, onuň başdan geçirenleri barada “Agraf”, “Huwt”, “Müminun”, “Şuara”, “Kamar”, “Nuh” sürelerinde has köp maglumat berilýändigini belläp geçýär (Meredow, 1997: II/598).

Hydyr ata ýaly – kyn ýagdaýda hemaýat eden, agyr gününde ýetişen (adam hakda).

Hydyr diýeniň hys çykmak – gowy diýeniň erbet çykmak, tamaň çykmazlyk, aldanmak.

Hydyr, Hydyr ata-türkmenlerde azaşanlara ýol salgy berýän, kömek edýän kermatly şahs hökmünde tanalýar. Türkmen klasyky edebiýatynda ol köplenç Hyzyr ady bilen bellidir. Rowaýatlara görä, Hyzyr hezreti Musa pygamberiň döwründe ýaşapdyr. Hyzyryň hakyky ady Utaliýa, şeýle-de Iliýaýuhan diýlip berilýän ýerleri hem bar.

Müsürde şa bolandan, Kenganda geda bol-bu frazeologizmiň manysy başga bir ýat ýurtda gowy ýaşap, şalyk süreniňden öz watanynda gedaý bolup gezeniň gowudygyny beýan edýär. Ýöne, frazeologizmiň döreýşi Ýakubyň on ikinji ogly Ýusup pygamberiň ömür beýany bilen baglanyşyklydyr. Ýusubyň durmuşy barada Gurhanyň “Ýusup” süresinde doly maglumat berilýär.

2. Düzümine şerigat amallary, halal, haram we şuna meňzeşlere degişli sözleri alýan frazeologizmler

Ak **pata** almak – birinden ýoluň ak bolsun, işiň oňuna bolsun diýen alkyşy almak; halypadan başyňy çaramaga ygtyýar almak, biriniň şägirtliginden çykmak.

“Pata” sözi arap dilindäki “fatihe” sözündendir. Ol başlangyç, baş diýen manyny berýär. Ýokarde görkezilen “ak pata almak ” frazeologizminiň anyk manysy haýsydyr bir zady başlamaga doga okalyp rugsat almak diýiligidir. Gurhanyň birinji süresiniň ady hem “Fatihe” süresidir.

Başa **ahyrzaman (kyýamat)** inmek – howply ýagdaýa uçramak, janyň howp astynda galmak, betbagtçylyga sezewar bolmak.

“Ahyrzaman”, “kyýamat” sözleri ol dünýäni, ahyrzamanda ölüleriň direlmegini aňladýar.

Günä götermek – nähak ýerden birine myjabat atyp, günäkärläp, ýazykly, aýyply bolmak.

Günä ýüklemek – ýazgarmak, aýyplamak, günäkärlemek.

Günäliniň oduna bigünä ýanar – nähak jeza çekmek

Günäni dökmek – aýybyňdan, ýazygyňdan halas bolmak, saplanmak.

Günäni ýuwmak – etmişni ýagşylyk bilen bagyşlanar ýaly etmek, ýagşylyk bilen gaýtarmak.

“Günä” sözi pars dilindäki “gonah”-ýazyk, etmiş sözündendir. Türkmen dilinde şerigat kadalary bilen baglanyşykly amallaryň ýerine ýetirilmezligi, yslam ynançlary bilen baglanyşykly zatlara hormat goýulmazlygy, we şuna meňzeşler günä hasaplanylýar.

Jynaza okamak – aradan çykanyň hatyrasyna namaz okamak.

Jynazasyny okamak – ýok etmek, öldürmek.

“Jynaza”- arap dilindäki “jenaze” sözündendir. Bu söz ölen adamy, ölüni alnyp gidilýän tabydy aňladýan hem bolsa, türkmen dilindäki frazeologizmleriň düzümindäki “jynaza” sözi ölen adama okalýan namaz manysyndadyr.

Jähenneme gitmek – owarra bolmak, güm bolmak, ýok bolmak.

Jähenneme ibermek – ýok etmek, janyny almak.

“Jähennem”-arap sözi bolup, günäli bolan adamlaryň ahyrýetde jeza beriljek ýeridir.

Harama çykmak – harap bolmak, azabyň reýgan bolmak, zaýalanmak

Haram iýmek (içmek) – kişi hakyny iýmek, öz gazanjyňa kaýyl bolmazlyk.

Iýeniň **haram** bolsun – iýeniň janyňa batmasyn burnuňdan gelsin.

“Haram”-arap sözi boup, yslam dininiň kadasy boýunça edilmegi gadagan bolan işe düşünilýär. Düzüminde “haram” sözi gelyän frazeologizmleriň berýän göçme manysy edilmesiz işi etmekligi aňladýar.

Toba etmek – päliňden gaýtmak, amana gelmek, gaýtmyşym etmek.

“Toba”-arap dilindäki “tawbe” sözünden bolup, eden günä işlerinden zyña dönüp, olara ökünip, puşman edip, Alla ýüzlenmek manysyndadyr. Yslam dininde toba edeniň Alla tarapyndan tobasy kabul edilse, günäsi geçilýär. Gurhanda “Toba” atly süre hem bar.

Ene süydünden **halal** – öz zähmeti siňen, kişi zadynyň goşandy bolmazlyk, ogurlyk däl.

“Halal”-arap dilinden alnan söz bolup, şerigat tarapyndan rugsat edilen, peýdalanylmagy mümkin bolan zat manysyny berýär.

3. Şeytan, jyn bilen baglanyşykly sözleri içine alyan frazeologizmler

Ara **şeytan** düşmek – sözüň azaşmak, gepiň-sözüň alyşmazlyk tersleşmek.

Şeytana sapak bermek – örän hilegär, jögi bolmak, mekirlilik etmek, çakdanaşa bilimsiremek, köpbilmiş bolmak.

“Şeytan”-arap dilinden geçen sözdür. Şeytan perişde bolup, Hezreti Adam ata sejde etmändigini sebäpli Allanyň buýrugy bilen behiştten kowulýar. Şondan soň adamlary ýaramaz işler gönükdirmek bilen meşgul bolýar. Türkmen dilinde mekir, aldawçy, hilegär adamlara hem şeytan diýilýär.

Jyn kakmak – tutgaýly ýaly bolmak, syrkawlamak.

Jynyň almazlyk – ýigrenmek, halamazlyk.

Jynyň almak – gowy görmek, halamak.

Jynyň atlanmak – gaharyň gelmek, ýeňsäň gatamak.

Jyny düşmek – 1. Ýüregi almazlyk, ýigrenç döremek, ýigrenmek 2. Ürç etmek, yhlas bilen ýapyşmak.

Jynyň jynkyryşmazlyk – Biri-biriňi ýigrenmek, biri bilen gylyk häsiýetiň çapraz düşmek, oňuşmazlyk.

Düzüminde “jyn” sözi gelyän frazeologizmler türkmen dilinde köp duşýar. “Jyn ” arap dilindäki “jinn” sözündendir. Onuň manysy, ynsana degişli bolmadyk mahluk diýmekdir. “Jyn” sözi Gurhanyň “Nas” süresinde hem gabat gelyär.

Meşhur edebiyatçy alym A.Meredow “jyn” sözünüň “ýiti zehninli” manysynyň hem bardygyny belläp, jen, geniý (aýratyn zehinli) sözleriniň hem aslynyň “jyn” sözündendigini belleýär (Meredow, 1997: I/340).

Türkmen dilinde dini düşüňjeler bilen baglanyşykly sözler diňe bir frazeologizmleriň däl eýsem, nakyllaryň, atalar sözleriniň düzüminde hem köp möçberde duş gelyär. Bularyň hemmesi, kökünü gadymyýetiň çuňluklaryndan alyp gaýdýan türkmen diline yslam dininiň düşüňjeleriniň berk ornaşandygynyň subutnamasydyr.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

AÇYLOWA, G. (1977). Häzirki zaman türkmen dilinde durnukly söz düzümleri, Aşgabat.

ANNAMÄMMEDOW, A. (1965). H. Derýaýewiň “Ykbal” Romanynyň Frazologiýasy. (Golýazma.kand.diss) Aşgabat.

Annanurow, A. (1961). Diliň Sözlük Sostawy Hakynda. Aşgabat.

ATAÝEW, S. (1959). Terjimäniň Käbir Meseleleri. Aşgabat.

AZYMOW, P. (1945). Türkmen Leksikologiýasy. Aşgabat.

BABAÝEW, K. (1962). Türkmen Dilinde Idiomalar. Aşgabat.

JUMAGELDIÝEWA, B. (1970). B. Kerbabaýewiň “Aýgytly Ädim” Romanynyň Frazologiýasy. (Golýazma.kand.diss) Aşgabat.

MAGTYMGULY. (2014). Aşgabat.

MEREDOW, A. (1997). Magtymgulynyň Düşündirişli Sözlügi, I-II-III jildler, Gonbed Kabus.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Ülker MEMMEDOVA
u.z.m-9-9@mail.ru ORCID ID: 0000-0001-2345-6789

Atıf: MEMMEDOVA, Ü. (2021). Doğu'nun Işık Sevdalı Filozofu Şihabeddin Yahya Suhreverdi, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, 106-115.

Makale Gönderim Tarihi: 30 Temmuz 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

DOĞU'NUN İŞIK SEVDALI FİLOZOFU ŞİHABEDDİN YAHYA SUHREVERDİ

Özet

Şihabeddin Yahya Suhreverdi XII. yüzyılın büyük filozofu, Doğu felsefesi tarihinde işrakilik akımının kurucusu, yetenekli şairi ve yazarıdır. Orta Çağ'da yaşamış alimler ve çağdaş araştırmacılar düşünürün yaratıcılığını çoklukla felsefi yönden incelemiş ve analiz etmişler. Makale, düşünürün hayatı ve eserleri hakkında bilgi sağlar. Burada onun sanatsal yaratıcılığı araştırılmış, edebiyat tarihinde hizmetleri gösterilmiştir. Felsefi içerikli şiirlerin sanatsal özellikleri incelenmiştir. Günümüze şiirlerinden sınırlı sayıda örnekler ulaşılmıştır. Araştırma zamanı şairin şiir divanından ve çeşitli kaynaklarda bulunan şiirlerinden örnekler verilmiştir. Onun felsefi risaleleri, üslup ve anlatım özellikleri açısından incelenmiş ve XII. yüzyıl Azerbaycan nesirinin değerli bir örneği olarak sunulmuştur.

2021 yılında, önde gelen filozof Şihabeddin Suhreverdi'nin vefatından 830 yıl geçir. Doğu felsefesine katkıda bulunan, eserleri, düşünceleri ve azmi ile haleflerine örnek olan düşünürün anılması bilim dünyasının onun hizmetleri karşılığında saygısıdır.

Anahtar kelimeler: Şihabeddin Suhreverdi, Azerbaycan, Orta Çağ, filozof, şair

SHİHAB AL-DİN YAHYA SUHRAWRDI, THE LIGHT-LOVING PHILOSOPHER OF THE EAST

Abstract:

Shihab al-Din Yahya Suhrawardi great philosopher of the 12th century, founder of the ishraqi movement in the history of Eastern philosophy, is a talented poet and writer. Scholars who lived in the Middle Ages and contemporary researchers have often studied and analyzed the creativity of the thinker from a philosophical point of view. The article provides information about the life and works of the thinker. Here, his artistic creativity is researched and his services in the history of literature are shown. The artistic features of the philosophical poems were examined. A limited number of examples of his poems have survived to the present day. During the research, examples from the poet's poetry divan and his poems found in various sources were given. His philosophical treatises were examined in terms of style and expression and presented as a valuable example of 12th century Azerbaijani prose.

In 2021, 830 years pass from the death of the prominent philosopher Shihab al-Din Suhrawardi. Contributing to the eastern philosophical, the commemoration of the thinker, who set an example for his successors with his works, thoughts and determination, is the respect of the scientific world in return for his services.

Keywords: Shihab al-Din Suhrawardi, Azerbaijan, Middle ages, philosopher, poetrist

1. Giriş:

Doğu felsefi fikir tarihinde işrakilik akımının yaratıcısı, yetenekli şahsiyet Şihabeddin Yahya Suhreverdi ilmin ve kültürün zirvede dayandığı XII.yüzyılda yaşamış, değerli eserleriyle birçok bilim adamının fikirlerinin öncüsü olmuştur. Azerbaycanlı filozofun temelini koyduğu işrakilik cereyanı birçok fikir kaynağından yararlanmasına rağmen özgünlüğü ve yenilikleri ile bilim tarihinde yaratıcısına büyük bir şöhret kazandırmıştır. Düşünürün dünya görüşüne nazar yetirdikte onun kadim Doğu ve Antik Yunanistan felsefesinden yararlandığı, Orta Çağ'da Doğu'da yaygın birçok tarikat ve cereyanlardan etkilendiği bariz görünür. Şihabeddin Suhreverdi şahsiyetinden bahsederken o öncelikle filozof gibi değerlendirilir. Çünkü tamamen felsefi eserlerindeki derin fikirler değil onun şiirlerinin iç anlamları bunu gösterir.

2021'de önde gelen filozof Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin vefatından 830 yıl ötür. O işrakiliyi felsefe tarihinde sistemleştirip akım haline getirmiş ve bu hizmetiyle eşsiz bir yol açmıştır. Fikirleri yayılarak kendisinden sonraki birçok filozofun fikir kaynağı olmuştur. Şihabeddin Suhreverdi Azerbaycanlı olmasına rağmen, eserlerinin değeri ve hizmetleri ile her zaman dünya alimlerinin ilgi duyduğu şahıs olmuştur.

2. Şihabeddin Suhreverdi'nin hayatı:

Orta Çağ ilim ve edebiyat tarihinde büyük bir iz bırakmış önde gelen filozof, işrakilik felsefesinin kurucusu, yetenekli şair Şihabeddin Yahya Suhreverdi (1154-1191) Zencan yakınlarında Suhreverd şehrinde doğmuştur. Suhreverd bol güneşli, dağlarla çevrili mekandır. O dönemde Suhreverd kendinin doğal güzellikleriyle birge kültürel gelişimiyle de tanınırdı.

Orta Çağ'da tarihi şahsiyet gibi Suhreverdi nisbesiyle birçok önemli ilim adamlarının isimlerine rastlanır. Kaynaklarda kadı Ubeydullah ibn Ali ibn Abdullah ibn Şebbabe Ebu Muaz Suhreverdi (XI asır), sufi Abdulkahir ibn Abdullah ibn Muhammed Ebu'Necib Suhreverdi (1097-1168), onun oğlanları kadı Abdurrehim ibn Abdulkahir Suhreverdi (...-1171) ve sufi Abdulletif ibn Abdulkahir ibn Abdullah Suhreverdi (1140-1213), düşünür Şihabeddin Ebulfutuh Yahya ibn Habeş ibn Emirek Suhreverdi (1154-1191), sufi Şihabeddin Ebuhefs Ömer ibn Abdullah ibn Emmeveyh Suhreverdi (1145-1234), sufi Halil ibn Abdulgafar ibn Yusif Suhreverdi (...-1200), Şihabeddin Ömer Suhreverdi'nin oğlu sufi Ebu Cafer Muhammed ibn Ömer ibn Muhammed Suhreverdi (1191-1257) ve başkaları hakkında bilgilere rastlanır.

Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin çocukluğu ile ilgili kaynaklarda bilgilere rastlanmır. Fakat büyük ihtimalen o varlıklı bir aileden olmuştur. Düşünürün ilk eğitiminden bahsederken fikhın temellerini ve felsefeni Maraga'da Meceddin Cili'den öğrenmiştir. Öğretmen gibi Meceddin Cili birçok alimleri ve düşünürleri yetiştirmiştir. Fahreddin Razi de onlardan biridir. "Öğretmenin ve eğitici programın aynı olmasına rağmen Şihabeddin Suhreverdi ile Fahreddin Razi farklı fikir yönlerinde durmuş, akideleri, dünya görüşleri itibarı ile keskin bir şekilde farklı olmuşlar" [Memmedov, 2009: 15].

Şamseddin Şehrezuri kendi eserinde öğretmeni Şihabeddin Suhreverdi'nin Azerbaycan'ın, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin önemli şehirlerinden Erdebil'e, Miyane'ye, Diyarbekir'e, Harput'a, Konya'ya, Sivas'a, Mardin'e, Bağdat'a, Dimaşk'a ve Halep'e seferleri olduğunu belirtmiştir. Derin zekaya sahip, büyük yetenekli, özgür düşünceli düşünür az bir zamanda felsefi çıkışlarıyla müslüman Doğu'su ülkelerinde büyük etkinlik kazandı. O "Rum Selcuk hükümdarı İzzeddin Kılıc Arslan'ın (1156-1188) saygısını kazanmış, onun çocuklarına (Süleyman, Börküyarık ve Melikşah) öğretmenlik yapmıştır" [Memmedov, 2009: 16].

Şihabeddin Suhreverdi olduğu şehirlerde faaliyet gösteren bilim merkezlerde, ilmi tartışmalarda kararlı bir şekilde konuşurdu. Bu tartışmalarda o kendine hem dostlar, hem de düşmanlar kazanırdı. Şemseddin Şehrezuri düşünüre karşı çıkanları onun kerametini anlamamakla suçlayırdı.

Şihabeddin Suhreverdi 1183 yılında Halep'e gelir. O dönemde orada hakimiyet Eyyubiler sülalesinde idi. Mısır, Suriye ve Yemen'i ihtiva eden bu toprakların yönetimi Selaheddin Eyyubi'de idi. Sülalenin ismi onun dedesi Eyyub ibn Sedi'den başlamıştır. O kendi oğlu Gazini Halep'e vali koyur. Sonralar el-Melik ez-Zahir büyük itibar kazanarak bütün şimali Suriya'da tanınmış ve Eyyubiler arasında ilk sultan unvanı alan şahıs olmuştur.

Halep'e gelen Şihabeddin Suhreverdi kararlı, özgür, azimli çıkışlarını burada da yapıyor. Şeyh İftihareddin'in başkanlığı ile Haleviyye medresesinde düzenlenen ilmi toplantılarda yaptığı konuşmaları kısa zamanda ona şöhret getirdi. Onun yeteneği hakim el-Melik ez-Zahir'e (1186-1215) çatır. Halep hakimi onun zekası, konuşmaları ile özellikle ilgilenerek zamanının ünlü alim ve fakihlerin olduğu bir toplantı düzenler, Şihabeddin Suhreverdi de oraya davet edilir. Birçok bilimsel çıkışlarda o üstünlük elde ederek el-Melik ez-Zahir'in saygısını kazanır. Bu şöhret ve saygı aynı zamanda ona karşı düşman güçler yarattı. Onlar düşünürün bilgi ve becerisi mukabilinde aciz oldukları için onu yok etmeye karar verirler. Arkadaşı Fahreddin Mardini'nin her zaman sakındığı Şihabeddin Suhreverdi'nin yok olma tehlikesi yarandı [Memmedov, 1978: 66].

İbn Hallikan yazmıştır ki onu inanç bozukluğu ve dinsizlikde suçladılar. Düşünürün küfrü cinayetine yol açtı. Fakihler tahrik etdiler ki el-Melik ez-Zahir onu öldürsün. Hakim bu fikri kabul etmedi. "Onun küfürünü kanıtlayan cümleler hazırladılar ve Malik Hasir Selahaddin'e Dimaşk'a gönderdiler. Dediler: Eğer bu genç adam hayatta kalırsa, El-Malik ez-Zahir'in inancını mahveder. Ayrıca serbest bırakılırsa, ülkedeki herhangi bir siteyi mahveder. Peşpeşe yalanlar söylendi. Selahaddin Halep'e Kadı Fazıl'ın vasıtası ile Şihabeddin Suhreverdi'nin hakkında oğlu el-Melik ez-Zahir'e mektup gönderdi. Orada bildirilirdi: Bu Şihab Suhreverdi'ni öldürmek kaçınılmazdır. O hiçbir durumda serbest bırakılamaz ve hayatta tutulamaz" [Memmedov, 2009: 25]. Fakat el-Melik ez-Zahir büyük yeteneğe sahip düşünürün katli fikrine katılmadı. Bir sonraki görevde ise Selahaddin eğer bunu yapmazsa Halep'in kontrolünü elinden alacağını belirtiyor. Bu durumdan başka bir çıkış yolu bulamayan el-Melik ez-Zahir onun icrası zorunda kalır.

Kaynaklarda onun hangi şekilde katledilmesiyle ilgili farklı düşünceler vardır. Bazıları onun aç tutulduğunu, bazıları boğulduğunu, kaleden atıldığını ve başka faraziyeler öne sürmüşler. Diğer mülahazalar şunu gösterir ki düşünür kendi kalede açlıktan ölmeyi tercih etmiştir. O Halep kalasında hapsedilerek öldürülmüştür. Onun ölüm tarihiyle ilgili farklı fikirler vardır. Diğer kaynaklarla da kıyasladıkda bu tarihle ilgili kesin olarak 1191 yılı kanaatine gelinir [Memmedov, 1978: 67].

Kaynaklarda ve araştırmalarda Şihabeddin Suhreverdi şahsiyeti “öldürülmüş filozof” (el-feylasuf el-maktul) adlandırılmıştır. Abdurrahman Bedevi “öldürülmüş” sözünü açıklayarken onu “şehid” kelimesi anlamında göstermiştir. O anlatır ki öğrencileri “öldürülmüş” lakabını “şehid” manasında başa düşürdüler [Bedevi, 1964: 95]. Tabi ki onun katli akidesi uğrunda olduğundan düşünür şehid sayılır.

3. Şihabeddin Suhreverdi'nin yaratıcılığı:

Düşünürün yaratıcılığı sufizm, peripatetizm, işrakilik ve Orta Çağ'da yaygın olmuş diğer felsefi cereyanları ihata edir. Şihabeddin Suhreverdi'nin felsefi mirasının Azerbaycan'da tek araştırmacısı, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi muhabir üyesi, Prof.Dr. Zakir Memmedov'un düşünürün vefatının 800 yılıyla ilgili yayınladığı “Şihabeddin Yahya Suhreverdi (Kısa bibliyografik bilgiler)” kitabında onun eserlerinin olduğu dünya kütüphaneleri, yayını hakkında tam ve detaylı bilgi verilmiştir. Buradan Şihabeddin Suhreverdi'nin kaynaklarda peripatetizmle ilgili on üç, sufizmle ilgili on beş, farklı konularda on altı eserinin ismi verilmiştir. İsimleri belirtilmiş elli iki eserin maalesef hepsi zamanımıza ulaşmamıştır [Memmedov, 1991: 67].

Şihabeddin Suhreverdi'nin edebi sanatsal yaratıcılığından bahsederken zamanımıza tam olarak ulaşmamış, fakat Arapça şiirin değerli incilerinden biri olarak kabul edilen divanı ve güzel benzetmeleri, yüksek derecede belagatı ve üslubu ile seçilen sufi risaleleri araştırılmalıdır.

Düşünürün divanının eksik elyazması Dimaşk şehrinin Zahiriyye kütüphanesinde korunur. Elyazmanın ilk sayfasında “İmam Suhreverdi'nin divanı” (Divan imam es-Suhreverdi) yazılmıştır. Kapak sayfasına ek olarak elyazma yedi varaktan oluşur. Dr. İzzat Hasan tarafından derlenen katalogda, bu elyazma şöyle tarif edilmiştir: ““Suhreverdi divanı” onun divanından bir parçadır. Burada kasideler, kıtalar, sufi üslupunda gazeller vardır”. Bibliyograf divanın birinci ve sonuncu kasidelerinden örnekler verdikten sonra yazır: “Oldukca yeni nüshadır, fakat güzeldir. Başlangıçta sıradan bir renkli levha, ilk sayfada altın tablolar var. Tam değildir. Katib onu tamamlamamıştır, sonunda kırmızıyla yazmıştır: “Dedi”. Ama ondan sonra hiçbir şey getirmemiştir. Sıradan, şık bir çizgisiyle yazılmıştır. Şiirlerin başındaki ifadeler kırmızı renkle yazılmıştır” [Memmedov, 2009: 48]. Aynı zamanda bu bilgiye Muhammed Ryad Malihi tarafından derlenen katalogda da bulunur [el-Malih, 1978: 561].

4. Şihabeddin Suhreverdi'nin şiirleri:

Şihabeddin Suhreverdi'nin şiirlerinden bahsederken belirtmelidir ki zamanımıza onun tam olarak ulaşmamış şiir divanı ve farklı kaynaklarda rastlanan yaklaşık iki yüz arapça beyti dikkata alınır.

Doğu kültürü tarihinde Şihabeddin Suhreverdi, şiir ve bilimi birleştiren paha biçilmez aydınlarımızdan biridir. Profesör Malik Mahmudov yazmıştır: “Düşünür Suhreverdi şiir dünyasına dahil olurken ikileşir, mecazi olarak değilse, şiirin göklerinde, bir kanadı idraktan, diğer kanatı duygulardan yoğrulmuş kuş gibi uçuşa meyleder. Ancak düşünür Suhreverdi şair Suhreverdi’ni reddetmez, aksine, ikisinin doğal birlikteliğinden yeni bir dünya doğar” [Mahmudov, 1983: 119].

Büyük bir filozof olmasının yanı sıra, düşünür, şiir dünyasında Arapça ve Farsça şiirlerin yazarı olarak tanınmıştır. Onun öğrencisi Şemseddin Şehrezuri bildirmiştir ki “Şihabeddin Suhreverdi’nin ilhamının yüksekliğini gösteren Arapça ve Farsça hoş, güzel şiirleri de vardır” [Memmedov, 1978: 149]. Maalesef zamanımıza yalnız onun Farsca üç rübaisi ulaşmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, günümüzde düşünürün yaklaşık iki yüz beyitlik şiiri bilinmektedir. Arapça şiirlerinde Şihabeddin Suhreverdi sadece büyük bir filozof, işrakilik felsefesinin kurucusu gibi değil, aynı zamanda çevresinin önde gelen bir söz ustası, yetenekli bir şairi olarak da kendini gösterir. Şihabeddin Sühreverdi, genellikle bir filozof olarak kabul edildi, çünkü felsefi fikirler ve düşünceler düşünürün çalışmasının temelini oluşturdu.

Şihabeddin Suhreverdi şiirlerinin temeli aşktır. Bu şiirler, sevgi ummanında yüzerek sanki orada incisini - aşkını bulan aşkın duygularının lirik bir ifadesidir. Aşık, sevgilisine olan duygularını büyük bir tutku ile vasıf eder. O bu yolda hasret acısı çeker. Ahitinde kararlı olan aşık, sonda kendi sevgisine kavuşur. Görünüşde aşkın vasıfı gibi anlaşılan bu beyitler, özellikle dikkat edildiğinde daha derin anlam taşıdığı anlaşılıyor. Düşünürün yüksek felsefi şiirinde aşkın mahiyeti geniş ve büyüktür.

Şihabeddin Suhreverdi şiirlerinde aşık sevgilisine “siz” diye hitap eder. Düşünürün “siz” hitabı belirli bir kişiye değil, ışıklar alemine yöneliktir. Böyle bir görüntüde, o fiziksel olarak var olan ve ruhu ruhsal dünyayı özleyen bir sevgilinin görüntüsünü yaratmıştır.

Düşünürün şiiri içerik açısından birkaç bölüme ayrılabilir: aşk, bu yolda çekilen hasret ve visal, şarabın övülmesi, dünyanın faniliği, ruhun bedeninin terk edilmesi.

Şihabeddin Suhreverdi, şiirlerini farklı ölçülerde yazmıştır. Basit, Kamil, Tavis, Vafir, Ramal gibi eruzun farklı boyutları esas alınarak yazılan bu manzum örnekler, çeşitliliği ile kusursuz bir biriktiri oluşturmuştur. Ayrıca Arap-İspanyol edebiyatına özgü muvaşşah şiirleri vardır.

Düşünürün bazı şiirleri “Suhreverdi divanı”na yansıtılsa da şiiriyle ilgili kaynaklarda bu tür örneklere rastlanmamaktadır. Ancak hem “Suhreverdi divanı”nda hem de kaynaklarda rastlanan şiirler vardır. “Haiyye” şiiri de bu örneklerden biridir.

Şair bir şiirinde şöyle demiştir:

Ruhlar daima size hasret kalır
Sizin visalınız ruhların kokulu bitkisi ve şerabıdır.
Sevdiğin insanların kalpleri sizi özlüyor
Buluşmanızın güzelliğinden memnundur
[İbn Ebi Useybia, 1965: 245].

İlk bakışta gerçek aşk gibi anlaşılan bu beyitler felsefi şiirin güzel örnekleridir. Burada düşünür “hasret” ve “visal” derken aşıklar arasındaki ilişkiden bahsetmir. İnsanların Yüce Nurlar Nuru’na olan sevgisi ve ona kavuşma arzusu gösterilmiştir. Aşıklar derken filozof-şair ne ifade etmek istemiştir? Şihabeddin Suhreverdi’nin felsefi görüşlerinde her insanın en büyük arzusunun Nurlar Nuru’na ulaşmak saadeti olduğu gösterilmiştir. Sadece salihlere ait olan bu mutluluk, şairin şiirindeki bu konunun izahıdır. Bahsedilen “aşıklar” gerçek anlamda değil, kalpleri kutsal ışığa bağlı insanlar gibi anlaşılır.

Düşünürün işrakilik akımı bazı yönden sufizme andırdığı için bazen onu sufi şiirine benzerliğini söylemişler. Arap araştırmacısı Sami Kiyali eserinde bu düşünceni reddederek sufi şiirinin mürekkep ve çok sayıda sembolik ifadeyle zenginliğini ifade etmiş, Şihabeddin Suhreverdi’nin şiirinin ondan farklılığını göstermiştir. O burada fikirlerin tamamen aydın olduğunu bildirmiştir [El-Kiyali, 1966: 51].

Aşıklara merhamet et, kendi üzerlerine
Muhabbetin müdafaasını ve tutkunun açıklığa çıkmasını götürmüşler.
Eğer sırları açılrsa, kanları akıtılacak
Böylece ifşa edilenlerin kanları akıtılacak
[İbn Ebi Useybia, 1965: 245].

Düşünür bu büyük sevgiyi kalbine yerleştiren aşıkları yüceltir. Aşkını sır olarak saklayan âşık önce bunu başarsa da daha sonra bu duygu başkalarına da ifşa olur. Aşıklar bu aşkın sırrını ortaya çıkarmak istemezler. Çünkü bu haber onlar için acıya ve ıstıraba sebep olabilir. Etrafindakiler aşıkların yüce duygularını hafife alarak onları yok ederek kanlarını akıtacaktır. Ancak aşkın alevi gizli kalmır. Bir vakit o kendi varlığını gösterecektir. O zaman sevgisine ve duygularına sadık kalanlar sonunda vusala kavuşacaklar.

Sonuncu beyitin ikinci mısrası “Suhreverdi divanı”nda ve İbn Hallikanın eserinde “Böylece aşıkların kanları akıtılacak” gibi verilmiştir [Zakirkızı, 2010: 66; İbn Hallikan, 1310: 266].

Onun (aşkın) ruhu sizin (Işıklar aleminin) görüşünüze hasret çekir
Nazarı sizin razılığınıza çalışır [el-Hamavi, 1925: 269].

Aşkın kalbi bu sevdaya bağlıdır. Aşkını onun ruhuna hakimdir. O kavuşmanın yetişmesini arzular ve özlemle bekleyer. Visal anı onun iradesinin ötesindedir. Çünkü bu süreyi karşı taraf belirler.

Birinci mısra “Suhreverdi divanı”nda ve İbn Hallikan’ın eserinde “Onun ruhu sizin görüşünüzden memnundur” gibi verilmiştir [Zakirkızı, 2010: 67; İbn Hallikan, 1310: 266].

Şairin yaratıcılığına dikkat etdikde burada polemik şeklinde yazılmış bir örnek vardır:

Dedim: Ey kalbimin avcısı, onu bağladın
Ölüm olan keshlere av haramdır.
Dedi: Kim ki zahmet çeker ve
Kim ki güzel yüzünü örtük söndürür o bene göründü.
Dedim: Ey sen, utangaçlığa işare et
Dedi: Avcı kimdir? Dedim: Ben [Zakirkızı, 2010: 64]

Düşünür gönül evinin gizli bir dünya olduğunu belirtir. Bu dünyanın güzelliğini anlayanlar onun yetenekli avcılarıdır. Aşk, Tanrı'nın herkese vermediği bir duygudur. Gerçek aşkın anlamını anlayan bir avcı, herkesin göremediği büyüleyici bir güzellik görür. Şihabeddin Suhreverdi'nin bahsettiği aşk kutsaldır. Onun kalbi ilahi aşkın tutsağıdır. Düşünür bu duyguya “avcı” der. Onun gölnüne hakim olan bu duygu avcının oku tek kalbini yaralamıştır.

Reşideddin Vatvat onun şiirin sanatsallığı olarak “es-sual va-l-cavab” adlandırmıştır [Vatvat, 1985: 144].

Sadakat geleneklerini takip ettiler. Onların gözyaşları
Denizdir ve tutkunun gücü denizci.

Vallahi sadece onun kapısında durmağı istemediler,
Hatta davet etdiler ve onlara anahtarı verdiler
[İbn Hallikan, 1310: 261].

Şair, sadık bir aşığı sonsuz denizin ortasında yüzen bir gemide tasvir eder. Bu denizin suyu da adi değildir. O hicran ateşinde yanarken aşıkların gözlerinden akan uzun yaşlar sonucu meydana gelmiştir. Gözyaşlarının bolluğundan oluşan denizde yüzen aşk gemisidir. Aşıklar o gemide yelken açarken bu acı ayrılıktan kurtulmanın yollarını ararlar. Fiziksel olarak değil, ruhsal olarak vardılar. Yeminlerinde kararlı olanlar için yeniden birleşme anı yaklaştığında durum aniden değişir. Visala ulaşmanın yollarını bularak, özlemin zor kapılarını açar ve hayalinde olduğu ışıklı aleme doğru adımlar.

İlk beyitin ikinci mısrası Yakut Hamavi'nin eserinde “Denizdir ve tutkunun kervanbaşısı denizci” gibi gösterilmiştir [El-Hamavi, 1925: 269].

Şairin günümüze ulaşan şiirlerinden örnekler, onun Azerbaycan edebiyatı tarihinde eşsiz bir inci olarak değerlendirmemize olanak sağlamaktadır.

5. Şihabeddin Suhreverdi'nin nesir yaratıcılığı:

Düşünürün sufi risaleleri, dil özellikleri ve anlatım üslubu bakımından Azerbaycan edebiyatının değerli nesir incilerindedir. Onun eserlerinin yayınında A.Korbin'in, Seyyid Huseyin Nasr'ın ve Aga Seyyid Muhammed Bagi Sebzevari'nin büyük hizmetleri vardır.

Yazar eserlerine okuyucunun ilgisini çeken isimler seçmeye çalışmış ve bunu başarmıştır. Elbette herhangi bir esere başlık verilirken isimler çok önemlidir. Konuşulacak olayların mahiyeti, ruhu bu başlıklara çok özlü bir şekilde yansıtılmalı ve kısa bir ifadeyle birçok şey anlaşılmalıdır. Bu kurala dayanarak Şihabeddin Suhreverdi, felsefi içerikli nesir eserlerine alışılmadık başlıklar seçmiştir. “Garb Gurbeti”, “Çocukluk Haleti”, “Kuş Hakkında Risale”, “Cebrail Kanatlarının Sesi” ve bu gibi diğerleri iki ya da üç kelimeyle ifade edilse de okuyucuya eserin konusunu yaklaşık olarak anlatır.

Şihabeddin Suhreverdi'nin nesirinde dini hikayelere rastlıyoruz. Onun “Garb Gurbeti” eserinde Nuh'un gemisi, Ad ve Semud kabileleri, Lut'un hikayesi, Musa'nın odla karşılaşması, Musa ile Hızır'ın suhbeti, Süleyman'ın Belkıs'a mektubu, Yecuc ve

Mecuc tayfaları hakkında Kur'an hikayelerini ne kadar ustalıkla uyguladığı görülmektedir.

Şihabeddin Suhreverdi belagatlı söz ustası olmuştur. Adı konuşma sürecinde kullanılan ve konuşmalarda sıklıkla karşılaşılan kelimeler, düşünür tarafından büyük bir ustalıkla, her biri doğru yerde, güçlü bir etkiyle söylenmiştir. Kelimeleri seçme yeteneği yaratıcılığı boyunca izlenebilir. Tanrı'nın çok az kişiye bahsettiği bu ilahi vergi, Şihabeddin Suhreverdi'nin ruhunun hükümdarıydı. Şiirlerinde akıcılık, öykülerinde düşündürücü bir hikmet vardır.

Belagatlı çıkış, Shihabeddin Suhreverdi'nin "Sufilerin Makamları"nda daha canlı bir şekilde gösterilmiştir. Diğer nesir örneklerinden farklı olarak, sufînin Allah'a yüksek şevkle ve samimi duygularla dua etmesi, bağışlanma arzusu, O'nun büyüklüğüne tapınarak ve Tanrı'nun sevgili kullarından olma arzusuna burada özel bir ilgi görmektedir. Metindeki cümlelerin sadeliği, sözcük seçimleri ve en önemlisi duygulu anlatımın yüksek olması yazarın belagatının kanıtıdır.

Yazarın felsefi nesri, farklı ifade tarzı ile dikkat çeker. Onun anlatım üslubunda tek bir yol yoktur. Fikirleri ifade etmek ve felsefi düşünceleri okuyucuya aktarmak için bir takım sanatsal araçlar kullanılmıştır.

Şihabeddin Suhreverdi, nesir eserlerinin bir kısmı mükalemeler şeklinde oluşmuştur. Bu mükalemelerde iki şahıs canlandırılır. Yazar, hikayesini daha gerçekçi bir şekilde anlatmak için kahramanının diliyle konuşmuş, felsefi düşünceleri soru-cevap şeklinde okuyucuya aktarmıştır.

Doğu literatüründe mükaleme şekline dayalı örneklerle sıklıkla rastlanır. Bu örneklerle hem manzum hem de nesir eserlerde rastlamak mümkündür. Kökleri çok derinlere iner. Önde gelen yazarın bu üsluba başvurması, onun edebi geleneklere bağlılığını ve farklı tonlarda eserler yaratma arzusunu kanıtlıyor. Çünkü mükaleme fikrin kapsamlı ifadesi, konunun ayrıntılı şekilde açıklanması için harika bir vasıta.

Bazı risalelerinde Shihabeddin Suhreverdi, nur yüzlü ihtiyarı vasıf etmiştir. Eser kahramanı bu ihtiyarla karşılaşır, zihnini kaplayan anlaşılmazlıklardan kurtulmak için çeşitli sorular sorar ve böylece hikayenin özünü ortaya çıkarır. Bütün bu olayların merkezinde derin felsefi düşünceler vardır. Ancak düşünür, eseri baştan sona sağlam bir kompozisyon içinde kurmuş ve mecazları ustalıkla kullanmıştır. Burada bazen felsefi yönler unutulmuş güzel bir sanatsal örnek okuyucu zevk verir.

Mükalemelere dayalı eserlerde ruhunda karanlık bir boşlukla yolculuk eden kahraman, anlayamadığı konuları açıklığa kavuşturmak için kendine bir hoca arar. "Çocukluk Haleti" ve "Cebraîl Kanatlarının Sesi" isimli risalelerinde onun kahramanları ruhunda açıklanamaz bir endişe ve boşluk hissederek sefere çıkar. O anda ihtiyar biriyle karşılaşır ve o kişinin örneğinde birçok şey açığa çıkar ve kısmen huzur bulur. Şihabeddin Suhreverdi bütün hikayeleri o kadar ustalıkla kaleme almıştır ki, bu eserleri yaratan kişiye sadece filozof demek doğru olmaz. Çünkü yazar burada sanatsallığın gereklerini tam olarak karşılayan bir örneği oluşturmuştur.

Nur yüzlü ihtiyarın sureti sözlü ve yazılı edebiyatta genellikle bilgelik ve mükemmellik sembolü olarak alınır. Dünyanın gizemli katmanlarını çözmeye bu ihtiyarın önerileri ve tavsiyeleri yardımcı olur. Şihabeddin Suhreverdi'nin karanlık konuları aydınlatmak için kullandığı bu araç, eseri zenginleştirmiştir.

“Kırmızı Simanın Zihni”, açıklayıcı yöntemiyle ayırt edilir. Şihabeddin Suhreverdi, eser kahramanının karşılaştığı ihtiyarı alışılmadık bir şekilde anlatıyor. Yarattığı bu görüntü gerçek resimden çok uzaktır. Hikayesini hayatın dışında anlattığında özel bir ilgi uyandırdı ve bu anlatım tarzında yazarın gizli bir ipucu var. Okuyucuya ilk başta karanlık gelen bu konuyu ihtiyarın diliyle anlatır.

Şihabeddin Suhreverdi'nin eserlerinde alegorik hikaye üslubu da tercih edilmiştir. Yazarın eserlerinde bu formu kullanması, fikirlerini sıradan insanların değil, çeşitli kuş ve böceklerin konuşmalarına ve yargılarına dayanarak sunması, zengin yaratıcı yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Şihabeddin Suhreverdi'nin “Karıncaların Dili” adlı eserinde sembolik vasıfların yaygın olarak kullanıldığı adından da anlaşılmaktadır. Bu risale, bir hikayeler mecmusu olması bakımından dikkat çeker. Düşünür, karıncaların, kaplumbağaların, yarasaların ve bukalemunların, ibibiğin ve baykuşların hikayelerini güzel, sanatsal bir dille anlatmıştır. Bu hikayelerde gizli bir dünya, felsefi öz vardır. Bununla birlikte, yazarın ustaca çalışmasından değerli bir edebi örnek oluşmuştur.

Şihabeddin Suhreverdi'nin felsefi risalelerine dikkat edilirken, önde gelen bir takım sufilerin isimlerini zikrettiği ve onların paha biçilmez fikirlerinden yararlandığı görülmektedir. Ebu Yezid Bistami'nin, Hüseyin Mansur Hallac'ın adlarından bahsedilmiş, fikirleri ve değerli şiir örnekleri aktarılmıştır.

Sonuç

Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin yaratıcılığı edebi ve sanatsal özellikleri bakımından çok değerlidir. Hem şair hem de yazar olarak Azerbaycan edebiyatına eşi görülmemiş katkılarda bulunan düşünür, sadece bir dönemin değil, aynı zamanda birkaç yüzyılın değerli söz sahipleri arasında seçilir. Zaman bu büyük şahsiyeti yetiştirdi ve o da kendi ilham kaynağından edebiyat dünyasına armağan verdi. Bir şair ve yazar olarak, edebiyat dünyasının karanlık göklerinde parlayan yıldızlardan biri oldu. Şihabeddin Suhreverdi, değerli şiirleri ve nesir eserleri ile Doğu'nun Arapça, Farsça edebi muhitinde yeni bir yol açmıştır. Arapça şiirlerinde Yüce Işıklar alemine hasret ve ona kavuşmak özlemi duyulur. Risalelerinde ise mevzu çeşitliliği görünür. Modern çağda, Şihabeddin Suhreverdi'nin hizmetleri, sadece Azerbaycan bilim ve edebiyatının değerli bir örneği olarak değil, aynı zamanda Doğu kültürünün eşsiz incileri olarak da incelenmektedir.

Kaynakça

Bedevi, Abdurrahman (1964). Şahsiyyat kalaka fi-l-islam. al-Kahire: Daru-n-nahdati-l-arabiyye

El-Hamavi, Yakut (1925). Mucemu-l-udaba av tabakatu-l-udaba. C. 7. Mısır: Maktaba Hindiyya

İbn Ebi Useybia (1965). Uyunu-l-anba fi tabakati-l-atibba. Beyrut: Dar maktabati-l-hayat

İbn Hallikan (1310). Vafayatu-l-ayan va anbau abnai-z-zaman. Mısır. El-Matbaatu-l-meymeniyye

El-Kiyali, Sami (1966). Es-Suhravardi. El-Kahira, 1966: Daru-l-maarif

Mahmudov, Malik (1983). Arapça yazmış azerbaycanlı şair və ediblər (VII-XII esrlər). Bakı: Elm

El-Malih, Muhemmed Ryad (1978). Fihrist mahtutat dari-l-kutub ez-Zahiriyye. C. 1. Dimaşk: el-Hicaz

Memmedov, Zakir (1978). Azərbaycanda XI-XIII yüzillərdə fəlsəfi fikir. Bakı: Elm

Memmedov, Zakir (2009). Şihabəddin Yahya Suhreverdi. Bakı: Elm

Memmedov, Zakir (1991). Şihabəddin Yahya Suhreverdi (Kısa bibliyografik bilgiler). Bakı: Elm

Vatvat, Raşideddin (1985). Sadı volşebstva v tonkostyax poezii. Perevod s persidskogo, issledovanie i kommentariy N.Y.Çalisova. Moskva: Nauka

Memmedova, Ülker Zakirkızı (2010). Şihabəddin Yahya Suhreverdi (edəbi-bedii yaradıcılığı). Bakı: Elm

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

Sorumlu Yazarlar: Maryam ESHMUHAMEDOVA, The Tashkent State University of Oriental Studies, Doç. Dr.

ninishka12@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-2536-9475

Atf: ESHMUHAMEDOVA, M. (2021). Бугунги Яссавийшуносликдаги Долзарб Муаммолар, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 116-132.

Makale Gönderim Tarihi: 7 Eylül 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

БУГУНГИ ЯССАВИЙШУНОСЛИКДАГИ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАР

Аннотация

Ушбу мақолада Аҳмад Яссавий асос солган “Яссавия мактаби шоирлари” деб номланган адабий мактабга мансуб шоирлар ижоди ҳақида сўз боради. Бу мактаб шоғирдларининг асарлари қўлёзма манбалар орқали етиб келганлиги боис Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланаётган уларнинг асарлари ўрин олган қўлёзма манбалар асосида иш кўрилган. Бу мактаб шоирлари кимлар, улар ижодидаги ўхшашлик ва ўзига хосликлар мисоллар ёрдамида очиқлаб берилган. Шунингдек, уларнинг асарлари қўлёзмалардан қай даражада ўрин олган, кейинги изланишлар натижасида бу шоирлар сафи қай даражада кенгайганлиги ҳақида маълумотлар берилган.

Юқорида мазкур бўлган институт фондида сақланаётган бу мактаб шоирлари асарлари ўрин олган қўлёзмалар таҳлил қилиниб, улар гуруҳлаб чиқилган.

Мақоланинг давомида Яссавия мактаби шоирларига хос бўлган хусусиятлар бир мавзу доирасида бир неча ижодкорнинг асар ёзиши масаласига эътибор қаратилиб, уларнинг ёзган бундай асарлари қислаб ўрганилиб, натижалари биён этилган.

Шу билан бирга бу адабий мактаб шоирлари қаламига мансуб шеъринг қиссачилик ҳақида, улардаги мансублик масаласининг ҳал этилиши зарур бўлган жиҳатлари ҳақида ҳам сўз юритилган. Ва бу масалани ҳал қилишда юқори даражадаги манбашунослик ва матншунослик тадқиқоти олиб борилиши зарурлиги таъкидланган.

Бугунги Яссавийшунослик олдига турган долзарб муаммолар ҳақида фикр юритилар экан, унинг издошлари ижодини жиддий ўрганилиши лозим бўлганлиги, уларнинг ҳар бирининг асарлари ўрин олган қўлёзмалар каталогини ва асарлари илмий матнларини тузиш кечиктириб бўлмайдиган вазифа эканлиги айtilган.

Бунда айрим қўлёзмаларда Аҳмад Яссавийга нисбат берилаётган бир неча шеъринг қиссалар матни унинг ҳикматларига услубий жаҳатдан қеслаб ўрганилган. Изланиш натижалари баён этилган. Яссавийшуносликда бугунча “шайхул-машойих”нинг шеъринг қисса ёзганлиги маълум эмас. Шунинг учун бу масалага жиддий ёндошиб, узил-кесил хулоса чиқаришга шошилмаслик таъкидланган. Шу билан бирга Яссавийга нисбат берилган шеъринг қиссалар парчаларни унинг издошлар асарлари билан қисланган.

Таянч иборалар: қўлёзма, манба, газал, шеъринг қисса, девон, аралам, тахаллус, тўплам, қадимий шеъринг, илмий матн

Annotation

This article deals with the work of poets belonging to the literary school called "Poets of the Yassaviya School" founded by Ahmad Yassavi. Since the works of the poets of this school came through manuscript sources, the work was based on manuscripts kept at the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhon Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The poets of this school are identified through examples of similarities and differences in their work. The extent to which these works are included in the manuscripts, and subsequent research has provided information on the extent to which the ranks of these poets have expanded.

The manuscripts of the poets of this school, which are kept in the fund of the above-mentioned institute, are analyzed and grouped.

In the course of the article, the peculiarities of the poets of the Yassaviya school are compared with the problem of writing works by several artists on the same subject, and the results are described.

At the same time, there is no mention of the poetic narratives written by the poets of this literary school, nor of the aspects in which the question of belonging belongs to them.

At the same time, a number of poetic texts attributed to Ahmad Yassavi in some manuscripts have been studied in a methodologically comparable way to his wisdom.

The results of the study are described. It is not known whether Yassavi wrote the poetic short story Shaykh al-Mashayikh.

Therefore, it is necessary to take this issue seriously and not jump to conclusions. At the same time, the poems attributed to Yassavi are compared to the works of his followers.

And to solve this problem, it is necessary to conduct a high level of financial and textual research.

Reflecting on the current problems facing Yassavi studies, it is said that the work of his followers should be seriously studied, and that it is an urgent task to compile a catalog of manuscripts and scientific texts of each of them.

Key words: *manuscript, source, gazelle (lyric), poetic story, Devonian, mixed, pseudonym, collection, antique, poetry, scientific text*

Özet

İşbu yazıda Ahmed Yasevi'nin kurduğu "Yaseviye ekolü şairleri" adlı edebi mektebe ait olan şairler ele alınmıştır. Söz konusu ekolün şairleri hakkındaki bilgiler el yazıları aracılığıyla bize kadar ulaşmıştır, dolayısıyla Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Beruni adlı Şarkşınaslık Enstitüsünde bulunmakta olan adı geçen şairlerin eserleri bahse konu olan el yazısı kaynaklarına dayanarak çalışılmıştır. Ekol şairlerinin kişiliği, yazdıklarındaki benzerlikler ve özellikler örneklerle açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, bu eserler el yazılarını ne kadar kapsadığı, daha sonraki araştırmalar sonucu şairler sırası ne denli genişlediği ile ilgili bilgiler de sunulmaktadır.

Adı geçen enstitü fonundaki ekol şairleri eserlerinin bulunduğu el yazıları analize edilmiş ve sınıflandırılmıştır.

Akabinde, Yeseviye ekolü şairlerine özgü nitelikler - bir konu çerçevesinde birçok yazarın eser vermesine dikkat çekilmiş, yazdıkları eserler mukayese yoluyla incelenmiş ve sonuçlar beyan edilmiştir.

Ayrıca, edebi mektep şairlerinin yazdıkları nezmi kıssalar, onlardaki aitlik meselesinin çözülmesini gerektiren hususlar da konu edinmiştir. Söz konusu meselenin çözümü için ileri düzeydeki menbaşınaslık ve metinşınaslık araştırmalarına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Yazıda günümüz Yeseviciliği önündeki güncel sorunlar ele alınırken, başta üstat olmak üzere onun devamcılarının da eserleri ciddi bir şekilde araştırılmaya gereksinim duyduğu, her yazarın eserleri bulunan el yazılarının katalogları ve eserlerin bilimsel metinlerini düzenlemenin ertelenmemesi gereken bir vazife olduğunun üzerinde durulmuştur.

Yazıda kimi el yazılarda Ahmet Yasevi'ye ait olduğu ileri sürülen birkaç nezmi kıssa, üstadın hikmetlerine üslup açısından mukayese edilmekte ve araştırma sonuçları sunulmaktadır. Yesevicilik'te günümüze kadar 'şeyh-ül meşayih'in nezmi bir kıssa yazdığı tespit edilmemiştir. Bu nedenle meselenin ciddi bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu vurgulanmış, süratli ve kesin sonuçlardan uzak durulması önerilmiştir. Ayrıca Yasevi'nin yazdığı iddia edilen nezmi kıssalardan parçalar devamcılarının eserleri ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: *el yazısı, kaynak, gazel, nezmi kıssa, divan, karışık, mahlas, derleme, eski şiir, bilimsel metin*

Аҳмад Яссавий ҳикматлари ўрин олган “Девони ҳикмат” азалдан туркий тилли халқлар орасида севиб мутолаа қилинган. Ҳозирги кунда “Девони ҳикмат” қўлёзмалари нафақат туркий халқлар яшайдиган ўлкаларда, балки дунёнинг турли бурчакларидаги қўлёзма фондларида сақланади. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти ва Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи фондларида бу асарнинг 200 атрофидаги қўлёзмаси сақланади (турли китоб фондлари, музейлар, расмий ва шахсий кутубхоналар бундан мустасно). Бу қўлёзмаларнинг тавсифлари амалга оширилган¹, “Девони ҳикмат”нинг йиғма-қийсий матни ҳам тузилган². Лекин изланишлар ҳали давом этмоқда.

Хожа Аҳмаднинг бир нечта тарихий хизматлари бор. Улардан бири ўзига хос мактаб яратганлигидир. Бу мактаб шоирларининг ижоди ҳақида тадқиқот олиб борган олимлар уларнинг сонини 20га яқин деб кўрсатганлар. Лекин бу мактаб шоирлари асарлари ўрин олган қўлёзмаларни ўрганиш жараёнида тадқиқ этилаётган қўлёзмаларнинг сони ортган сари ижодкорларининг сафи ҳам кенгайиб бораётганининг гувоҳи бўлдик.

Биз аввалги изланишларимизда уларнинг сони 40 атрофида эканлигини аниқлаган бўлсак. Кейинги изланишлар натижасида яна янги номлар кашф этилди. Улар жумласига Қул Салим, Қул Зоҳидий, Мискин Аюб, Дарвеш Али, Қул Туфайлий, Аллоуддин, Қул Муҳаммад, Занги ота, Қул Зиёий, Жалолий, Қул Хаёлий, Толиб, Давоий, Эшон Мухлис, Фозилий, Қул Мужрими роҳ, Шайдоий, Муҳаммадқули, Ҳажрий, Аҳмад хожа, Қул Ёдгор, Қаботий, Ошиқ Юсуф, Қул Саййидий, Ҳузурий, Эшон Хўжақули, Фаҳрийқул, Хўжа Ҳомид, Қул Сайфиддин, Қул Садоийи, Қул Ожиз, Эшон Солиҳ Андижоний ва бошқалар киради.

Улар бир томондан Аҳмад Яссавий бошлаб берган анъана – ҳикматнависликни давом эттирган бўлсалар, иккинчи томондан ғазал, муножот, шеърий қиссачилик ва бошқа жанрларда ҳам қалам тебратганлар. Ғазал жанридаги мисолларга эътибор қаратсак.

Масалан, Холисида:

*Kim azaldan barčani jonin şikar etgan ũlum,
Barčani kũksini gamdan dogi zor etgan ũlum.*

*Kim azaldin barčani jänin şikar etgän ölüm,
Barčani köksini yamdin dāyi zār etgän ölüm.*

(№1576, 64в)

Қул Сулаймонда:

Букун манга ҳады ул жоним аъмолин кўрдум,

²“Девони ҳикмат”нинг йиғма-қийсий матни (тайёрловчи М. Эшмухамедова). – Тошкент, 2008.

Нечун шодмон бўлмайин шайхим жамолин кўрдум.

*Bükün mäñä hadya ul jānīm a 'mālīn kördüm,
Nečün šādmān bolmayīn šayxīm jamālīn kördüm.*

(№ 3966, 222^{бв})

Қул Шарифда:

*Эй кўнгил, бел боғлама, кўпни кечурган дунядур,
Бу ўлумнинг шарбатин халққа ичурган дунядур.*

*Ey köñül, bel bağlama, köpni kečürgän dunyadur,
Bu ölümniñ šarbatīn xalqqa içürgän dunyadur.*

(№1910, 114^{ав})

Бундай мисолларни бу мактабга тегишли бошқа ижодкорлар асарлари мисолида яна кўплаб келтириш мумкин. Биз эса шу мисоллар билан чекланамиз. Демак, бу мактаб ижодкорларига хос бўлган хусусиятлардан бири ғазал жанрида ижод қилиш экан. Улар ижодидаги ғазалнавислик ва муножот ёзиш мавзулари ўрганилиши зарур бўлган долзарб муаммолардан бири экан.

Бу мактаб шоирлари ижодида ғоя бир – илоҳий ишқ васфи, покликка, эзгуликка чорлаш, нопокликлардан сақланиш, умринг ҳар бир лаҳзасини ғанимат билиб охират тадоригини кўриш ва ҳоказо. Масалан, Аҳмад Яссавийда:

*Бешак билинг, бу дунё барча элдин ўтаро,
Инонмагил молинга бир кун қўлдин кетаро.*

*Bešak biliñ, bu dunyā barča eldin ötar-ā,
İmänmägil mālīnga bir kün qoldīn ketär-ā.*

(№ 5715, 86а варақ)

Қул Сулаймонда:

*Фоний эрур бу дунё барча халқдин кечкуси,
Неча узун яшасанг бир кун умрунг ўткучи.*

*Fāniy erür bu dunyā barča xalqdīn ketküsi,
Nečä uzun yašasañ bir kün 'umruñ ötküci.*

(№12441, 208а варақ)

Холисда:

*Аё одам ўгли, зофил турма, ярогинг қил,
Ўлум санга бир кун етиб келур эрмиш.*

Ayā ādam oyli, zāfil türmä, yarağīñ qil,

Ölüm sähä bir kün etib kelür ermiş.
(№ 1322, 53б варақ)

Иқонийда:

*Бевафодур ушбу дунё, бил, ани поёни йўқ,
Ғайри ўлмакдин у кун охир анинг дармони йўқ.*

*Bevafādur ušbu dunyā, bil, anī pāyānī yoq,
ğayrī ölmäkdin u kün āxir anīñ darmānī yoq.*
(№7488, 63а варақ)

Бу мактаб шоирлари ижодидаги умумийликлардан яна бири ишқ йўлида чекилган машаққатлар, бу йўлдаги риёзатлар ва қийинчиликларнинг таърифидир. Улуғ ишқ, унинг манзилию даражаси, ошиқлик, унга лойиқ бўла олишлик масъулияти куйланади. Яна манбаларга мурожаат этамиз:

Яссавийда:

*Аё дўстлар, пок ишқини қўлга олдим,
Бу дунёни душман тутуб юрдум мано.*

*Ayā dostlar, pāk 'išqini qoʻlga oldim,
Bu dunyāni dušman tutup yurdum män-ā.*
(№ 3764, 89а варақ)

Ёки:

*Ишқ сиррини баён қилсам ошиқларга,
Тоқат қилмай бошин олиб кетар, дўстлар.*

*'İšq sirrini bayān qilsam 'āšīqlarğa,
Tāqat qilmay başin alip ketār dostlar.*
(№ 3764, 34б варақ)

Қул Сулаймонда:

*Ишқ йўлига телим ошиқ кирди бўлғай,
Мендек қуллар ўзин лойиқ кўрса бўлмас.*

*'İšq yolıya telim 'āšīq kirdi bo 'lğay,
Men-dek qullar özin lāyiq körsä bolmas.*
(№7488, 80б варақ)

Қул Зоҳидда:

*Аё дўстлар, чўллар аро ҳайрон бўлуб,
Ишқ йўлида сарсон бўлуб қолдим мано.*

*Ayā dostlar, ʻollār ara hayrān bolup,
ʻIshq yolida sarsān bolup qaldim mān-ā.*
(№4002, 476 варақ)

Мисолларга назар ташласак, Яссавийдан унинг издошларига қадар бадииятнинг юксалиб, гўзаллик касб этиб борганини кузатамиз. Айниқса, Убайдий қаламига мансуб мисраларда буни яққол кўриш мумкин. Фикримиз исботи учун Убайдийдан яна бир мисол келтирамиз:

*Ой юзи маҳваш қуёш янглиғ жамолингдур жамил,
Лайлатул – меърож янглиғ гисуйинг дурри тавил.*

*Ay yūzi mahvaš quyaš yanliḡ jamāliḡdur jamil,
Laylatul – meʻrāj yanliḡ gisiyiniḡ durr-i taviḡ.*
(№7154, 916 варақ)

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида Яссавий ва унинг мактаби шоирлари асарлари ўрин олган жуда кўп қўлёзмалар сақланади. Яссавий мактаби шоирларининг асарлари Хожа Аҳмаднинг ҳикматлари сўнгида ёки унинг асарлари билан аралаш ҳолда кўчирилган. Шундай қўлёзмалар борки, улардан бу мактаб шоирларининг асарлари кўплаб ўрин олган. Улар сирасига: 998, 3966, 8405, 7488, 11111 ва бошқа қўлёзмаларни киритиш мумкин. Яна шундай қўлёзмалар ҳам борки, улардан Яссавий издошларининг асарлари кам миқдорда ўрин олган. Бундай қўлёзмалар сирасига: 7698, 12308, 1090, 2807 ва бошқаларни киритиш мумкин. Дикқатни тортадиган жиҳати шуки, қайси қўлёзмадан Яссавий асарлари ўрин олган бўлса, ўша жойдан унинг издошлари асарлари ҳам ўрин олган. Буни қандай изоҳлаш мумкин. Аҳмад Яссавий асарлари қанчалик севиб ўқилган бўлса, унинг издошлари асарлари ҳам шундайми ёки бошқа сабаб борми. Бу масалага навбатдаги манбашунослик йўналишида олиб борилган жиддий тадқиқотлар аниқлик киритиши мумкин.

Биз ана шу қўлёзмаларни синчиклаб ўрганиб чиқиб шундай фикрга келдикки, бу мактаб шоирлари ичида номи адабиёт оламига таниш бўлганлари ҳам бор. Айни дамда номлари таниш бўлмаганлари ҳам бор. Шунингдек, бизгача асарлари етиб келган бу мактаб шоирларининг ичида сермахсул ижодкорлар ҳам ёки асарлари кам учрайдиган ижодкорлар ҳам учрайди. Масалага аниқлик киритиш учун манбаларга мурожаат этамиз. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида “Девони ҳикмат”нинг кўплаб қўлёзмалари сақланади. Улардан Аҳмад Яссавий асарлари билан бирга, албатта, унинг мактаби шоирлари асарлари ҳам ўрин олган. Биз ана шу қўлёзмаларни энди бевосита Яссавий издошларининг асарларини аниқлаш мақсадида ўрганиб чиқдик. Натижа шундай бўлдики, уларда асарлари энг кўп учрайдиган шоирлар қуйидагилар экан: Кул Сулаймон, Шамс, Иқоний, Холис, Азим

Хўжа Эшон, Қул Убайдий, Хувайдо, Сайқалий, Қул Назирий, Қул Шариф, Қул Темурий, Қул Салим, Мискин Қосим, Қул Зоҳидий, Қул Ғарибий, Қул Умурий, Аҳмад, Худойдод, Неъматуллоҳ, Залилий, Эшон Жазбий ва Иброҳим Адҳам.

Асарлари камроқ учрайдиган шоирлар қуйидагилар экан: Дарвеш Али, Мискин Айноб, Қул Туфайлий, Алоуддин, Қул Ҳайдарий, Саййид ота, Қул Камолий, Қул Муҳаммад, Занги ота, Қул Зиёий, Жалолий, Толиб, Муҳаммад Олим, Давойи, Эшон Мухлис, Фозилий, Қул Мужрими роҳ, Шайдойи, Муҳаммадқули, Ҳажрий, Аҳмадхожа, Қул Ёдгор, Ғариб Гулшан, Абдурашид, Қул Ўзгандий, Қаботий, Баҳоуддин, Ошиқ Юсуф, Қул Хўжа Аҳмад, Қул Саййидий, Ҳузурий, Эшон Хўжа Қули, Фаҳрий Қул, Хўжа Ҳомид, Азимқули, Қул Сайфиддин, Қул Садойиъ, Эшон Исломиддин, Қул Хаёлий, Қул Ёдгор, Қул Ҳайдар ва б. Булар бир нечта шоирми ёки бир шоир бир нечта таҳаллус билан ижод қилганми бунга ҳам кейинги изланишлар натижаси аниқлик киритади.

Яссавий мактаби шоирлари ижодига назар ташланса улар ижодида ҳам ғоявий, ҳам услубий жиҳатдан шу қадар ўхшашлик кузатилади. Ижодда бу қадар ўхшашлик, айна дамда устоз бошлаб берган анъанага содиқ қолиш кишини ажаблантиради. Демак, Аҳмад Яссавий шогирд-издош тарбиялашда ҳам ибрат бўларлик иш қилган экан. У бошлаган анъанани издошлари шунчалик маҳкам ушлаб, садоқат билан давом эттирганларки, бу мактабга мансуб бирор шоирнинг ана шу йўлдан бироз бўлса-да оғишганини учратмаймиз. Албатта, уларнинг ҳар қанча анъанага содиқ бўлсалар-да, ўзига хос услубларига ҳам эга эканликларини унутмаслик лозим. Яна манбаларга мурожаат этамиз:

Қул Сулаймонда:

*Эски-туски бўрким бор, сариқ-суруқ кўрким бор,
Шайхим ишга буюрса бормасқа на эрким бор.*

*Eski-tüski bõrkim bar, sariq-suruq kõrkim bar,
Şayhım işgä buyursa barmasqa na erkim bar.*
(№1564, 81а варақ)

ёки:

*Букун манга ҳадя ул жоним аъмолин кўрдим,
Нечун шодмон бўлмайин шайхим жамолин кўрдим.*

*Bükün mәнә hadya ul jәнim a'mālın kõrdüm.
Neçün şādmān bolmayin şayhım jamālın kõrdim.*
(№3966, 223а варақ)

Кўриниб турибдики, Боқирғонийда ўзига хос кучли бадиият, равонлик ва бадий тасвир воситалари ва бўёқлардан фойдаланиш устун.

Иқонийда:

Худо муҳаббатидин ўзгани ҳавас қилма, Иқоний,

Ҳаёт ёрида ушбу ҳавасни бас қилма.

*Xudā muhabbatidīn özgāni havas qılma, İqāniy,
Hayot yarida uşbu havasni bas qılma.
(№1564, 139а варақ)*

Ёки:

*Vafosi iйq bu dunёni neçā fikr айласанг, асло
Насиҳатни ўзунгга, қил, бу сўзни жон билан тингла.*

*Vafāsī yoq bu dunyāni neçā fikr aylasañ, aslā
Nasihatni özünğā, qıl, bu sözni jān bilā tıñlā.*

(7154, 646 варақ)

Бу мисраларда анъанага содиқлик, айна дамда ўзига хос содда ва жайдари услубни кузатиш мумкин. Ҳатто вазн ва қофияда сакталик ҳам сезилиб турибди. Яъни Иқонийга хос “менлик” кўриниб турибди. Бу мактабнинг бошқа шоирлари ижодига мурожаат қиламиз.

Убайдийда:

*Оғзиким, андин чиқар ҳайвон суйи янглиғ ҳадис,
Эй Убайдий, улдурур айнан тусаммо салсабил.*

*Aғzi-kim, andin çiqar hayvān suyi yañliғ hadiş,
Ey Ubaydiy, ul durur aynan tusammā salsabil.
(№7488, 100а варақ)*

ёки:

*Қул Убайдий, қилмайким, дунёда эҳсони хайр,
Охиратда ҳамдамим эҳсон экандур билмадим.*

*Qul Ubaydiy, qılmay-kim, dunyāda ehsāni xayr,
Āxiratda hamdamim ehsān ekāndür bilmādim.
(№7488, 103а варақ)*

Ниҳоятда ҳароратли, гўзал услуб. Сўз ва маъно билан боғлиқ нуқсонлар учрамайди. Ва айна дамда яссавиёна анъанага содиқликни ҳам учратиш мумкин. Бадиий воситалардан ҳам ўрни билан фойдаланилган.

Юқорида бу мактаб шоирлари ва Яссавийнинг ўз шеърларидан айрим парчалар қиёслаб кўрилди. Ана шу кичик мисоллардан ҳам маълум бўляптики, бу мактаб ижодкорлари шеърлари ҳар қанча ўхшаш бўлса ҳам, ўзига хос “Менлик” билан ажралиб турганини сезиш қийин эмас.

Шеърый қиссачилик ўзбек адабиёти тарихида салмоқли ўрин эгаллаган. Улар 2 хил: биринчиси халқ оғзаки ижоди намуналари тарзида. Булар жумласига “Тоҳир ва Зухра” // “Tāhir va Zuhra”, “Санавбар” // “Sanavbar”, “Юсуф ва Зулайхо” // “Yusuf va

Zulayhā” va бошқалар киради. Иккинчиси эса алоҳида муаллифлар қаламига мансуб. Яссавий мактаби шоирлари ёзган шеърӣ қиссалар шу жумлага киради. Улар қуйидагилар: “Иброҳим қиссаси” // “İbrāhim qissasī”, “Вафотномаи Расул” // “Vafātnāmai Rasul”, “Имом Ҳасан ва Ҳусайн қиссаси” // “İmām Hasan va Husayn qissasī”, “Биби Фотима қиссаси” // “Bibi Fātima qissasī”, “Жавобнома” // “Javābnāma”, “Қиссаи Идрис” // “Qissai İdris”, “Қиссаи мақталномаи имом Ҳасан ва имом Ҳусайн” // “Qissai maqtalnāmai imam Hasan va Husayn”, “Ҳазрат Али марсияси ва Ҳусайн қиссаси” // “Hazrat ‘Ali marsiyasī va Husayn qissasī”, “Абу Лайс қиссаси” // “Abu Lays qissasī”, “Ҳаким ота ҳикоятӣ” // “Hakim ota hikāyatī”, “Иброҳим Адҳам қиссаси” // “İbrāhim Adham qissasī”, “Қиёматнома” // “Qiyāmatnāma”, “Маҳшарнома” // “Mahšarnāma”, “Али қиссаси” // “Ali qissasī”, “Пайғамбар меъроҷнома” // “Pauғambar qissasī”, “Қиссаи Бурх” // “Qissai Burx”, “Қиссаи кийикнома” // “Qiasai kiyyiknāma”, “Мақталнома” // “Maqtalnāma”, “Исмоил пайғамбар қиссаси” // “İsmāil pauғambar qissasī”, “Мўъжизайи меъроҷ” // “Mo’jizayī me’rāj”, “Марсияи он ҳазрат” // “Marsiyayī ān hazrat”, “Усмон ва Али” // “Usmān va ‘Ali”, “Васиятнома” // “Vasiyatnāma” (пайғамбарнинг сўнги кунлари), “Қиссаи Иброҳим” // “Qissai İbrāhim”нинг турли варианты, “Вафотномаи ҳазрати Фотима” // “Vafātnāmai hazrat Fātima”, “Қиссаи Биби Марям” // “Qissai Bibi Maryam”, “Қубурнома” // “Quburnāma”, “Қиссаи азоби дўзах” // “Qissai azābī dozah”, “Қиссаи таваллуди Фотима ва духтарони Абу Жаҳл” // “Qissai tavalludi Fātima va duxtaranī Abu Jahl”, “Қиссаи Иброҳим ва Исмоил” // “Qissai İbrāhim va İsmāil”, “Вафотномаи Иброҳим” // “Vafātnāmai İbrāhim”, “Арвоҳнома” // “Arvāhnāma”, “Йатимномаи он ҳазрат” // “Yatimnāmai ān hazrat”, “Вафотномаи биби Марям” // “Vafātnāmai Bibi Maryam” ва бошқалар.

Санаб ўтилган бир туркум шеърӣ қиссалар бир қўлёзмада бир ном билан, иккинчи бир қўлёзмада эса бошқа ном билан учрайди. Масалан: “Қиссаи Иброҳим”, “Вафотномаи Иброҳим” тарзида ёки “Имом Ҳасан ва Ҳусайн қиссаси” – “Қиссаи Имомзода” тарзида ва ҳоказо.

Шу билан бирга бу шеърӣ қиссалар бир қўлёзмада бир шоирнинг (Яссавий мактаби шоирларидан) таҳаллуси остида, иккинчи бир қўлёзмада эса шу мактабга мансуб бошқа бир шоир таҳаллуси билан учрайди. Масалан: “Иброҳим қиссаси”, “Вафотномаи ҳазрати Фотима” ва ҳоказо.

Шунингдек, бу мактаб аҳлига хос жиҳатлардан яна бири бир мавзу доирасида бир неча ижодкор қалам тебратган. Масалан, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в)нинг ўғиллари Иброҳим ҳақидаги қисса Холисда ҳам бор, Қул Сулаймонда ҳам бор, бошқа ижодкорда ҳам бор. Лекин мавзу бир бўлгани билан бир мавзу ҳар бир ижодкор томонидан ўзига хос тарзда талқин этилган. “Биби Фотима” қиссаси Сайқалийда ҳам, Холисда ҳам бор, Шамсиддин Ўзгандийда ҳам бор ва ҳоказо Лекин юқорида таъкидлаганимиздек, талқин турлича. Умуман олганда Пайғамбаримиз аҳли байтлари ва пайғамбарзодалар ҳақидаги бундай шеърӣ қиссалар бу мактаб аҳлидан кўпчилигининг асарлари рўйхатидан ўрин олган.

Ана шу шеърӣ қиссалардан бири Шамсиддин Ўзгандийнинг “Биби Фотима қиссаси”га эътибор қаратамиз: Воқеа Фотиманинг ўз қазоси етганидан хабар топиши билан бошланади. Она сифатида у фарзандларини меҳрибон волидаси экани, бека ва ёр сифатида Алига эътиборлилиги, унга садоқати, васияти ва ниҳоят мусулмон

аёлларнинг қиёмат кунндаги шафоатчиси сифатида талқин қилинган. Матндан мисол келтирамиз:

*Кунларда(н) бир кун Фотима ул маҳшари Мустафо,
Ўзин вафотидин хабар топтики, ул хайрун-нисо.
“Марҳабо, кел, марҳабо”, - деди ўшал фахрун-нисо,
Жони дил бирлан қазога бўлди таслимур-ризо.*

*Künlärdä(n) bir kün Fātima ul mahšari Mustafā,
Özin vafātidin xabar tapti-ki, ul xayrun-nisā.
“Marhabā, kel, marhabā”, - dedi ošal fahrun-nisā.
Jāni dil birlän qazāya boldi taslimur-rizā.*

(Алишер Навоий номидаги давлат адабиёти музейи фонди, № 431, 246а в.)

Воқеалар тафсилотига эътибор қаратамиз: Фотима ювиниб-тараниб тургани устига кириб келган ҳазрат Алига ҳам илтифот қилмай, Ҳасан ва Ҳусайнни ҳам ювинтиради. Кейин бир неча кунга етарли нон учун ҳамир қоради. Бу ҳолни кўриб хайрон бўлган Али бунинг боисини сўраганида, ноилож қолган Фотима айрилиқ онларининг яқинлашганини, фироққа ҳозирдан ўрганиш учун унга қайрилиб боқмаганини, унга боққан сари меҳри ортиб, тоқати етмаслигини айтади.

Асарда, бир томондан, икки садоқатли ёрнинг бир-бирига бўлган меҳру муҳаббати, иккинчи томондан, етим қолаётган Ҳасан ва Ҳусайн тақдири тасвирланган. Лекин ана шундай оғир ҳолатга ҳам сабрдан яхши пеша йўқлигини англай олган Фотима ва Алининг бир-бирига ўтинч ва васиятлари баён этилади.

Хуллас, Фотима образи ўлими олдидан ҳам ўзини эмас, барча инсонларни ўйлаётган аёл сифатида талқин қилинган. Асар ҳажми 122 мисрадан иборат.

Холиса эса бошқачароқ талқин эилган. Лекин бу асарда ҳам воқеа ҳазрат Фотиманинг ўз вафотидан хабар топиб, Алига васият қилиши билан бошланади. Унда ҳам меҳрибон она сифатидаги унинг хатти-ҳаракатлари, эрига васияти, айрилиқ аламини ҳис этган ҳазрат Алининг нолалари ва ҳоказо. Эътибор берилса асар мазмуни аввалги шеърий қиссага ўхшаш. Лекин услуб ва талқин ўзгача. Энди матнга эътибор берайлик:

*Кетарман Шоҳимардон, эмди сиз яхши қолинг,
Васият бир неча айлай, қулогингга олинг дерман.
Қошимда ўлтуруб лаҳза қулоқ солинг дерман,
Ки мендин сўнг нечук кечкай сени мунда ҳолинг дерман.*

*Ketärmän Šāhimardān, emdi siz yaxši qaliñ,
Vasiyat bir nečä aylay, qulayınga aliñ dermän.
Qašimda öltürüb lahza qulaq salıñ dermän,
Ki mendin söñ nečük kečkäy seni munda häliñ dermän.*

(шахсий кутубхона, 123а в.)

Бу шеърий қиссанинг ҳажми Ўзгандйникидан кўра анча катта. Аввалги шеърий қиссадан фарқли равишда асардаги образларнинг ҳар бирининг алоҳида-алоҳида васиятлари мавжуд: Биби Фотиманинг Алига, ўғилларига. Имомзодаларнинг оналарини сўнгги маконга олиб бораётиб қилган нолалари, ошуру ойининг фазилати

ҳам асардан ўрин олган. Шунингдек, имомзодаларнинг кейинги ҳаётлари, ҳам қисман ёритиб берилган. Ҳар бир воқеа алоҳида сарлавҳа остида берилган.

Кўринадики, бир мавзу доирасида икки муаллиф томонидан ёзилган шеърий қисса икки хил талқин этилган. Лекин ғоя бир - эзгуликка чорлаш, аҳдга содиқ, ваъдага вафоли бўлишлик ва ҳар қандай шароитга ҳам инсонларга яхшилик қилиш. Бу бир асарнинг икки муаллиф талқинидаги версияси.

Бу рўйхатни яна давом эттириш мумкин. Бундай бир мавзу доирасида бир неча шоир томонидан ёзилган шеърий қиссаларда ўхшашликлар билан бирга ўзига хосликлар ҳам бор. Ўхшашлик шундан иборатки, аввало мавзу доираси асосан пайғамбаримиз, у кишининг авлодлари, чаҳорёрлар ва саҳобалар ҳаётига оид эътиборга лойиқ жиҳатлар, васиятномалар, воқеалар, вафотномалар, қиёматномалар ва ҳоказолардан иборат. Содда услуб, раван тил билан воқеалар баён этилади. Уларда вазнда сакталиклар, қофияларнинг очиқ қолиши кузатилади. Лекин уларни бирлаштириб турган нарса ғоявий бирликдир. Фарқли томони шундан иборатки, гарчи мавзу бир бўлса ҳам, ўзига хос оригинал талқин бор. Ҳар бир ижодкор ўша мавзуга ўзгача ёндошган ва талқин қилган.

Яссавий мактаби шорлари анъанага содиқ қолиб ҳикмат, ғазал ва муножотлар ёзганлар. Лекин улар ёзган шеърий қиссалар ҳақида сўз борганда савол туғилади – шеърий қиссачилик ҳам устоз бошлаб берган анъанами?

Шу кунгача биз Яссавий ёзма меросини ҳикмат, муножот ва ғазал жанри мисолида ўрганганмиз. Лекин кейинги изланишлар натижасида қўлёзмаларда унга нисбат берилган шеърий қиссалар учрапти. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институти фондида 1322, 7154, 9927, ва 1910 инвентарь рақами билан сақланувчи қўлёзмалардан Аҳмад Яссавий асарлари, унинг мактаби шоирлари асарлари билан бирга “Қиссаи имом Аъзам” деб номланган шеърий қисса ҳам ўрин олган. Мана шу шеърий қисса тўрттала қўлёзмада ҳам Аҳмад Яссавийга нисбат берилган. Лекин шу кунгача бўлган Яссавийшуносликда у ҳикматнавис шоир сифатида танилган. Хожа Аҳмаднинг шеърий қисса ёзганлиги ҳақида бирор тадқиқотда сўз айтилмаган. Изланишда давом этамиз. Худди шу фондда 7154 ва 7153 инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзмалар бор. 7153 инвентарь рақамли қўлёзмадан Қул Сулаймон шеърлари, Шамсиддин Ўзгандийнинг шеърлари, таҳаллуссиз шеърий қиссалар билан бирга “Жобир саҳоба қиссаси” // “Jābir saḥāba qissasi” ҳам ўрин олган. Бу шеърий қисса ҳам Аҳмад Яссавийга нисбат берилган.

7154 инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёзмадан эса Убайдий, Шамсиддин Ўзгандий, Қул Сулаймон ва бошқаларнинг асарлари билан “Қиссаи Имом Аъзам” ҳам ўрин олган. Табиий савол туғилади - Аҳмад Яссавий шеърий қисса ёзганми, нега шу кунгача Яссавийшунослигимизда унинг шеърий қисса ёзганлиги ҳақида хабар учратмаганмиз. Эътибор берайли, бир эмас, бир нечта қўлёзмада бир хил маълумот – Аҳмад Яссавийнинг шеърий қиссаси. Биз аждодларимиз ёзма меросини ана шу қўлёзмалар туфайлигина вориси бўлиб турибмиз. Шундай экан, бу масалага жиддий ёндошишимиз керак.

Биз ўрганган “Девони ҳикмат” қўлёзмалари ва Яссавий асарлари ўрин олган қўлёзма баёз ва мажмуалар асосан кейинги даврларда кўчирилган. Улар ичида энг қадимийси XVIII аср бошига мансуб. Лекин шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу

кўлёмалардаги шеърларнинг тил хусусиятига кўра фикр юритадиган бўлсак, улар қадимий нусхалар асосида кўчирилган деган хулосага келиш мумкин. Чунки “Девони ҳикмат” кўлёмалари асосан XVIII ва XIX асрларда кўчирилган бўлса ҳам тили ва матни қадимий. Ҳажм масаласи ҳам турлича: айрим кўлёмаларда 100 та шеър, айримларида 50 та, яна бошқасида эса 130 та ва ҳоказо. Демак, турли даврларда Яссавий ҳикматларининг турли қисми кенг ёйилган. Қолган қисми эса эътибордан четда қолган. Хожа Аҳмад қаламига мансуб шеърӣ қиссалар тақдири ҳам шундай бўлган деган фикрга ҳам келиш мумкин. “Қиссаи имом Аъзам” матнига эътибор қаратайлик:

*Кўринг қодир қудратин кўрсун дебон санъатин,
Мустафони умматин мундоғ шариф қилдиё.
Йўқ эрдик бор айлади, тан яратди, жон берди,
Қатра сувдин бизларни мундоғ шариф қилдиё.*

*Köriñ qadir qudratın körsün deban san'atın.
Mustafāni ummatin mundağ šarif qildi-yā.
Yoq erdik bar ayladi, tan yaratdi, jān berdi,
Qatra suvdin bizlārni mundağ šarif qildi-yā.
(№ 9927, 276 варақ)*

Энди Яссавий ҳикматларига мурожаат этамиз:

*Маломатдин май ичган дийдорга боттиё,
Пир қўлидин май ичган Ҳақ нурига боттиё.*

*Malāmatdin may ičgān diydārğa batti-ya,
Pir qolidin may ičgān Haq nuriga batti-ya.
(№ 3764, 57a варақ)*

Мазмун, ғоя, услуб жиҳатидин ўхшаш.

Лекин қиссанинг давомини ўқисак, услубнинг бошқача эканлигига гувоҳ бўламиз:

*...Ота бирла онаси келиб узрин айдиё,
Тили йўқтур деганим фосиқ сўзин аймади.
Кўзи йўқтур деганим номахрамни кўрмади
Кўли йўқтур деганим кишини ҳақин емади.*

*...Ata birlā anasi kelip 'uzrīn aydi-ya,
Tili yoqtur degānim fāsiq sōzin aymadi.
Kōzi yoqtur degānim nāmahrāmni kōrmadi
Qoli yoqtur degānim kišini haqin yemadi.
(№ 99276 варақ)*

Биз Аҳмад Яссавийнинг воқеавий ҳикматларини ҳам ўқиганмиз:

*...Айтган сўзини битган, нафсу ҳаводин кетган,
Ҳақ Расулни беркитган Або Бакр Сиддиқдур.*

*...Aytgan sözini bitgän, nafs-u havādīn ketgän,
Haq Rasulni berkitgän Abā Bakr Siddiqdur.*

Ёки:

*...Шариатни бош тутқан, тариқатни рост тутқан,
Ҳақиқатни хўб билган адолатлик Умардур.*

*...Şari 'atni baş tutqan, tariqatni rast tutqan,
Haqiqatni xop bilgän 'adālatlik 'Umardur.*
(№5719, 43ф варақ)

Кўринадики, бу шеърӣ қиссани Аҳмад Яссавийга нисбат беришга шошилмаслик лозим. Тўғри, Аҳмад Яссавий содда тил ва услуб билан ёзган, лекин бундай жўн услубда эмас. Лекин масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Худди шу шеърӣ қисса мазкур институт фондида сақланаётган 9074 инвентарь рақамли қўлёзмада Холисга нисбат берилган.

Шунингдек, “Имом Марғузий қиссаси” // “İmām Marғuziy qissasi” шу институт фондида 575 инвентарь рақамли қўлёзмадан ўрин олган ва Яссавийга нисбат берилган. Қизиғи шундаки, худди шу шеърӣ қисса мазкур фондда 1564 инвентарь рақами билан сақланувчи қўлёзмадан ҳам ўрин олган. Бу нусхада эса шу шеърӣ қисса Мискин Ғарибга нисбат берилган. Демак, Яссавий мактаби шоирлари ижодида шеърӣ қисса ёзиш ҳам худди ҳикмат ёзиш каби анъана. Ҳар бир шоир (албатта ҳаммаси эмас) ўз услуби, ўз овози билан куйлаган. Яъни бир мавзу доирасида ёзилган асарнинг турли версиялари. Лекин барибир бу шеърӣ қиссалардаги мансублик масаласига кейинги изланишлар аниқлик киритади.

Яссавий мактаби шоирларининг асарлари, хусусан шеърӣ қиссалари қўлёзмаларда кенг тарқалган. Туркий тилда ёзилган аксарият қўлёзмаларда Аҳмад Яссавий ва унинг мактаби шоирларининг асарларини кўриш мумкин. Фикримизнинг исботи учун бу ўринда бир қўлёзманинг тавсифини берамиз: XIX асрга мансуб бўлган бу қўлёзма мажмуа бўлиб, шахсий кутубхонада сақланади. Оддий, безаксиз нусха бўлиб, Қўқон қоғозига ўртача настаълиқда битилган. Таркиби:

1. “Вафотномаи ҳазрати Иброҳим” // “Vafāt-nāmayi Hazrati İbrāhim” – Холис.
2. Расулulloҳ (с.а.в.) насихтлари – Холис.
3. “Вафотномаи ҳазрати Фотима” // “Vafāt-nāmayi Hazrati Fātima” – Шамсиддин Ўзгандий.
4. “Вафотномаи имомзодагин” // “Vafāt-nāmayi imāmzādagin” – Холис.
5. “Қиссаи Қайсар” // “Qissayi Qaysar” – тахаллуссиз.
6. “Ҳасратнома” // “Hasratnāma” – Қосим.
7. “Ҳасратнома” // “Hasratnāma” – Холис.
8. “Сирӣ малак” // “Siri malak” – тахаллуссиз.

9. “Ҳазрати Усмон ҳазрат Муҳаммад (с.а.в.) мустафони меҳмон қилганлари // “Jazrati Usmān hazrat Muhammad (s.a.v.) mustafānī mehmān qīlyanlarī” – Шамсиддин Ўзгандий.
10. “Қиссаи Саъди Ваққос” // “Qīssai Sa’di Vaqqās” – Андалиб.
11. “Биби Фотима қиссаси” // “Bibi Fātima qissasi” – Холис.
12. Ҳикматлар // Hikmatlar – Аҳмад Яссавий.
13. Ҳикматлар // Hikmatlar – Сулаймон Бақирғаний.

Қўлёманинг айрим варақларининг хати суркалган, доғ босган. Икки хаттот томонидан қўчирилган: 99б – 103а ва 238а – 246а варақча бир услубда, қолган варақлар иккинчи бир услубда.

Матн қора, сарлавҳалар қизил сиёҳда ёзилган. Айрим варақларда айрим матн остига қизил сиёҳда чизиқ тортилган.

Қўлёмма матни икки хил: 1 ва 2 устунли 19 йўлдан. Ўлчами 25x15,5.

251 варақ (502 бет) дан иборат.

Қўринадик, бир қўлёммадан шунча асар (Яссавий ва унинг мактаби шоирларига мансуб) ўрин олган экан. Бундай манбалар қўлёммалар фондида оз эмаслиги юқорида таъкидлаб ўтилди. Демак, жуда кўп тадқиқотларга мавзу бўла оладиган ёзма манбалар ўз тадқиқотчиларини кутмоқда.

Яссавий мактаби шоирлари ижоди ҳақида сўз кетганда, албатта, бу мактаб шоирлари сафига кимлар кириши масаласи кўндаланг туради. Яссавий асос солган анъана – ўзига хос услуб ва ғоявий бирлик бор. Ана шу жиҳат бу шоирларни бир гуруҳга бирлаштиришини таъкидлаш лозим. Биз юқорида айтиб ўтганимиздек, қўлёмма манбалар сони ортган сари бу мактабга мансуб шоирлар сафи ҳам кенгайиб борапти. Биз билган ва билмаган бу мактаб аҳлининг асарлари матни билан ҳам танишдик. Бу қўлёммалар (юқорида таъкидланган 200 атрофидаги) ни ўрганиш жараёнида кузатганларимиз қуйидагилар:

1. Бу қўлёммаларда мансублик масаласида муаммолар бор. Уларда таҳаллуссиз шеърлар ва шеърий қиссалар кўплаб учрайди, бундай асарларнинг услуби ва ғояси шу мактабга хос. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида 2596 инвентарь рақами билан сақланаётган қўлёммадан “Имом Аъзам қиссаси” ўрин олган (Биз юқорида бу шеърий қиссанинг Яссавий асарлари ўрин олган бир неча қўлёммада учратганимизни айтгандик). Лекин бу шеърий қисса ана шу 2596 инвентарь рақамли қўлёммада таҳаллуссиз ҳолда келган. Худди шу қўлёммадан ўрин олган бошқа бир шеърий қисса (бу шеърий қиссалар бошқа қўлёммаларда Сайқалий қаламига мансублиги кўриниб турган ҳолда келганининг гувоҳи бўлганмиз) таҳаллуссиз асар сифатида ёки бошқа бир шоир таҳаллуси билан келган.

2. Бир шеърий қисса бир неча қўлёммада Қул Сулаймоннинг асари сифатида келган, лекин иккинчи бир қўлёммада Аҳмад Яссавийга мансуб асар сифатида келган. Шу институт фондида 378, 1090 инвентарь рақами билан сақланувчи қўлёммалар мисолида бунга далил келтириш мумкин.

Яна мисолларга мурожат этамиз, Яссавийда:

*Ул аласту бироббикум деганида,
Қолу бало деганимни билолмасман*

*Ul alastu birābbikum degānidā,
Qālu balā degānimni bilālmāsmān*

(№11416, 322^бВ)

Қул Темурийда:

*Ул аласту бироббикум деганида,
Қолу бало деганимни билолмасман.*

*Ul alastu birābbikum degānidā,
Qālu balā degānimni bilālmāsmān*

(№7488, 120^аВ)

Яссавийда:

*Умрум охир бўлганда на қилгайман, Худоё,
Жон олгучи келганда на қилгайман Худоё.*

*‘Umrum āxir bolyanda na qilyauman, Xudāyā.
Jān algučī kelgāndā na qilyauman, Xudāyā.*

(№998, 22^бВ)

Қул Сулаймонда:

*Умрум охир бўлганда на қилгайман, Худоё.
Жон олгучи келганда на қилгайман, Худоё.*

*‘Umrum āxir bolyanda na qilyauman, Xudāyā.
Jān algučī kelgāndā na qilyauman, Xudāyā.*

(№895, 148^бВ)

Ва ҳоказо.

3. Бу мактаб шоирлари бир неча тахаллус билан ижод қилганлар. Масалан, Шамсиддин Ўзгандий, Шамс, Шамси Осий, Шамси Ўзгандий ва хоказолар. Бу яна бир ҳал этилиши зарур бўлган муаммони келтириб чиқаради. Балки юқорида тамоман янги исмлар остида номлари келтирилган шоирлар ичида ҳам шундайлари бордир. Масалан, Аҳмад - Қул Хожа Аҳмад, Аҳмад Хожа ёки Муҳаммад Олим – Муҳаммадқули, Қул Муҳаммад ва ҳоказо.

4. Бу мактаб ижодкорларидан бир шоирнинг шеъри матни биров ўзгариш билан иккинчи шоир шеърида такрорланганини кўриш мумкин. Масалан (шеър мактаблари мисолида),

Яссавийда:

*Эй Қул Аҳмад, сен букун қилгил ибодат тун-у кун,
Демагил умурумдур узун, билмамки ҳолим на бўлур.*

Ey Qul Ahmad, sen бүkün qilyil ‘ibādat tün-ü күn,

Demägil 'umurumdur uzun, bilmämki hälim na bolur.

(№3764, 49^ав)

Қул Сулаймонда:

*Қул Сулаймон билдиринг букун, демаки умрингдир узун,
Қилгил ибодат тун-кун, билмамки ҳолим на бўлур.*

*Qul Sulaymān bildiriñ бүкүн, demäki 'umriñdur uzun,
Qilyil 'ibādat tün-kün, bilmämki hälim na bolur.*

(№8405, 136^ав)

Энди шеърларнинг матлаби мисолида кўриб чиқамиз.

Яссавийда:

*Дўзах анда тек турди, би ҳишишга узрин айтти,
Қул Хожя Аҳмад на билди, билдиргувчи Яздон бор*

*Dozax anda tek turdi, bbihıştga 'uzriñ aytti,
Qul Xāja Ahmad na bildi, bildirgüvçi Yazdān bar*

(№5716, 69^бв)

Қул Сулаймонда:

*Тамуг мунглаша келди, уждамаҳга узр қолди,
Қул Сулаймон на билди, билдиргувчи раҳмон бор.*

*Tamiy müñläşä keldi, ujmaxğa 'uzr qaldı,
Qul Sulaymān na bildi, bildirgüvçi rahmān bar.*

(№9927, 142^аб)

Биз бу ўринда фақат Аҳмад Яссавий ва Қул Сулаймон асарлари мисолида бу масалани ёритиб беришга ҳаракат қилдик, лекин бундай мисоллар бу мактаб шоирларининг кўпига тегишли. Буни икки хил йўл билан изоҳлаш мумкин. Бири ушбу мактабга хос бўлган анъана. Яна бири котиблар иши. Ҳар икки ҳолатда ҳам мансублик масаласини ҳал этиш учун бу мактаб шоирларининг ижодини матншунослик манбашунослик нуқтаи назаридан чуқур ўрганиш зарур.

Умуман, бу мактаб шоирлари ёзма меросини кузатиб шунга ҳайратланасизки, ижодда, бу қадар ўхшашлик ажаблантиради кишини, анъанага бу қадар содиқлик.

Демак, Аҳмад Яссавий издош тарбиялашда ҳам ибрат бўларлик иш қилган экан. У бошлаб берган анъанани издошлари шу қадар садоқат билан давом эттирганлар. Бирор шоирнинг ана шу йўлдан бирз юўлса-да оғишганини кузатмайсиз. Албатта, улар ҳар қанча анъанага содиқ бўлсалар-да, ўзига хос услубларига эга эканликларини ҳам унутмаслик лозим.

Юқоридаги келтирилган айрим мисоллардан маълум бўляптики, Яссавий мактаби шоирлари ижодидаги мансублик масаласини ҳал қилиш юқори даражадаги манбашунослик ва матншунослик тадқиқотларини талаб қилади. Шундагина биз бу масалага аниқлик кирита оламиз. Қайси ҳикмат кимга тегишли, нима учун бир қўлёзмада Қул Сулаймонга тегишли асар иккинчи бир қўлёзмада биров биров

ўзгариш билан Шамсиддин Ўзгандий ёки Қул Ғарибга мансуб асар сифатида келяпти. Ёки бир қўлёзмада Иқоний тахаллуси билан ёзилган бир шеър иккинчи бир қўлёзмада тахаллусиз ёзилган шеър сифатида келяпти. Бундай матний халма-хилликка асосий сабаб нима.

Сир эмаски, бугунги кун манбашунослиги ва матншунослигида қилинадиган ишлар ҳамолдинда. Шу кунгача фақат Аҳмад Яссавий асарлари каталоглари, илмий матни тузилган, холос. Яссавий мактаби шоирлари 40 дан ортиқ бўлса улардан улардан айримларининг асарларигина нашр этилган. Кўпчилигининг номи ҳам илмга маълум ҳам эмас.

Демак, бугунги Яссавийшунослик олдида қуйидаги долзарб вазифалар турибди:

1. Бу мактаб шоирлари ёзма меросини бир-биридан ажратиб олиш.
2. Яссавий издошларидан ҳар бирининг асарларини нашр эттириш.
3. Уларнинг асарлари ўрин олган қўлёзмалар каталогини тузиш.
4. Бу мактаб шоирларига нисбат берилган шеърлар ва шеъррий қиссалардаги мансублик масласини ҳал этиш.
5. Бу шоирлар асарлари илмий матнларини тузиш.

Бу масалалар ҳал этилмас экан, Яссавий мактаби деб юритиладиган катта бир мактаб ижодкорларининг ёзма меросидаги айрим чалкашлилар ўз ечимини топмайди. Бу хусусда изланишлар олиб борилмоқда, лекин асосий қилинадиган ишлар олдинда.

Адабиётлар рўйхати

Эшмухамедова М. “Девони ҳикмат” қўлёзмалари. Тошкент- 2003. ОзРФА Шығыстану институтиндаги Қожа Аҳмет Иасау ҳикметтерин қолжазба каталогы. Туркістан- 2006.

Эшмухамедова М. Аҳмад Яссавий ҳикматлари ўрин олган қўлёзмалар каталогы (қайта тўлдирилган нашри) -2011.

“Девони ҳикмат”нинг йиғма-қиёсий матни (тайёрловчи М. Эшмухамедова). – Тошкент, 2008.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 5 - Sayı 2

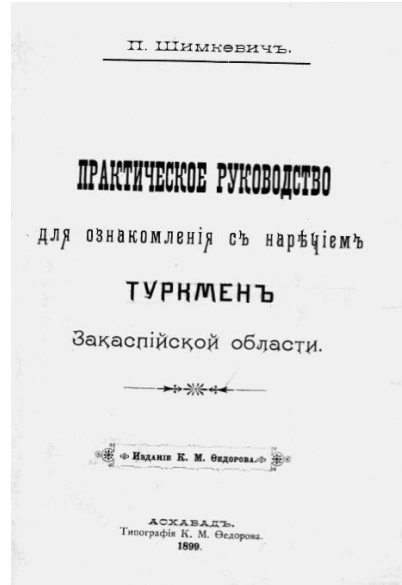
Sorumlu Yazarlar: Tahir AŞİROV, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Doç. Dr.

tahirashirov@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-9684-0834

Atıf: AŞİROV, T. (2021). Şimkeviç, P. (1899). Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya S Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti. Aşhabat: Tipografiya K. M. Fedorova. 168 S., Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt5, Sayı2, s. 133-139.

Makale Gönderim Tarihi: 6 Eylül 2021/ Kabul Tarihi: 5 Aralık 2021

**ŞİMKEVİÇ, P. (1899). PRAKTİÇESKOYE RUKOVODSTVO
DLYA OZNAKOMLENİYA S NAREÇİYEM TURKMEN
ZAKASPIYSKOY OBLASTİ. AŞHABAT: TİPOGRAFIYA K. M.
FEDOROVA. 168 S.**

XIX. yüzyıl Türkmen dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü üzerine ilmi çalışmaların başladığını görmek mümkündür. Özellikle bu dönemden itibaren Türkmen dilbilgisi ve sözlükçülüğü üzerine değerli bilimsel çalışmalar ve yayınlar yapılmıştır. Rusya İmparatorluğu tarafından erken bir zamanda ona tabi olan halkların dilini öğrenme ve

karşılaştırmalı sözlük hazırlama politikası yürütülmüştür. Bu bağlamda Rusya İmparatorluğunun Türkistan'daki askeri birliklerde görevli insanlar tarafından Ruslara Türkmence öğretmek üzere eğitimsel çalışmalar da yayımlanmıştır. Bunlardan biri de 1856-1900 yılları arasında yaşamış olan Rus Ordusu Subayı Yarbay Pavel Polikarpoviç Şimkeviç'tir. 1886 yılından itibaren ayrıntılı bir biçimde Türkmen dilini öğrenme ve öğretme gayesiyle ilmi çalışmaya başlayan Şimkeviç, ilk olarak 1892 yılında "Kratkoye Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti" (Trans-Hazar Bölgesi Türkmenlerinin Konuşmasını/Lehçesini Tanımak İçin Kısaca Pratik Kılavuz) adıyla Türkmen dil bilgisi üzerine bir eser hazırlamıştır (Şimkeviç 1892). Şimkeviç, Ruslara Türkmence öğretmek gayesiyle ele aldığı bu eserin bazı eksiklerini tamamlayarak 1899 yılında Aşkabat'ta "Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti" (Trans-Hazar Bölgesi Türkmenlerinin Konuşmasını/Lehçesini Tanımak İçin Pratik Kılavuz) adıyla genişletilmiş bir şekilde yayımlamıştır (Şimkeviç 1899). Ruslar için Türkmence öğretim el kitabının temel amacı Türkmen topraklarında dil sıkıntısı çeken Rusya İmparatorluğunun askeri memurları ve diğerlerine Türkmence öğretiminde kaynak sağlamaktır.

Zakaspi Oblasti'nde görev yapan Şimkeviç "Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti" adlı eserin yazılması ve yayımlanması ile ilgili 3 Nisan 1899 tarihinde Krasnovodskiy (şimdiki Türkmenbaşı) şehrinde "predisloviye" (önsöz) başlığıyla esere yazdığı iki sayfalık önsözünde önemli bilgiler vermektedir. Şimkeviç Doğu dilleri ile ilgili 1884-1886 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı Asya Bölümünün Doğu Dilleri Bölümünde eğitim görmüştür. Bu konuyu eserin önsözünde şöyle dile getirmektedir: "1886 yılında Dışişleri Bakanlığının Asya Bölümünün Doğu Dilleri Eğitim Bölümündeki subay kursunu bitirdikten sonra, şu anda bulunduğum Zakaspiy (Hazar Ötesi) Oblastinin askeri idaresinde hizmet etmek üzere görevlendirildim" (Şimkeviç, 1899, I). Şimkeviç'in 1886 tarihinde Zakaspiy Oblasti asker komutanının emrinde askeri halk yönetimi hattına hizmet etmek üzere görevlendirilmesi ve 1887 yılında Zakaspi Oblasti'nin Atek polis karakolunun icra memuru görevine atanması, onun Türkmen dili ile ilgilenmesinin önemli nedenlerinden olduğu söylenebilir. Nitekim Şimkeviç'in Zakaspi Oblasti'nde görevlendirilmesiyle birlikte Türkmen dili ile bilinmesinin gerekli olduğunu şöyle açıklamaktadır: "Yerel

lehçenin bilgisine tam ve koşulsuz ihtiyaç duyulduğuna ikna oldum, bu olmadan, ne ülkeyi tanımak ne de insanlarla doğrudan iletişim kurmak, son olarak bu yönteminde de gerekli ki onsuz imkânsız” (Şimkeviç, 1899, I). Ayrıca Şimkeviç, aynı düşüncenin Zakaspi Oblastı'nın eski başkanı General Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1848-1925) tarafından paylaşıldığını ve onun desteğiyle eserinin yayımlandığını belirtmektedir (Şimkeviç, 1899, I).

1886 yılından itibaren Tecen, Aşkabat ve Krasnovodskiy bölgelerinde görev yaptığı dönemde, eserini kaleme alan Şimkeviç, 1899 yılında eserinin eksiklerini önemli ölçüde tamamladığını ve genişlettiğini bu şekilde yeniden yayınlanması için Fedorov yayınevine verdiğini belirtmektedir (Şimkeviç, 1899, I-II).

Eserde ilk olarak “Predisloviye” (Önsöz) sonra “Vvedeniye” (Giriş) başlığıyla iki sayfalık bir yazı yer almaktadır (Şimkeviç, 1899, III-IV). Şimkeviç girişte Türkmen dili hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bu konuda Türkmen dilinin Türk dili grubuna ait olduğunu ifade etmekle birlikte kendine ait özelliklerinin de olduğunu belirtmektedir: “Türkmen lehçesi, kelimelerin çoğunu ve köklerini aldığı Türk diline aittir, ancak saf Türk lehçesi olarak adlandırılmaz” (Şimkeviç, 1899, III). Türkmen dilinin yüzyıllar boyunca etkileşim içinde olduğundan Türkmen lehçesinin özgün bir biçimde oluştuğunu ifade etmektedir.

Şimkeviç girişte, Türkmen lehçesinin diğer Türk lehçeleri olan Türkiye Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bunu da Türkmen dilinin “kelimelerin ve tek tek seslerin son derece yumuşak telaffuzunu koruduğu” ifadesiyle göstermeye çalışmaktadır. Türkmen dilini Fransızcaya benzetmekte ve Fars dilinin etkisini yansıttığı görüşünün ihmal edilmemesi gerektiğini ayrıca ifade etmektedir (Şimkeviç, 1899, III). Bu bağlamda Şimkeviç, Türkmen dilinin dilbilgisi özelliklerinden de bahsetmektedir (Şimkeviç, 1899, III). Bununla ilgili Türkmenler genellikle “v” sesini “b” sesi ile değiştirdiğini belirtmekte ve Türkçedeki “var” (yest) yerine “bar” şeklinde telaffuz edildiğini de örneklerle kaydetmektedir (Şimkeviç, 1899, III).

Aynı şekilde “vurgu, her zaman son heceye atfedilebilir olmalıdır” diye Türkmen dilindeki vurgulara dikkat edilmesinin önemini dile getirmekte ve tavsiye etmektedir (Şimkeviç, 1899, IV). Bununla birlikte Rus alfabesinde olmayan “x” harfinin yerine Fransızcadaki “h” harfini kullandığını belirtmektedir (Şimkeviç, 1899, IV).

Ayrıca “â [ä]” ve “ô [ö]” seslerinin telaffuzunda, Fransızca “ô” ve “au” sesine yaklaştığını söyleyerek konuyu mukayeseli bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır (Şimkeviç, 1899, IV).

Şimkeviç’in “Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti” adlı eserinin içeriği, Türkmen dili tarihi açısından çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Şimkeviç’in eserinde, ilk olarak “Oglavljeniye” (İçindekiler) başlığı bulunmaktadır. Önsöz ve girişten sonra “Grammatičeskiya uprajneniya” (Dilbilgisi alıştırmaları) adı altında, Türkmen dilinin dilbilgisine yer vermektedir. Türkmen dilinin dilbilgisini 26 alıştırmada anlatmaktadır (1-52). Eserde alıştırmaların geçtiği sayfalar şu şekildedir: 1. Alıştırma (1-2). 2. Alıştırma (2-5). 3. Alıştırma (5-6). 4. Alıştırma (7-8). 5. Alıştırma (8-10). 6. Alıştırma (10-12). 7. Alıştırma (12-17). 8. Alıştırma (17-19). 9. Alıştırma (19-22). 10. Alıştırma (22-23). 11. Alıştırma (24-25). 12. Alıştırma (25-27). 13. Alıştırma (28-30). 14. Alıştırma (30-31). 15. Alıştırma (31-33). 16. Alıştırma (33-35). 17. Alıştırma (35-37). 18. Alıştırma (37-39). 19. Alıştırma (39-40). 20. Alıştırma (40-42). 21. Alıştırma (42-44). 22. Alıştırma (45). 23. Alıştırma (46-47). 24. Alıştırma (47-49). 25. Alıştırma (49-50). 26. Alıştırma (51-52).

XIX. yüzyıla kadar tüm Türk/men/ dilbilgisi kitaplarında Arap dilbilgisi yöntemi izlenmiştir. Ancak Rusya İmparatorluğu tarafından Türkistan’ın işgal edilmesiyle Türkmen dilinin yapısı, Rus dilbilgisi kuralları ile öğrenilmeye ve uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 26 alıştırmada anlatmaya çalışılan Türkmen dilbilgisinin 1. Araştırmasında Türkmençe sözcükleri, Rusça bağlamında sonu ünlü ve ünsüz biten kelimeler diye ikiye ayırarak konuyu anlatmaya başlamaktadır. Bununla birlikte dönemin Rusça İsmi Halleri (Padeji) esasında ele almaktadır. İlk önce Rusça dilbilgisinin karşılığında Türkmençe dilbilgisi kurallarını uygulamalı bir biçimde açıklamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde fiil çekimlerini de izah etmektedir.

“я писалъ яз-дым” (ya pisał / yaz-dım)

“ты писалъ яз-дын” (tı pisał / yaz- dın)

“онъ писалъ яз-ды” (on pisał / yaz-dı)

“мы писали яз-дык” (mı pisali / yaz-dık)

“вы писали яз-дыныз” (vı pisali / yaz-dınız)

“они писали яз-дылар” (oni pisali / yaz-dılar)

Her bir zamana ait fiil çekimlerini, detaylı bir şekilde anlatmaya çalışmaktadır. Özellikle fiil çekimleri farklı sonu ünlü – ünsüz, kalın -ince sesle biten fiillerin de çekimlerini yaparak göstermektedir. Ayrıca bu bölümde, isimlerin ve fiillerin kullanımını da alıştırmalar ile göstermektedir. Eserde yer alan konuşma bölümü, sentaks (cümle bilgisi) bakımından önemlidir. Dönemin cümle yapısını, daha doğrusu cümleyi oluşturan kelime türlerinin arasındaki ilişkileri inceleme açısından değerli bir metindir.

Rusların Türkmence öğrenme işlevini yerine getirmeye çalışılan bu kitapta sadece dilbilgileri değil günlük konuşma ile ilgili metinler de bulunmaktadır. Eserde, dilbilimsel alıştırmalar kısmından sonra “Razgovornıye frazi” (Konuşma cümleleri) başlığı atılmıştır. Bu bölüm, eserin ikinci bölümü olarak kabul edilebilir. Nitekim Türkmen dilinin dilbilgisi bölümünden sonra gelen “konuşma” bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ana başlığın altında 1. “Vstreça s znakomım (Tanıdıkla buluşma)” (53-55), 2. “O puteshestvii (Seyahat hakkında)” (55-56), 3. “Otyezd (Hareket)” (56-58), 4. “V doroge (Yolda)” (58-62), 5. “V aule (Aulda/Köyde)” (62-65), 6. “Na noçlege (Geceleyin)” (65-68), 7. “Na rekognostsirovke (Keşifte)” (68-72), 8. “Na bazare (Pazarda)” (72-75), 9. “O togovle (Ticaret hakkında)” (75-78), 10. “V bolnitse (Hastanede)” (78-80), 11. “Na ohote (Avda)” (80-82), 12. “Na more (Denizde)” (82-83) diye alt başlıklar atılmıştır. Eserin bu bölümünde Türkmen dilinin fonetik bakımdan ayrı bir değer olduğu görülmektedir. Ayrıca bu bölüm dönemin konuşma dilini gösteren önemli bir bölümdür. Bu eser, uygulamalı dilbilim alanında materyal oluşturmayla ilgili güncel konuşmaya odaklanan kitaptır.

Dönemin Türkmen dilini öğrenme ihtiyacını karşılayan eserin “Letosçisleniye, vremena goda, mesyatsy, dni, nedeli” (Kronoloji, mevsimler, aylar, günler, haftalar) başlığında, ilk olarak Müslüman takvimi hakkında bilgi verilmekte ve 26 Aralık 1878 tarihinde hicri 1296 yılının başladığını kaydetmektedir (84). “Nazvaniya mesyatsev sleduyushchaya” (Ay adları) alt başlığıyla Muharrem'den başlayan Müslüman ay isimlerine yer vermektedir (84-85). “Nazvaniya 12 znakov zodiaka sleduyushchaya” (12 burç simgelerinin isimleri) başlığıyla 12 hayvanlı takvime yer vermektedir (85). “Nazvaniye dneý nedeli” (Haftanın günlerinin adı) başlığında, haftanın günlerini ve ona ilave olarak bu kısımda “yıl, ay, hafta ve gün” sözcüklerinin Türkmence karşılığı verilmiştir. “Vremena goda” (Mevsimler) başlığında, dört mevsimin Türkmence karşılığını kaydetmektedir. (84-86). Bu mevsimler kısmında, ilkbahar karşılığında

“bahar” ve “yaz” kelimeleri, yaz karşılığında “tomus” ve “yaz” kavramları kaydedilmektedir. “Strany sveta, vetry, kompas” (Ana yönler, rüzgârlar, pusula) başlığıyla Rusça ana yönleri, rüzgârları ifade eden kelimelerin Türkmençe karşılığını vermekle birlikte “kompus” (pusula) kelimesinin Türkmençesini ise “kıble name” olarak kaydetmiştir (87). Eserde dikkat çeken alt başlıklardan biri de “Sravnitelnaya tablitsa musulmanskago i hristiánskago letošçisleníy” (Müslüman ve Hıristiyan kronolojisinin karşılaştırmalı tablosu) adıyla Müslüman (hicri) senesinin 1’ini, Hıristiyan (miladi) 15 Temmuz 622 tarihi ile başlatmakta ve 1340 hicriye kadar miladi (22 Ağustos 1921) şeklinde hesaplamaktadır (89-96).

Şimkeviç kitabında Türkmençe sözcük bilgisi öğretimine ayrı bir önem vermiştir. Bu nedenle Şimkeviç’in eserinin önemli kısımlarından biri de sözlük bölümüdür. Sözlük bölümü iki ayrı başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak “Slovar Russko - Turkmenskíy” (Rusça - Türkmençe Sözlük) başlığıyla Rusça kelimelerin Türkmençe karşılığı verilmektedir (97-134). İkinci kısımda ise “Slovar Turkmeno -Russkíy” (Türkmençe - Rusça Sözlük) başlığıyla Türkmençe sözlerin Rusça anlamları verilmektedir (135-168). Sözlüğün iki bölümü de Rus alfabe sırasına göre oluşturulmuştur. Şimkeviç’in eserinin “Slovar Russko - Turkmenskíy” ile “Slovar Turkmeno -Russkíy” başlıklarıyla “Rusça –Türkmençe” ve “Türkmençe – Rusça” sözlük denemesi, Rusya İmparatorluğu döneminde yapılan sözlük çalışmalarında Rusça –Türkmençe ve Türkmençe Rusça sözlük üzerine ilk çalışmalar olduğu söylenebilir. Sözlükte Türkmençe sözcüklerin Rusça, Rusça kelimelerin Türkmençe birebir karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Sözlük, Türkmen dili bakımından değerli olduğu kadar Türkmen düşünce tarihi açısından da önemlidir. Şimkeviç’in Türkmençe öğretmek gayesiyle yazdığı dilbilgisi kitabının, yıllarca okutulduğu anlaşılmaktadır.

Şimkeviç’in Ruslara Türkmençe öğretmek gayesiyle ele aldığı ve 1899 yılında Aşkabat’ta yayınladığı “Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti” adlı eseri, Türkmen dilbilimi açısından tarihi bir çalışmadır. Çünkü bu eser, XIX. yüzyıl genel olarak Türkmen dilbilgisi ve karşılaştırmalı sözlüğünü içeren önemli bir kaynaktır. Aynı şekilde Türkmençe öğrenmek isteyenlere yararlı bir kitap olarak hizmet vermiştir. Eser, XIX. yüzyıl Türkmen dilbilgisinin ve karşılaştırmalı sözlüğün bir arada bulunduğu, fiil çekim örneklerinin yer aldığı derli toplu bir dilbilgisi kitabıdır. Bu yöntemi ile Türkmençe

öğrenmek isteyenlere öğrenim el kitabı olarak hizmet vermiş hem de Türkmen dilinin dilbilgisini hazırlayanlara temel kaynak ve örnek dilbilgisi kitabı olmuştur.

Kaynakça

ŞİMKEVİÇ, Pavel (1892). *Kratkoye Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti*. St. Petersburg: Voen.uç.kom. Gl.ştaba.

ŞİMKEVİÇ, Pavel (1899). *Praktičeskoye Rukovodstvo Dlya Oznakomleniya s Nareçiyem Turkmen Zakaspiyskoy Oblasti*. Aşhabat: Tipografiya K. M. Fedorova.